

erm. II. 6.
2392/59.
NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK

SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, †BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
LIX.

FRANCIA IRODALOM
A MAGYARORSZÁGI NÉMET
FOLYÓIRATOKBAN
1767—1852

IRTA

NAGYIVÁNNÉ BARHÓ MARGIT

BUDAPEST, 1934

A NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK eddig megjelent füzetei:

(Von den in ungarischer Sprache verfassten und mit je einem deutschen Auszug versehenen Arbeiten zur deutschen Philologie sind bis jetzt folgende Hefte erschienen:)

- I. Thienemann Tivadar: Német és magyar nyelvújító törekvések. (Bestrebungen auf dem Gebiete der deutschen und ungarischen Sprachreform.) 1912. ... 1.50 P
- II. Csáky Richárd: Honterus János német íratái forráskritikai és nyelvészeti szempontból. (Quellenkritische und sprachliche Untersuchung der deutschen Schriften des Johannes Honterus.) 1912. ... 1.50 P
- III. Dr. Hajek Egon: Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. (Der siebenb.-sächsische Roman um die Mitte des 19. Jahrhunderts.) 1913. ... 2.50 P
- IV. Roth Alfred: Tanulmányok (az erdélyi szász) Roth Dánielről. I. Roth Dániel élete. II. Roth Dániel regényeinek és novelláinak forrásai. [Studien über (den siebenb.-sächsischen Romanschriftsteller) Daniel Roth: 1. Das Leben Daniel Roths; 2. Die Quellen der Romane und Novellen Daniel Roths.] 1913. ... 3.— P
- V. Dr. Huss Richárd: Az erdélyi szász nyelvjárástanulmányozás mai állása. (Der heutige Stand der siebenbürgisch-sächsischen Sprachforschung.) 1913. ... 2.— P
- VI. Hollitzer Gyula: Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet. (Franz Liszt und das literarische Leben in Weimar.) 1913. ... 3.— P
- VII. Schwarz Frigyes: A soproni hienc gyermekdal. (Das Kinderlied der Hienzen in Sopron-Oedenburg.) 1913. ... 4.— P
- VIII. Szentirmay Gizella: Mörke Eduard „Maler Nolten” című regénye. (Ed. Mörkes „Maler Nolten.”) 1913. ... 2.— P
- IX. Czinkotszky Jenő: Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. (Die deutsche Verserzählung Oswalds des Schreibers aus Ujbánya-Königsberg in Ungarn aus dem 14. Jahrh.) 1914. 2.50 P
- X. Schwartz Elemér: A rábalapincsközi (délbajor) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der (südbayerischen) Mundart zwischen der Raab u. Lafniz in Westungarn.] 1914. ... 3.50 P
- XI. Trócsányi Dezső: Humboldt Vilmos nyelvbölcészete. (W. von Humboldts Sprachphilosophie.) 1914. ... 2.— P
- XII. Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Függelékül a budai és pesti német színházak másora 1783—1812. (Geschichte der Ofner und Pester deutschen Theater bis 1812. Als Anhang das Repertoire der Ofner und Pester deutschen Theater 1783—1812.) 1914. ... 3.— P
- XIII. Moór Elemér: A Toldi-monda és német kapcsolatai. [Die (ungarische) Toldi-Sage und ihre Zusammenhänge mit der deutschen Sage.] 1914. ... 2.— P
- XIV. Koszó János: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. (Ignaz Aurel Fessler's Leben und schöngeistiges Wirken.) 1915. 2.50 P
- XV. Mornau József: A szeghegyi német (rajnai frank) nyelvjárás hangtana. [Lautlehre der deutschen (rheinfränkischen) Mundart von Szeghegy (Kom. Bács)] 1915. ... 2.50 P
- XVI. Hollaender Rózsi: Déry Julianna (1864—1899) élete és költészete. (Julianne Déry's Leben und Dichten. 1864—1899.) 1915. ... 2.— P
- XVII. Zuber Marianne: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. (Geschichte der ungarländischen deutschen Zeitschriften bis 1810.) 1915. ... 3.— P
- XVIII. Happ József: Béb község német (középbajor) nyelvjárásának hangtana. [Lautlehre der deutschen (mittelbayerischen) Mundart der Gemeinde Béb (Kom. Veszprém).] 1915. ... 3.— P
- XIX. Dr. Weber Arthur: A szepesi nyelvjárástanulmányozás története. (Geschichte der Zipser Dialektforschung.) 1916. ... 1.50 P
- XX. Várady Imre: Gellert hazánkban. (Gellert in Ungarn.) 1917. ... 3.— P
- XXI. Pausz Gabriella: Nemes Artner Mária Terézia (1772—1829) és írói köre. [Marie Therese von Artner (1772—1829) und ihr literarischer Kreis.] 1917. ... 3.50 P

Genm. Ir. O. 2392 / 59.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, †BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
LIX.

FRANCIA IRODALOM
A MAGYARORSZÁGI NÉMET
FOLYÓIRATOKBAN
1767—1852

IRTA
NAGYIVÁNNÉ BARHÓ MARGIT

BUDAPEST, 1934

166508

BEVEZETÉS.

Tanulmányom a magyarországi németnyelvű folyóiratokat vizsgálja abból a szempontból, hogy mennyiben mozgították elő — nem a német, hanem — a francia kultúra terjedését. Vizsgálódásaim időtartama az első magyarországi németnyelvű folyóiratnak, a *Der Freund der Tugend*-nek a megindításától (1767) legjelentősebb német folyóiratunknak, a *Der Spiegel*-nek megszűnéséig (1852) terjed. Ez az időköz nemcsak németnyelvű időszaki sajtónknak csaknem egész élettartamát foglalja magában, hanem a francia szellemi élet magyarországi történetének legfontosabb korszakát is.

Németnyelvű folyóirataink jelentős részét a *Pressburger Zeitung* irodalmi mellékletei alkotják. Ezek a *Der Freund der Tugend*-től egész 1849-ig a kor igényeit kielégítő, folyton fejlődő, egymásba kapcsolódó láncsort képeznek. Az első pest-budai németnyelvű folyóiratokkal csak jóval később találkozunk, mint a pozsonyiakkal, viszont a 19. század első évtizedeiben rohamosan fejlődő Pest adja a legmagasabb színvonalu német folyóiratunkat: a *Spiegel*-t. Ugyanitt találjuk az előtörő zsidó zszurnaliszták másik két jelentős lapját, a *Pester Tageblatt*-ot és a *Der Ungar*-t is. Erdélyben a 18. század utolsó éveiben tűnnek fel a százszok német folyóiratai s belenyúlhatnak egész a Bach-korszakba, de mivel ezek között csak kevésben nyilvánul meg érdeklődés a francia irodalom iránt, azért legtöbbje nem érinti e dolgozat tárgykörét. Kassa, Temesvár és Győr is gazdagította németnyelvű időszaki sajtónkat, de csak rövid ideig.¹

¹ A tárgyalás alá kerülő korban megjelent magyarországi németnyelvű folyóiratoknak legjelentősebb része reánk maradt s így francia irodalmi kapcsolatainkról teljes képet nyerhetünk. Az elveszett folyóiratok leginkább a szabadságharc idejére esnek, ezeknek a hiánya azonban alig jelent számunkra veszteséget, mert ebben az időszakban a folyóiratok majdnem kizárólag politikával foglalkoztak.

Német folyóiratainkat a kutatók eddig jóformán csak német irodalmi közleményeik alapján vizsgálták és kevésre becsülték. Az új megvilágítással: a francia irodalmi tartalom bemutatásával megdől az az álláspont, amely e folyóiratokat jelentékteleneknek minősíti, mert bebizonyul, hogy Magyarországon *a múlt század első felében a francia irodalom leg-sikeresebb terjesztői a hazai német folyóiratok voltak.*

*

Néhai tudós tanárom B l e y e r J a k a b, a magyarországi német szellemi élet alapos ismerője, ki a hazai német irodalmi törekvések egyik jelentőségét a német irodalomba beszivárgott külföldi irodalom terjesztésében látta, tudatában volt annak, hogy irodalmunk virágzásával összeeső középeurópai francia szellemi térhódításban a hazai németiségnek jelentős szerep jutott. Ezért óhajtotta, hogy valamelyik tanítványa mutassa be a magyarországi német folyóiratok francia irodalmi tartalmát. Miután megtisztelő választása reám esett, iparkodtam a kitűzött feladatnak minden erőmmel eleget tenni. Mély fájdalommal tölt el az a tudat, hogy tanulmányomat, amelylyel — úgy érzem — sikerült e föltevéseket igazolni, már nem mutathattam meg tanáromnak, mert a Mindenható elszólította őt az élők sorából.

I.

A magyarországi francia kultúra Mária Terézia korától a második francia császárságig.

A Mária Teréziától III. Napoleonig terjedő kor úgy francia irodalmi kapcsolataink, mint németnyelvű folyóirataink szempontjából fontos végpontot és kiinduló pontot jelent. Mária Terézia kora jelenti mindkettő számára a kibontakozást, a szabadságharc utáni évek pedig, amelyek a *Spiegel* bukásával és a vele majdnem egyidőbe eső második francia császárság kikiáltásával zárulnak le, mind a németnyelvű folyóirataink történetében, mind a francia kapcsolataink tekintetében a hanyatlás korszakát vezetik be.

A bécsi szellemi élet Mária Terézia uralkodása alatt jutott a francia klasszikus és felvilágosodott irodalommal, valamint a század első felének német irodalmával szorosabb érintkezésbe. „A legkülönbözőbb hatások érvényesültek Bécsben, a legerősebb mégis az volt, amelyet Franciaország gyakorolt az osztrák szellemi életre.”¹ Felvilágosodás, reakciós törekvések és forradalmi propaganda jellemzi Bécset a 18. század második felében.² A szellemi vezető Mária Terézia és II. József korában Gottsched,³ az ő racionalista befolyása észlelhető Klemm és Sonnenfels morális folyóiratainak és az utóbbinak színházi reformjain. Mária Terézia korának bécsi nemesei a németországi főurak hatása alatt olvasták a felvilágosodott írókat, különösen Rousseau-t és Voltaire-t s hatásuk alatt hevesen támadták az egyházat és

¹ Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban. Budapest, 1909. 6. l.

² Nagl-Zeidler: Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte. 3 Bde. Wien, 1914–1933. II. k. 12. l.

³ U. ott. II. k. 2. l.

minden nyomor okát a vallásban keresték.⁴ A francia irodalom a felvilágosodás eszméit terjesztette és ennek eredménye az lett, hogy az egész európai nemesség Voltaire szellemében gondolkozott s a francia forradalom is számos hívrőre talált a nemesség körében.⁵ Nagy keletjük volt a 17. században keletkezett gáláns francia regényeknek, amelyeket a 18. században újra kiadtak. A francia regényirodalom terjesztését nagyban elősegítette az előkelő nők franciás műveltsége, akik a hatvanas évektől kezdve a bécsi zárdákban francianyelvű nevelésben részesültek.⁶ A főurak francia kultuszát a bécsi polgár is iparkodott a 18. század derekán életkörülményei keretein belül utánozni. A francia nyelvtudás ekkor már a polgári műveltséghez is tartozott Bécsben.⁷

Mária Terézia az egyetlen Habsburg uralkodó, aki a francia kultúrát reakciós, vallásos irányba igyekezett terelni. Evégből szigorú ellenőrzéssel nehezítette meg a külföldi könyvek behozatalát. Mária Terézia kora óta, leszámítva a jozefinista korszak néhány szabad évét, vallásos könyveken kívül új francia könyvet alig lehetett legális úton behozni a monarchiába.⁸ A francia vallásos könyvek mellett a francia színpadot is pártfogásba vette Mária Terézia. Ezt egyrészt azért tette, hogy az udvart és a nemességet szórakoztassa, másrészt pedig azért, hogy a klasszikus darabokkal az erkölcsökre jótékony hatást gyakoroljon.

1752—1772-ig, húsz esztendőn keresztül működött Bécsben francia színtársulat a királynő pártfogása mellett. A műsoron az egykorú párizsi aktualitások szerepeltek. A bécsi közönség is a könnyű aktualitásokat jobban kedvelte Corneille heroikus hőseinél és Racine finom lélekrajzainál, mert szórakozni akart és nem erkölcsileg nemesülni is, mint ahogy azt a királynő óhajtotta. A közönség óhajának tett eleget Durazzo gróf is, aki 1754—1767-ig, virágzásának tetőpontján

⁴ Müller Gyula: A bécsi francia irodalmi kultúra a XVIII. században. Budapest, 1930. 62. l.

⁵ H. N. Richter: Geistesströmungen. Berlin, 1875. 327. l.

⁶ Baranyai Zoltán: A francia nyelv és műveltség Magyarországon. Budapest, 1920.

⁷ Müller Gyula: i. m. 62. l.

⁸ Baranyai Zoltán: i. m. 67. l.

irányította a bécsi francia színpadot. Durazzo azt tartotta, hogy a színdaraboknak felesleges morális cél szolgálatába állaniuk, elég, ha arra törekszenek, hogy ne sértsék az erkölcsöket.⁹

Ez a bécsi franciás légkör átalakítólag hatott a Bécsbe járó magyar főurakra, főiskolai hallgatókra, Mária Terézia magyar gárdistáira és a Theresianum növendékeire, kiket francia jezsuiták tanítottak.¹⁰ A bécsi francia színpadon több mint harminchatszor adták Destouches: *Le philosophie marié* című darabját, amelynek hatása alatt Bessenyei Filozófus-át írta.¹¹

Nem véletlen tehát, hogy a bécsi francia irodalom tetőpontja összeesik Bessenyei felléptével. Bessenyei a magyar szellemi élet fejlődésére csak mint szépíró hatott, mert filozófiai iratai, amelyeket Bécsben megismert francia bölcselők hatása alatt írt, a cenzúra miatt sohasem láttak napvilágot.¹²

A magyar irodalmi élet újjáalkotója mellett a Mária Terézia-korabeli Bécsben találjuk Windisch Károly Gottlieb-et is, a hazai németnyelvű irodalmi élet megteremtőjét. Ő nem élt a franciás szellemű udvar közelében, mint testőr-író kortársa, hanem polgári származású író volt s mint a *Welt* és a *Realzeitung* munkatársa, a német irodalmi törekvésekkel ismerkedett meg s ezeket iparkodott hazájában is terjeszteni. Sonnenfelsnek, a felvilágosodás bécsi apostolának programját tette magáévá, amikor Pozsonyban irodalmi céljai megvalósításához fogott. Mint fiatal ember németországi tanulmányúton volt és huzamosabb időt töltött Bécsben; szülővárosába, a nagyrészt német lakosságú Pozsonyba visszatérve pedig magas hivatali állása mellett tovább ápolhatta irodalmi összeköttetéseit.

Pozsony, az akkori főváros úgy politikailag, mint társadalmilag központja volt az országnak. 1766–81-ig tartott udvartartást Pozsonyban Mária Terézia leánya, Krisztina

⁹ Julia Witzenetz: *Le théâtre français de Vienne*. Szeged, 1932. 48. l.

¹⁰ Baranyai Zoltán: i. m. 23. l.

¹¹ Julia Witzenetz: i. m. 52. l.

¹² Eckhardt Sándor: Bessenyei és a francia gondolat. EPhK. 1919. 193. l.

főhercegnő férjével, ki ott mint helytartó működött.¹³ Pozsonynak ebben a korban már jóhírű német színháza volt, amelyből Klemm hatása alatt Windisch száműzte a Hanswurstot s megelőzte Sonnenfels bécsi színház-reformjait.¹⁴ 1761-ben, ugyanakkor, amikor Bécsben Sonnenfels és társai az irodalom színvonalának emelése céljából a *Deutsche Gesellschaft*-ot alapították, Windisch Pozsonyban hasonló céllal egy tudós társaságot szervezett.¹⁵ Írt Magyarországra vonatkozó történelmi és földrajzi munkákat is, de legjelentősebb volt Windisch tevékenysége a zszurnalizmus terén. Tíz évig szerkesztette az első magyarországi németnyelvű politikai lapot, az 1764-ben alapított s még ma is fennálló *Pressburger Zeitung*-ot, morális folyóiratai alapításával pedig nemcsak hasznos olvasmányokat nyújtott, hanem német polgárságunk művelt tagjait is belevonta az irodalmi életbe. Ezek leginkább protestáns papok és tanárok voltak s a magyarországi németnyelvű irodalom főművelői maradtak egész a 19. század harmincas éveig, amikor a mozgékony, liberális szellemű zsidók kiszorították a konzervatív gondolkodású polgárokat német irodalmi életünkéből s formaérzékkükkel csakhamar népszerűvé tették magukat.¹⁶

A bécsi francia irodalmi mozgalom magyarországi terjesztésében tizennyolcadik századbéli német folyóiratainknak nem jutott jelentős szerep, mert az csak az arisztokraták és a polgárság magasabb rétegének izolált körére vonatkozott; nem vált általánossá s nehezen találta meg a polgárság széles rétegéhez, a folyóiratok szerkesztőihez és olvasóközönségéhez vezető utat. Abban az időben, amikor első németnyelvű folyóirataink napvilágot láttak, a francia felvilágosult filozófiai irodalom s annak nyomán keletkezett új gondolkodásmód még nem hatolt be a polgári körökbe s így folyóirataik is immunisak maradtak vele szemben. A tizennyolcadik századbéli divatos gáláns francia regényirodalom-

¹³ Kürschák Piroska: K. G. Windisch und die Anfänge der deut. lit. Bestrebungen in Ungarn. Diss. Kézirat. 1920. 110—111. l.

¹⁴ Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926. 436. l.

¹⁵ Kürschák Piroska: i. m. 64. l.

¹⁶ Pukánszky Béla: i. m. 457. l.

nak sem találjuk e folyóiratokban semmi nyomát, mert annak az iránya ellenkezett a polgárság szigorú valláserkölcsei felfogásával.

*

Mária Terézia halála változást okozott a bécsi szellemi életben. II. Józsefet nem hódította meg sohasem a francia kultúra, s bár a felvilágosodás szellemében gondolkozott, mégsem voltak kapcsolatai a francia felvilágosult írókkal. Német érzületéből kiindulva, nem pártfogolta a francia színházat, amely 1772 óta hiába próbálkozott ismét megnyitni kapuit.¹⁷ II. József nem pártolta ugyan a francia irodalmat, mégis elősegítette annak a terjesztését enyhe cenzúrája által.¹⁸

II. József halála után úgy a bécsi, mint a hazai franciás szellemben visszaesés állott be. A felvilágosodott uralkodó toleráns uralma után II. Lipót, de különösen I. Ferenc mindent elkövetett a Franciaországból származó felvilágosult eszmék elfojtására. 1793-ban a bécsi kormányhatóság az összes Franciaországból származó könyveket kitiltotta az országból, 1795-ben pedig kibocsátotta a kormány az általános könyvvizsgálati szabályzatot, amely igen szigorú büntetéssel sújtja azokat, akik tiltott könyveket behoznak vagy árusítanak. E rendeletek ellenőrzésére Bécsben a könyvrendőrség, Pesten pedig a helytartótanács minduntalan letartóztatta a könyvkereskedők készletét.¹⁹

Az ausztriai francia-ellenes hangulat szításában a főuraknak is részük volt, mert a forradalom és a császárság oly szellemet teremtett meg Franciaországban, amellyel a bécsi főúr nem azonosíthatta magát.²⁰ Napoleon hódításai következtében a francia-ellenes hangulat egyre erősödött s A. W. Schlegel Molière-ellenes bécsi felolvasásai a közhangulatnak voltak kifejezői.²¹ A politikai tényezők mellett

¹⁷ Julia Witzenetz: i. m. 46—47. l.

¹⁸ Müller Gyula: i. m. 54. l.

¹⁹ Baranyai Zoltán: i. m. 65—67. l.

²⁰ Müller Gyula: i. m. 57. l.

²¹ Merker—Stammler: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. 3 Bde. Berlin, 1925—1929. III. k. 1929. 102. l.

a fénykorához érkezett német irodalomnak is nagy szerepe van abban, hogy a 18. század végén és a 19. század elején a francia irodalom terjedésében hanyatlás állott be.

A kilencvenes években beállott francia-ellenes hangulat nálunk politikai helyzetünknel fogva kisebb méretű volt, mint Ausztriában. A magyar értelmiség nagy része lelkesedett a francia forradalom eszméiért; radikális hívei túlnyomóan a kialakulóban lévő magyar középosztály soraiból kerültek ki. Hogy mennyire tudatában volt a radikális fiataltság a francia forradalom világtörténeti fontosságának, arra tanúság Batsányi gondolatvilága.²² A Martinovics-féle összeesküvés leleplezése utáni reakció, amely egész szellemi életünket békóba verte, az új eszmék terjesztését is megakadályozta. 1792-ben Szacsvaytól, a „Mágyar Kurir“ francia-barát szerkesztőjétől elvették a lapot, s maga Bacsányi is megtagadta a francia forradalmat a Martinovics-féle összeesküvés után.²³

A német polgárok, akik fejlődő irodalmi életükkel a 18. század végén és a 19. század elején már a magyarországi szellemi élet jelentős tényezőivé emelkedtek, az új eszmékkel szemben tartózkodóbbak voltak, mint a magyarok, bár a pesti és budai polgárok közül sokan lelkesedtek Martinovicsért.²⁴ Az akkori hazai németiség gondolkodásmódjának egyik tipikus kifejezője a Pressburger Zeitung alapítója Landerer János Mihály. Ő az új eszmékkel szemben konzervatív álláspontra helyezkedett, s ezért a királytól nemesi rangot kapott.²⁵ Landerer felfogása azonos volt a pozsonyi polgárságéval, amely a produktív munkában és nem az új forradalmi eszmékben találta életcélját.²⁶

A pozsonyi és a pest-budai német időszaki sajtó a mértékletes kispolgári gondolkozás kifejezője úgy a francia

²² Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, é. n. 145—146. l.

²³ U. ott. 161. l.

²⁴ U. ott. 159. l.

²⁵ Angermayer Károly: A „Pressburger Zeitung“ története. Pozsony, 1896. 14. l. és Alois Pichler: Entstehung der „Pressburger Zeitung.“ Pozsony, 1913. 27. l.

²⁶ V. ö. Pichler: i. m. 54. l.

forradalom, mint a napoleoni háborúk éveiben. Az egyetlen e korból származó német folyóirat, amely szorosabb kapcsolatot mutat a felvilágosodás eszméivel, a népszerű *Neumieder Zeitung* utánnnyomása, amely 1789-től 1810-ig a *Pressburger Zeitung* mellékleteként jelent meg. E kor folyóiratainak szépirodalmi közleményein is erősebb a német és a magyar irodalom hatása, mint a franciáé.

A német irodalommal való szorosabb kapcsolat s a francia irodalomtól való távolodás e kor irodalmi életének minden megnyilvánulására vonatkozik. Majdnem kizárólag német műzsa uralkodott úgy magyar, mint németnyelvű színpadjainkon. A régi budai német színház műsora a Burgtheater játérendje szerint alakult, az 1812-ben megnyílt pesti német színház pedig a „Theater an der Wien” hatását mutatta.²⁷ Iffland és Kotzebue darabjait ekkor már jóformán csak Budán adták, Pesten ép úgy mint Bécsben, Bäuerle szolgáltatta a legtöbb újdonságot.²⁸

*

A huszas évek derekán a francia-német és a franciamagyar irodalmi kapcsolatok terén gyökeres változás állt be.

Németországban megszűnt a francia gyűlölet. A fiatal generáció már nem osztotta a napoleoni háborúk kortársainak francia-ellenes felfogását s franciás szellemű kozmopolita liberalizmust hirdetett.²⁹ Ezt nagyban előmozdította az általános elégtelenség, amelyet az uralkodónak a felszabadító háborúk alatt tett ígéreteinek be nem váltása s a bécsi kongresszust követő nyomasztó reakció idézett elő. Az elégedetlen fiatalság főfészke a boldogabb Franciaországgal határos Rajna-melléken volt, oly tartományban, amely már élvezte az egyenlőség áldásait. Erről a vidékről származnak a francia-barát mozgalom vezetői s nem véletlen, hogy eredetükre nézve túlnyomóan zsidók, mert azokat a legjobban sujtotta a politikai változás. Hiába kelt ki az öreg Tieck novelláiban

²⁷ Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története 1812-ig. Budapest, 1914. NPhD. XII. sz. 11–12. l.

²⁸ U. ott. 25. l.

²⁹ Hans Bloesch: Das Junge Deutschland in seinen Beziehungen zu Frankreich. Bern, 1903. 65. l.

az új generáció ellen, ez Heine és Börne vezetésével a júliusi forradalom után magához ragadta az irodalmi élet irányítását Németországban — francia szellemben.

A fénykorához érkezett francia romanticizmus és a júliusi forradalom vívmánya, a szabad sajtó, amely az új politikai eszmék és irodalmi célok kifejezésére tág teret nyújtott, lelkesítette a fiatal németeket. Ők propagálták Németországban a francia irodalmat és fellendítették a német zsurnalizmust francia szellemben és francia stílusban.

E kor időszaki sajtója szorosan egybeforrt a francia romantikus irodalommal. A forradalom után keletkezett francia irodalomnak, amely leszállt a klasszikus kor hideg, arisztokratikus piedesztáljáról, hogy a néphez szóljon, vele érezzen és gondolkodjon, szüksége volt szócsőre, hogy az új eszméket, műveket és színdarabokat a nagyközönséggel ismertesse s véleményében irányítsa. A 19. század francia sajtója már teljesen szakított a morális folyóiratok oktató tendenciájával. Az új cél: érdekes és új dolgokat mindenki számára érthető, könnyű modorban nyújtani. Ez az új újságírási mód hatását először Németország oly részein mutatta, amelyek egykor Napoleon uralma alá tartoztak, mert ott még hatottak a francia megszállás alatti közvetlen kapcsolatok. Francia szellemet terjesztő német folyóiratok alapítása körül a híres kiadó, Cotta szerzett nagy érdemeket. Az ő nevéhez fűződik a híres *Augsburger Allgemeine Zeitung* alapítása. (1798) Ez a lap a liberálisok egyik fontos orgánuma volt, 1801 óta Lipcsében jelent meg, 1831-ben pedig Heine lett a párizsi levelezője.³⁰ Cotta másik lapjának, a 18. század szellemében megindult *Morgenblatt*-nak a melléklete, a *Literaturblatt*, amelyet egy ideig Menzel szerkesztett, szintén ismertette a francia irodalmat. A francia romanticizmus hatása alatt működő folyóiratoknak Berlin is fontos központja volt. Ott találjuk a középszerű *Gesellschafter*-t, valamint a tudós Joseph Lehmann szerkesztésében a *Preussische Staatszeitung*-nak a külföldi irodalmat ismertető mellékletét, a *Magazin für die Literatur des Auslandes*-t, amely az egész

³⁰ Ludwig Salomon: Geschichte des deutschen Zeitungswesens. 3 Bde. Oldenburg u. Leipzig, 1906. III. k. 455. l.

monarchia területén közismert volt. Lipcsében jelent meg Laube szerkesztésében a *Zeitung für die Elegante Welt*, amely közepes színvonala ellenére is nagy olvasóközönségnek örvendett, úgyszintén a cseh származású Ignaz Kuranda szerkesztésében 1830 óta a *Grenzboten*. A zsurnalizmus franciás szellemű fellendítésében Prágának is jelentős szerep jutott. Legfontosabb lapjai e korban a *Bohemia* és Wilh. Adolf Gerle szerkesztésében megjelent *Prager Zeitung*.

Bécs légkörét a napoleoni idők óta szigorúan elzárták a francia eszmék elől s Metternich uralma minden szellemi megmozdulást erősebben gátolt, mint bárhol másutt a monarchiában. Ezért nem vehetett tevékeny részt a francia romantizmus terjesztésében. Így jellemző a bécsieknek különválására az a körülmény, hogy Lamartine lírai költeményei, amelyeket a „Junges Deutschland” csak esztétikailag értékelt, mivel politikai tendenciától teljesen mentesek, Bécsben fordítóra találtak jónevű költőjük, Joh. Gabr. Seidl személyében. A francia színpadtól is sokáig elzárkózott Bécs: 1845-ig a bécsi színpadokon a francia romantikusoktól egyetlenegy színdarabot sem adtak.³¹ Bécset az új francia szellemmel jóformán csak az *Augsburger Allgemeine Zeitung* kötötte össze, ez a legkevésbébb politikai háttérű francia-barát lap, amelyet azok a bécsiek olvastak, akik a külföldi eseményekről is tájékozódni kívántak.³²

Mivel Magyarországon a cenzúra nem volt oly nyomasztó, mint Bécsben, a magyarországi szellemi élet felvehette a kapcsolatot a szabadság után sóvárgó németországi ifjúsággal, melynek lelkivilágához közelebb érezte magát, mint a reakciós bécsiekhez. Különösen az 1832—36-os országgyűlés óta, amióta a magyar irodalomba erősen bevonult a politika, íróink mintaképüket a politikai tendenciájú francia irodalomban látták.³³ A francia irodalom ezért a harmincas évektől kezdve nemcsak Bécsen keresztül, hanem egy új úton, Frankfurton, Berlinen, Lipcsén és Prágán át is jutott

³¹ Farkas Gyula: A „Fiatall Magyarország” kora. Budapest, 1832. 247. l.

³² Ludwig Salomon i. m. III. k. 151. l.

³³ Kont Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Paris, 1902. 164. l.

el hozzánk, azokból a gócpontokból, amelyek a „Junges Deutschland“ hatáskörébe estek. Az ottani folyóiratok, írók és újságírók neveivel találkozunk minduntalan mint közvetítőkkal és fordítókkal a hazai németnyelvű folyóiratok hasábjain s valószínű, hogy a magyar nyelvű folyóiratok is sokat merítettek belőlük, de ezt kimutatni csak kevés esetben lehet, mert azok alig közlik forrásaikat. Így annak ellenére, hogy a francia hatás alatt álló íróink tudtak és olvastak franciául, legnagyobb részük mégis a német szellemi életen és Bécsen keresztül kapta a francia irodalmat s az első befolyást a német szellemi életnek és Bécsnek köszönhatték.³⁴

A francia romanticizmus első termékeit úgy magyar, mint német nyelvű íróink és olvasóközönségünk jóformán csak a németországi fordításokból ismerte meg.

A közvetlen németországi és a magyar szellemi összeköttetések a vázolt okoknál fogva nem jelentik Bécs közvetítő szerepének megszűntét a francia irodalom terjesztése körül. Mindenesetre legfontosabb az a szerepe, amely a német irodalom közvetítésére vonatkozott,³⁵ amelynek hatását nem lehet összehasonlítani a francia irodalom befolyásával. A bécsi és a magyarországi német zsurnalizmus között a különböző áramlatok ellenére állandóan megmaradt a kapcsolat s elvértve még a negyvenes években is találkozunk német lapjainkban a bécsi írók francia fordításaival. Ez a jelenség a 19. század első két évtizedében, különösen a pesti *Pannonia* megjelenése idejében elég gyakori. A már említett Joh. Gabr. Seidl mellett a múlt század első évtizedeiben működő osztrák írók közül a hazai folyóiratokban is szerepel a bécsi *Samm-ler* első szerkesztője, a közepes tehetségű, de tekintélyes Castelli; majd utóda, Ritter v. Seyfried, ki 1814-ben a *Wanderer* című folyóiratot alapította; Sebastian Wilibald Schiessler, a napoleoni kor jelentéktelen írója, ki termékeny fordító volt és J. N. Vogl, a *Wiener Zeitschrift* munkatársa, ki különösen mint balladaköltő jó nevet vívott ki magának. A fran-

³⁴ Bleyer Jakob: Deutsch—Ungarische Heimatsblätter. 1932. 264. l.

³⁵ Farkas Gyula: i. m. 253. l.

cia romanticizmus fénykorában az osztrák írók közül a következők szerepelnek német folyóiratainkban mint francia fordítók: Franz Gräffer, a *Wiener Conversationsblatt* alapítója, ki fordításai mellett sok romantikus rémregényt is írt; Alfred Meissner, Heine párizsi barátja, a *Grenzboten* munkatársa, ki a „Junges Deutschland” eszméit Bécsben terjesztette és Joh. Langer, sok folyóirat és zsebkönyv szorgalmas munkatársa. A bécsi írók legkiválóbbjai szívesen dolgoztak a magyarországi német folyóiratokba. Különösen az *Iris*-ben, amely az összes német folyóirataink közül legkevéssbé propagálta a francia irodalmat, sok osztrák író közleményével találkozunk.³⁶

Amint már említettük, a francia romanticizmus demokratikus irányt öltött s ebben rejlik németországi hatásának egyik oka. Ami a francia romanticizmusban a lényeg, azt a német irodalom már a „Sturm u. Drang”-ban elérte s megelőzte vele a franciát.³⁷

Ebben legfőbb érdeme a sajtónak van, bár ez Németországban csak szűk keretek között mozoghatott s leginkább csak a szépirodalmi folyóirat alakját vehette fel. Franciaországban a szabad sajtó kifejezhette a közhangulatot és a politikai helyzetet, Németországban a szigorú cenzura miatt mindez csak a szépirodalom leplébe burkoltan jelenhetett meg. Így a drámába, elbeszélésekbe és a költeményekbe szorult mindaz, aminek a napisajtóban lett volna a helye.³⁸ Heine és Börne is könyveikben igyekeztek a francia zsurnalizmus sajátságainak érvényt szerezni. Az újságírás új stílusát Németországban hamarosan elsajátították, de a cenzúra miatt politikáról nem írhattak. Kolb, az „Allgemeine Zeitung” szerkesztője 1832-ben Párizsba ment az új újságírást tanulmányozni. August Levald-on, az *Európa* szerkesztőjén is erősen észlelhető a francia zsurnalizmus legnagyobb reprezentánsának, Janin-nek a hatása.

Heine, Börne, Menzel és társainak irodalmi munkássága közel hozta egymáshoz a német és a francia irodalmat; mű-

³⁶ U. ott. 243. l. és Szemző Piroska: Német írók és pesti kiadókik a XIX. században, Budapest, 1931. NPhD. XLVII. sz. 29—39 l.

³⁷ Hans Bloesch: i. m. 127. l.

³⁸ U. ott. 20. l.

ködésüknek eredménye nemcsak a német zsurnalizmus fellendülése francia szellemben, hanem a francia romantikusok népszerűsítése is. E kor legjelentősebb francia írói: V. Hugo, Sand, Balzac, id. Dumas és Sue Németországban is népszerűsége tettek szert. A francia költők hatása már kevésbbé észlelhető, egyedül Béranger vált Németországban népszerűvé. A francia irodalmi minták nyomán fellendült a memoárirodalom és számtalan útleírás keletkezett.³⁹ Tárgyra nézve ezek legnagyobbbrészt francia vonatkozásúak, ép úgy, mint e kor elbeszélései is. A júliusi forradalom óta Párizsba vágyott a fiatal német generáció s ha már maguk nem élhettek a szajnaparti metropolisban, oda küldték képzeletük gyermekeit.⁴⁰

A francia romanticizmus hatása a német színházra már a negyvenes évekre esik, amikor Gutzkow és Laube a drámairodalmat felkarolták.⁴¹ A francia írók közül legnagyobb hatást a német színpadon Scribe érte el színpadi technikájával.

A harmincas és negyvenes évek francia irodalmának hatása a magyarországi szellemi élet minden ágára kiterjedt. Amint a 18. század francia irodalmában a filozófiai eszmék és a politikai gondolatok ragadták meg leginkább a magyarságot, úgy a „Junges Deutschland“ révén közvetített francia romanticizmus sem annyira esztétikai értékével, mint inkább tendenciájával hatott. A liberális szellemű új francia romanticizmus hazánkban is a szabadelvű törekvéseknek lett a megszólaltatója s irodalmunkat és költészetünket kizárólag politikai célok szolgálatába állította.⁴² Az ifjú magyar nemzedék nem külsőségekben érezte magával rokonnak a Fiatal Németországot, hanem abban a politikai szellemben, mely műveiből kisugárzott.⁴³ A „Junges Deutschland“ nemzetellenes irányával nem azonosította magát a magyar fiatalság,

³⁹ U. ott. 32. l.

⁴⁰ U. ott. 44. l.

⁴¹ U. ott. 120. l.

⁴² Müller Lipót: Francia politikai eszmék a Reformkor irodalmában. EPhK. 1923. 164—165. l.

⁴³ Farkas Gyula: i. m. 257. l.

azonban hatott reá a forradalmi eszmevilág.⁴⁴ Élesen világítják e kor gondolatvilágát Jókai szavai: „Valamennyien franciák voltunk, nem olvastunk mást, mint Lamartine-t, Michelet-t, Louis Blanc-t, Sue-t, Viktor Hugot, Béranger-t...” „Már e nevek felsorolása is mutatja, hogy a fiatalokat inkább a politikai érdeklődés vezette francia mintáik kiválogatásában, mint az esztétikai meggyőződés. Nem a művészi szép, hanem a tett prófétáiért rajongtak.”⁴⁵ Victor Hugo tendenciózus regényeinek a hatása alatt Eötvös uralomra juttatta nálunk az irodalom aktív politikai jellegét. Jókai és Kemény egyes regényeiben is kimutatható V. Hugo hatása.⁴⁶ Jósika, aki a divatlapok élénk tiltakozásától kísérve írt először francia mintára folytatásos regényt a *Budapesti Híradó* számára, mind gyakrabban nyúlt a francia romantizmus olcsó fogásaihoz.⁴⁷

A harmincas évek fiatalsága még leginkább német fordításokból ismerte meg a francia eszméket, Heine, Börne, Herwegh költészetéből és prózai írásaiból, amelyeket már megjelenésük évében olvastak.⁴⁸ Sokan csak azért tanultak meg franciául, hogy Mignet, Guizot, Lamartine könyveit eredetiben olvashassák.⁴⁹

A színpad és a zsurnalizmus, az új irodalmi áramlat népszerűsítésének két főtényezője, amelyek révén az író közvetlen kapcsolatot talál a nagytömeggel, nálunk is erős lendülésnek indult.

Abban az időben érte színpadunkat a francia romantizmus, amikor a közönség már megelégedte a bécsi színdarabokat. Mivel a fejlődő színházi élet követelményeinek a hazai írók még nem tudtak eleget tenni, francia fordításokkal pótolták a hiányt. Nagy Ignác *Színműtár*-a 1842-ig már a legnépszerűbb modern francia drámaírók műveiből

⁴⁴ U. ott. 259. l.

⁴⁵ U. ott. 266. l.

⁴⁶ Muzsnai Ágnes: Victor Hugo hatása a magyar regényirodalomra. Pécs, 1930. 4—5. l.

⁴⁷ Farkas Gyula: i. m. 264—65. l.

⁴⁸ U. ott. 257. l.

⁴⁹ U. ott. 141. l.

is közöl fordításokat.⁵⁰ Az *Athenaeum* 1843-iki évfolyama a bohózatok helyett a francia vígjátékot, a népszínművek helyett a vaudeville-t ajánlja mintaképül.⁵¹ A magyar írók propagandája révén a francia drámaírók hamarabb hódították meg nálunk a magyarnyelvű színpadot, mint a németet, amely a bécsi népszínpad hanyatlásáig erősen függött Bécs tradíciójától.⁵² A budai magyar színházban sokkal többször szerepelt francia drámaíró a műsoron, mint ugyanakkor a pesti német színházban. Bemutatták többek közt V. Hugo *Angelo*-ját Csató fordításában és *Tudor Mária*-ját Nagy Ignác fordításában. Ahogy V. Hugo a tragédiában, úgy uralkodott Scribe a vígjátékban.⁵³ Alig találunk e korból magyar színművet, amelyen ne mutatkoznának a francia romantizmus nyomai.

A „Junges Deutschland“ vívmánya a zsurnalizmus felendítése volt. A harmincas és negyvenes években úgy a magyar, mint németnyelvű folyóirataink számban megnövekedtek és tartalomban kibővültek. Ezek mind magukon viselik a francia zsurnalizmus új irányának bélyegét a belső tartalomban és a stílusban. A francia folyóiratok példájára nálunk is igyekeztek a közönségnek szórakoztató olvasmányokat nyújtani. Mivel a magyar írók ezen a téren ép úgy nem tudtak eleget termelni, mint a drámai irodalomban, itt is fordításokkal pótolták a hiányt s ezekkel árasztották el a folyóiratokat. Azokat az elbeszéléseket és cikkeket közölték nálunk is, amelyek már a külföldi folyóiratokban is nagy sikert értek el. Mivel siker dolgában a francia feuilleton-írók romantikus rémregényeivel, elbeszéléseivel és párizsi életképeivel senki sem vehette fel a versenyt, ezekből fordítottak s ezeket utánozták az eredeti alkotásokban is.

Német folyóirataink azt az előnyt élvezték a magyar nyelvűekkel szemben, hogy fordítási fáradság nélkül jutottak a francia irodalom termékeihez. Német folyóirataink

⁵⁰ U. ott. 234. l.

⁵¹ U. ott. 241. l.

⁵² Kádár Jolán: A pesti és budai német színesztet története. 1812–1847. Budapest, 1923. 69. l.

⁵³ Farkas Gyula: i. m. 262. l.

munkatársainak csak át kellett lapozniok a külföldi német folyóiratokat, hogy a francia folyóiratok nagysikerű termékeit megtalálják. A nyelvi közösségen kívül a „Junges Deutschland“ folyóiratait a hazai német folyóiratokkal írók közös zsidó származása is közelebb hozhatta. Ugyanis a hazai német írók örökébe lépett zsidó újságírók⁵⁴ árasztották el németnyelvű folyóiratainkat a „Junges Deutschland“ révén közvetített francia romanticizmus termékeivel, s ők voltak azok, akik a liberális szellemű, alacsony irodalmi színvonalú francia ponyvairodalmat a hazai olvasóközönséggel elsőnek megismertették és megkedveltették.

Gróf Festetich lapjában, a pesti *Pannonia*-ban tűntek fel nálunk az első zsidó újságírók s a harmincas és negyvenes évek legjobb pesti német folyóiratait már teljesen a kezükben tartották. E lapban bontakozott ki az első hazai németnyelvű zsidó újságíró: Kornfeld Móríc Viktor megyei járásorvos, sok rossz vers költője, ki később mint francia fordító működött német folyóiratainknál. A *Pannonia*-n kívül az *Iris*, az *Aehrenlese* és a *Spiegel* szorgalmas munkatársa volt s a *Pesther Tageblatt*-ban is szerepel mint francia fordító. Első munkáját, amelyet 1819-ben adott ki, Schedius Lajosnak ajánlotta. Mint a *Pannonia* főmunkatársa jelent meg német irodalmi életünkben a híres humorista, a magyarországi születésű Saphir Móríc Gottlieb, ki mestere volt a könnyed szellemeskedésnek és kritikusi kíméletlenségnek.⁵⁵ Unokaöccse, Saphir Zsigmond, ki később a *Pesther Tageblatt* szerkesztője lett, szintén e lapnál kezdte írói pályafutását. Itt találjuk Rosenthal Sámuel is, ki mint a *Spiegel* szerkesztője a francia irodalom terjesztése körül jelentős érdemeket szerzett. Ő szerkesztette az *Iris*-t is Stielly Károllyal — kinek francia fordításaival szintén találkozni fogunk.

A harmincas és negyvenes évek német lapjaiban az említetteken kívül még több hazánkban élő zsidó újság- és no-

⁵⁴ L. Oszttern Rózsa: Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban a „Pester Lloyd“ megalapításáig, 1854-ig. Budapest, 1950. NPhD. XLV. sz.

⁵⁵ Pukánszky Béla: i. m. 486—487. l.

vella-író neve szerepel a francia fordításokkal kapcsolatban. 1846-ban jött Bécsből Magyarországra e kor egyik termékeny romantikus novella-írója: I. L. Heller, ki a *Frankfurter Journal* liberális szellemű szerkesztője s a bécsi *Der Freimütige* irodalmi munkatársa volt. 1846–47-ig szerkesztette a *Der Ungar*-t, ahol számos francia elbeszélés fordítását találjuk tőle. Termékeny francia fordító volt még a Petőfi-gyalázó Zerffi (Hirsch) Gusztáv Ignác, a *Spiegel* munkatársa és Rosenberg Lipót.

Néhány az említett írók közül a negyvenes években az erdélyi német folyóiratokban is szerepel mint francia fordító.

A hazai magyarnyelvű irodalmi élet a negyvenes évek hazafias irányú irodalmi és politikai mozgalmával kapcsolatban kezdett felszabadulni a francia befolyás alól, bár az ifjúságot a francia történeti és politikai írók forradalmi és liberális eszméi hevítették.⁵⁶ A francia romanticizmus fénykora nem terjedt tovább az *Athenaeum* megjelenésének idejénél.⁵⁷ A negyvenes években a magyar írók szívesebben írtak politikai, mint szépirodalmi cikkeket. Erre az irányváltozásra a folyóiratok előfizetőinek a száma is megcsappant, s a könyveknek alig akadt vevője.⁵⁸ Német folyóiratainkat ez a változás nem érintette. Azoknak vezetői távoltartották magukat a magyarnyelvű irodalom hazafias képviselőitől és német minták szerint szerkesztették folyóirataikat egész a szabadságharcig, megtartva a kapcsolatot a francia irodalommal.

Az erdélyi szellemi élet is megőrizte a franciás jellegét, ha hitelt adunk két francia diplomata egykorú feljegyzéseinek. Az egyik Auguste de Gerando, kinek a felesége Teleki grófnő volt, 1840 körül tartózkodott Erdélyben. Ő két kötetre terjedő munkában ismerteti Erdély francia kultúráját,⁵⁹ amelyben megjegyzi, hogy személyes tapasztalatai

⁵⁶ Müller Lipót: i. m. 180. l.

⁵⁷ Farkas Gyula: i. m. 269. l.

⁵⁸ U. ott. 166. l.

⁵⁹ A. de Gerando: *La Transsylvanie et ses habitants*. Paris, 1845.

alapján győződött meg arról, hogy Európa e távoli pontján mily nagy elterjedésnek örvend a francia irodalom. Hasonló elragadtatással ír az erdélyi francia kultúráról E. de Langsdorff, követségi titkár a bécsi francia nagykövetségen, aki a szabadságharc elején beutazta Magyarországot és Erdélyt.⁶⁰ A következő sorokkal foglalja össze a *Revue des Deux-Mondes*-ban Erdélyben szerzett irodalmi tapasztalatait: „Notre langue, nos usages, nos mœurs ont, plus encore qu'au temps de Louis XIV. pénétré à cette extrémité de l'Europe. On joue sur le théâtre transsylvain la traduction des drames de M. Victor Hugo et nos romans modernes sont lus à Clausenbourg presque en même temps qu'à Paris.”⁶¹

A harmincas évek erdélyi német folyóiratai, mint a *Transsilvania* és a *Siebenbürger Wochenblatt* mellékletei, a *Satellit* és a *Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde*, ép úgy mint a felvilágosodás korában megjelent elődeik, főfeladatuknak a nemzetiségi eszmék ápolását tartották, amely mellett elenyészett a francia irodalom közvetítése. Erre a tendenciára ebben a korban közvetlen okot az 1825. év óta kiújult alkotmányos küzdelmek adtak.⁶²

A szabadságharc előtti néhány év az egyetlen időszak az erdélyi németnyelvű folyóiratok életében, amikor azok az ottani magyarság francia kultúrájába belekapcsolódtak.

A szabadságharc leverése időszakai sajtónk virágkorát zárta le. A magyar nyelvű sajtót megbénította a cenzúra, a németnek pedig majdnem megszűnt a létjogosultsága, mert a német intelligencia nagyrésze beleolvadt a magyarságba. Csak Erdélyben, az önálló szellemi életet élő szászág folyóiratai tartották még egy ideig fenn magukat.

A magyar-francia szellemi kapcsolatok a szabadságharc utáni korszak nyomasztó légkörében gyengültek ugyan, de

⁶⁰ Baranyai Zoltán: i. m. 146. l.

⁶¹ Langsdorff: La Transsylvanie. Depuis la fin du dix-septième siècle jusqu'en 1849. *Revue des Deux-Mondes*. Bruxelles, 1849. T. II. és III.; III. k./214. l.

⁶² Fr. Teutsch: *Bilder aus der Kulturgeschichte der Siebenbürger Sachsen*. 2 Bde. Hermannstadt, 1928. II. k. 132. l.

nem szűntek meg. A francia irodalmi kultuszt az elnyomatás éveiben ügyes fordítók tartották fenn.⁶³

Az irodalmi kapcsolatoknál jelentékenyebbek 1849 és 1851 között azok a közvetlen személyes benyomások, amelyeket emigránsainknak köszönhetünk. Sok emigránsunk talált Franciaországban a második köztársaság ideje alatt otthonra s közülük többen kerültek a francia írókkal érintkezésbe. A liberális francia írók hazánkat az európai szabadság bajnokának tekintették. Kár, hogy a velünk rokonszenvező írók kevés kivétellel a közepes tehetségek sorából kerültek ki. V. Hugo, a költőkirály mindvégig magyarbarát volt s úgy Párizsban, mint későbbi emigrációja alatt érintkezett a magyar emigránsokkal, kiknek Jules Janin-hez és Michelet-hez is voltak kapcsolataik.⁶⁴

III. Napoleon uralma alatt emigránsaink francia tevékenységében és a franciáknak a szerencsétlen sorsú magyarok iránti szimpátiájában hanyatlás állott be. A porosz-francia háború után egy évtizedre ismét fellángolt a francia-magyar barátság, de ezt csak a francia liberális írók egy töredéke és párizsi emigránsaink élesztették, kik Mme Adam szalónjában találkoztak.⁶⁵

Mivel ez a felújított kapcsolat nem irodalmi, hanem politikai jelleggel bírt s csak egy kis körre vonatkozott, a magyar-francia szellemi kapcsolatok egy fontos határkövének már az 1852. évet tekinthetjük, amikor III. Napoleon uralomra jutott, ki elfojtani törekedett a liberális szellemet, amely a magyarországi és a francia irodalmi életet hosszú időn keresztül összekapcsolta.

Ez a fordulópont majdnem összeesik a francia irodalommal legtöbbet foglalkozó és leghosszabb életű német folyóiratunknak, a *Spiegel*-nek a bukásával. Vele lezárul az a kor, amellyel foglalkozunk.

⁶³ V. ö. Kont: i. m. 279—280. l.

⁶⁴ Sipos Lajos: A magyar szabadságharc visszhangja a francia irodalomban. Budapest, 1929. 5. és 96. l.

⁶⁵ L. Lelkes István: A magyar—francia barátság aranykora. Budapest, 1933.

II.

A francia felvilágosodás.

A francia felvilágosodás kora — az arisztokratikus jellegű filozófiai és regényirodalom mellett, amely a már említett tendenciájánál fogva első folyóirataink számára anyagot nem adott — popularis folyóiratok alakjában a közönség széles rétegének nyújtott felvilágosult szellemű olvasmányokat. Ezek a folyóiratok részben Franciaországban, részben Németalföldön keletkeztek (a felvilágosodott francia írók egy része is oda emigrált), belőlük a német morális folyóiratok is táplálkoztak, amennyiben ezek szellemére a Wolt-féle elmélet mellett a francia racionalizmus is erősen hatott.

A morális folyóiratok a felvilágosodás ama törekvését valósították meg, amely az emberiséget az erkölcsi és szellemi kiképzés révén akarta észszerű cselekvésre s ezáltal a boldogulásra vezetni. Ők tanították az új felvilágosodott erkölcsöt, amely nem más, mint a hasznosnak és a károsnak az ismerete és ők népszerűsítették a természettudományokat, mint az észszerűség igazolásait. A szűk keretű és szűk látókörű morális folyóiratok apró történetei, tanulságos elbeszélései és mindenki számára érthető formában írt ismeretterjesztő közleményei voltak hivatva a magasabb műveltségi fokra törekvő polgári társadalom tudásvágyát kielégíteni.

Mivel az első magyarországi német folyóiratok utolsó láncszemei az Angliából kiinduló morális folyóiratoknak, ezért a célkitűzésük és a tartalmuk ezekhez hasonló. Windisch, ki morális folyóirataival a külföldivel szervesen összefüggő magyarországi német irodalmi fejlődést megindította, ugyanazt az irányt követte e folyóiratokban, mint aminőt Bécsben Gottsched utánzóinál, Klemmnél és Sonnenfelsnél megismert. A német morális folyóiratok racionalizmusa mellett nem maradhatott Windischre hatás nélkül a Mária Terézia-kora egy másik jellegzetessége, a barokkultusz és a tradícióhoz való ragaszkodás s így folyóiratai mindezeknek

a keverékét adják.¹ Mivel Windisch folyóiratainak bécsi mintaképei, különösen a *Realzeitung* a nagyszámú, egykorú felvilágosult szellemű francia folyóiratok hatását mutatta, ő is sok cikket merített ezekből.

Első morális folyóiratának, a *Der Freund der Tugend*-nek egyetlen reánk maradt évfolyama (1768.) még csak kezdetleges szárnypróbálgatás s mentes a francia felvilágosodás befolyásától. E folyóiratban a francia irodalmi vonatkozást csupán egy tanulságos, közismert állatmese, *Der Fux und der Hahn* (168. 345. l.) képviseli. Ez a francia *Roman de Renard*-ból származik. Belőle az a tanulság, hogy pórul jár az, aki a hizelgő szavára hallgat. A szereplő állatok megtartották francia neveiket. (A kakas „Herr Chanteclair“, a tyúk pedig „Mme Perlet“.)

Windisch következő reánk maradt folyóiratában, a *Pressburgisches Wochenblatt*-ban már sok francia eredetű cikket találunk. Ezek legnagyobbbrészt ismeretterjesztő közlemények s nagyrészt az akkori közismert felvilágosodott szellemű francia folyóiratokból származnak.²

Több cikket merített Windisch a híres *Journal des Savants*-ból, a legrégebbi irodalmi folyóiratból, amelyet Denis de Sallo 1665-ben alapított s amelyet a restauráció alatt ismét életre keltettek. Ez magas színvonalú, jó stílusú s bírázataiban mérsékelt hangú lappá emelkedett s az egész világ irodalmi műveinek a bírálatát tűzte ki céljául. A felvilágosodott kor egy másik híres folyóiratát, a *Nouvelles de la République des Lettres*-t, amelyet a Németalföldre menekült Bayle 1684-ben alapított s amely 1718-ig jelent meg, Windisch egyízben említi meg forrásául. Az egykorú *Gazette Salulaire*-ból, (1761—1793) amely kivonatokban a legjobb német, francia és angol orvostudományi könyveket volt hivatva ismertetni s amelynek első szerkesztője egy német or-

¹ V. ö. Zuber Marianne: A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig. Budapest, 1915. NPhD. XVII. sz. 17. l.

² L. Eugène Hatin: Bibliographie historique et critique de la presse périodique française. Paris, 1866.

vos, Grünwall volt, Windisch több populáris orvostudományi cikket vett át. Hivatkozik a *Gazette littéraire de l'Europe*-ra (1764—66) is, amelynek Voltaire is szerkesztője volt. Több természettudományi cikket találunk a Pressburgisches Wochenblatt-ban az *Académie des Sciences*-ből, amelyet Colbert 1666-ban alapított. Ez a lap kezdetben csupán természettudományi kérdésekkel foglalkozott, a 18. században azonban tárgyköre kibővült s valóságos tudományos fórummá emelkedett. Windisch forrásai között a felvilágosodott szellemű lapok mellett a vallásos irányú *Journal de Trévoux* (1701—1767) is szerepel, amelyet két jezsuita Bourbon Lajos Fülöp herceg számára alapított abból a célból, hogy őt a külföldi irodalmi események felől tájékoztassák. E lap *Mémoires de Trévoux* cím alatt is megjelent. Ugyancsak cikket találunk a Pressburgisches Wochenblattban a század egyik legfontosabb periodikus lapjából, a belga *Journal Économique*-ből. (1751—1772), amely minden tudományos és művészi újdonsággal foglalkozott. Windisch ezeken kívül a felvilágosodott szellemű *Feuille nécessaire* utódára, az *Avant Coureur*-re (1760—1773), a *Bibliothèque universelle*-re, amely pártatlanul, megjegyzés nélkül ismertette a tudományos vitáknak az eredményét, a merész *Journal Encyclopédique*-re (1756—73) és a *Variétés littéraires et historiques* című jelentéktelen francia folyóíratra is hivatkozik.

Nem fér kétség hozzá, hogy a Pressburgisches Wochenblatt nagyszámú francia eredetű közleményét Windisch nem eredeti forrásból, hanem német lapokból vette. Ez azért tételvezhető fel, mert az ő korában a hetilapok szerkesztői, kik rendszerint maguk látták el lapjukat anyaggal,³ fordítót nem tartottak; de azért is, mert az „ollózás“ akkoriban még semmi következménnyel nem járó bevett szokás volt. Windisch maga nem lapozhatta át az említett francia lapoknak a Pressburgisches Wochenblatt megjelenése idejében már sok

³ V. ö. Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története 1780—1867. Budapest, 1887. 17. l.

esetben elavult számait, mivel azokat valószínűleg nem is értette.⁴

A Pressburgisches Wochenblatt francia eredetű ismeretterjesztő közleményeinél a forrásul szolgáló francia folyóirat megnevezése mellett magáról a cikk szerzőjéről csak egy esetben kapunk felvilágosítást, még pedig egy természetrajzi közlemény kapcsán, amely a sertésbetegségekkel foglalkozik. Ez hivatkozik Buffon természetrajzának („Histoire naturelle“) második részére. („Von den Finnen der Schweine“ 1772. II. k. 249—258. l.)

Buffon természetrajza, amely a felvilágosodás korabeli francia tudományos életre nagy befolyást gyakorolt, nálunk mindeddig ismeretlen volt, de népszerűsége később sem emelkedett.⁵

A Pressburgisches Wochenblatt-ban még a következő ismeretterjesztő cikkeket találjuk a *Journal des Savants*-ból: „Von den Regenbogenfarben“ (1771. 61—63. l.), „Mittel, dass die Gartengewächse leicht aufgehen und wachsen“ (1771. 63—64. l.), „Die erfrorenen Früchte aufzutauen“ (1771. 88. l.), „Einen beträchtlichen Grad der Kälte in wenig Augenblicken hervor zu bringen“ (1771. 175—176. l.), „Von einer besondern Art von Brode“ (1771. 182—183. l.), „Die Quitten lang zu erhalten“ (1771. 200. l.), „Von den Schwalben“ (1772. 110—111. l.). A *Gazette Salulaire*-ből is több közleményt találunk e lapban. Ezek: „Merkwürdiges Mittel wider die Vieseuche“ (1771. 16. l.), „Bewährtes Mittel wider verbrannte Glieder,“ (1771. 56. l.), „Ein vortreffliches Oel“ (1771. 102—103. l.), „Unfehlbares Mittel gegen alle Arten von Wechselfiebern“ (1771.

⁴ L. Schedius Lajos adatait, aki Windisch életrajzát érdemei méltatásával a *Zeitschrift von und für Ungern*-ben 1802-ben közli. (16—23 l.) Ebben a cikkben, amelyet az őszinte nagyrabecsülés sugalmazott, Schedius külön emlékezik meg Windisch nyelvismereteiről; említi a magyar, német és olasz nyelvben való jártasságát, de a francia nyelvről, amelyet szintén tanult, egy szóval sem emlékszik meg.

⁵ A romantikus kor német folyóiratai közül a *Spiegel* közöl Buffon-tól egy táblázatot az emberi korhatár megállapítására. (Tabelle für die wahrscheinliche Dauer des Lebens eines Menschen. Sp. 1831 II. 88. sz.) A magyar folyóiratok közül a „Honderű“ 1847-ben (19—20. sz.) méltatja Buffon munkásságát, ezt megelőzően a „Regélő“ pedig egy anekdotát közöl életéből. (R. 1835. 53. sz.)

135—136. l.), „Neues Mittel, die Wärme eines Zimmers zu verstärken, ohne viel Holz anzulegen“ (1771. 199—200. l.), „Eine gute Suppe“ (1771. 208. l.), „Mittel die Mäuse zu vertreiben“ (1771. 224. l.), „Bewährtes Kitt, das zerbrochene Porcellain wieder zu ergänzen“ (1771. 326—27. l.). A *Journal Oeconomique*-ből találjuk: „Den Wurm in den Bäumen zu vertreiben“ (1771. 83—84. l.), „Eine Art Dämme aufzuwerfen“ (1771. 137—143. l.), „Mittel wider den Wurm am Finger“ (1771. 171—72. l.), „Erfindung das Helfbein vollkommen weiss zu machen“ (1771. 238—239. l.), „Den Hanf zu bereiten“ (1771. 229—236. l.), „Die beste Art Maulbeerbäume zu säen“ (1772. 53—54. l.), „Von dem Schlangensteine“ (1772. 123—127. l.), A *Mémoires de Trévoux* és a 17. századbeli *Bibliothèque univ. et historique*-ből vette Windisch a „Von dem Kolibry“ (1771. 105—108. l.) című természetrajzi közleményt. A „Mémoires de Trévoux“-ból még a következő közlemények szerepelnek itt: „Von der Ursache des Hungers und des Durstes“ és „Von dem Ursprunge des Lebens und der Ursache des Todes“ (1771. 179—181. és 236—237. l.). A *Variétés Histor., Phys. et Litt.*-ből két cikk találunk: „Einige Betrachtungen über die Traurigkeit und die Freude“ és „Historische Abhandlung von den Manufakturen“ (1771. 49—54. és 193—204. l.) címűeket. A *Gazette Littéraire de l'Europe*-ből találjuk: „Ein Mittel wider den Stein“-t. A *Nouvelles de la République des Lettres*-ből a „Von den Grullen“ (1771. 60—61. l.) című filozófáló cikket, az *Avant Coureur*-ből pedig a „Von Verbesserung der Rocken-ärndte“ (1771. 133—134. l.) című mezőgazdasági közleményt közlik. Hasonlót találunk az *Académie des Sciences*-ből is „Mittel das Korn gut zu erhalten“ (1771. 57—60. l.) címmel. E lapból még a következő közleményeket találjuk: „Geheimnis, die Eisenarbeit für den Rost zu verwahren“ (1771. 86—87. l.), „Fürtreffliches Mittel wider die fallende Sucht“ (1771. 87—88. l.), „Vom Scharlache“ (1771. 128. l.), „Natürliche Geschichte des Bibers“ (1772. 57—63. l.).

A felsorolt cikkek, amint már a címük is elárulja, az olvasóközönség ismereteinek a kibővítésére szolgáltak.

A Pressburgisches Wochenblatt angliai és berlini francia folyóiratokból is merített néhány ismeretterjesztő cikket, de ezeket — ellentétben a felsoroltakkal — nem franciák írták.

A francia forrásból merített népszerű közlemények sorozatából a *Pressburgisches Wochenblatt*-ban kiválik két francia író egy-egy elmélkedésének az ismertetése.

Az első közöttük *Saint-Évremond* egyik levele, amely *Ninon de Lenclos*-hoz szól „Die Kunst zu lieben” (1772. 345—355. l.) címmel s az író benne az észszerű szerelem szükségességét hirdeti. E cikk tulajdonképen szerelmi káté, amely a kor romlott erkölcsű francia társadalmának gáláns szerelmét dicsőíti. Tartalmánál fogva kirívó és egyedülálló konzervatív erkölcsi felfogású 18. századbeli németnyelvű folyóirataink közleményei között. A *Pressburgisches Wochenblatt*-ban közölt másik neves francia írótól eredő elmélkedés politikai irányú s német polgárságunk számára ép oly újszerű, mint az előbbi. *Montesquieu* híres „*Esprit des lois*”-jával foglalkozik e cikk s dicsőségére válik német időszaki sajtónknak, hogy Bessenyei felléptének ez évében az ő figyelme is a francia felvilágosodás egyik nagynevű képviselője felé telerdőlt. Az „*Esprit des lois*”, amely főurainkat már régebben foglalkoztatta, német polgárságunk előtt mindeddig nem vált ismertté. *Montesquieu*-vel a 18. század közepén az arisztokratákon kívül néhány külföldön járt tudósunk foglalkozott csupán s államelmélete nálunk a hatalom megosztásának eszméje miatt vált kedvelté. Műveit ezért latinra, az „*Esprit des lois*”-t pedig gróf *Haller Gábor* magyarra fordította. *Montesquieu*-vel főuraink közvetlen kapcsolatba is kerültek, mert 1728-ban hazánkban is járt és az országgyűlésen is megjelent.⁶ A *Pressburgisches Wochenblatt* az „*Esprit des lois*” ama részletét tárgyalja, amelyben *Montesquieu* kifejti, hogy a törvényhozónak az éghajlati viszonyokat is tekintetbe kell vennie. („*Betrachtungen über das Clima in Ansehung der Sitten und der Gesetze*”, 1773. 41—84. l.)

Néhány évtizeddel később egy másik német folyóiratunk, a pesti *Miscellen für Zeitungsleser* is foglalkozik *Montesquieu* államelméletével az „*Esprit des lois*” alapján. („*Montesquieu über die Dauer einer Universalmonarchie*”. 1808. 21—22. l.)

⁶ V. ö. *Eckhardt Sándor*: A francia forradalom eszméi Magyarországon. 23—24. l.

Az elmélkedés lényege az, hogy egy oly nagykiterjedésű monarchia, mint aminőt XIV. Lajos tervezett, egész Európára szerencsétlenséget hozott volna.

A Pressburgisches Wochenblatt két német eredetű cikkét azért kell megemlítünk, mert érdekes kapcsolatot mutatnak a francia felvilágosodott irodalommal. A „Von den ägyptischen Pyramiden“ (1772. 170—176. l.) című leírás, amely az egyiptomi piramisokkal foglalkozik. Fontenelle egyik aktuális megjegyzését is közli; a „Gesammelte fremde und eigene Beobachtungen aus dem Reiche der Natur“ (1773. 137—160. l.) című természetrajzi közlemény pedig, amely az állati ösztönöket magyarázza, hivatkozik a híres francia *Dictionnaire Encyclopédique*-re. A század filozófáló tendenciáját az 1756—1773-ig megjelent híres felvilágosodott szellemű *Journal Encyclopédique*-ből származó két anekdota is mutatja. Ezeknek mindegyike angol filozófusokkal foglalkozik. (1771. 100—102. l. és 409—410. l.)

A nagyszámú ismeretterjesztő cikkek mellett elbeszéléseket is találunk a Pressburgisches Wochenblatt-ban, közöttük két aláírás nélküli francia eredetű. Az egyik „Eine sonderbare Begebenheit“ (1771. 185—192. l.) egy apagyilkos bűnhődéséről szóló történet; a másik pedig egy néger leány élet-története, aki fiatal korában Franciaországba került. („Geschichte einer jungen Wilden. 1771. 121—133. l.) Bár ez az elbeszélés mint „igaz történet“ szerepel, Bernardin de Saint-Pierre-nek és Rousseau-nak az exotikum és a természet iránti lelkesedésének a hatását sejteti s mint ilyen szintén egyedülálló a felvilágosodás korára eső német folyóirataink közleményei között, mert ezek, amint már említettük, távol maradtak a 18. század elbeszélő irodalmától. Ezt akkoriban jóformán csak főuri körökben olvasták. Az a néger leány, akit a szóbanforgó elbeszélésben megismerünk, ismeretlen körülmények között került Franciaországba, ahol előkelő pártfogókra talált, akik azonban csak nehezen tudták őt vad szokásairól leszoktatni. Végül megszelídült és megkeresztelkedett, de a keresztény vallás és a kultúra nem tette őt boldoggá, csak rezignálttá s meg kellett ismerkednie a művelt emberek lelki durvaságaival is.

A Pressburgisches Wochenblatt francia irodalmi kapcsos-

latainak a tárgyalása során még meg kell emlékeznünk egy híres francia fabliau-ról, amely Molière „Botcsinálta doktor“-jának a tárgyát adta. Itt ezt a fabliau-t orosz földre átültetve, de eredeti szövegével találjuk. („Der Doktor wider seinen Willen“ 1772. 304. l.)

E fabliau-tól eltekintve a Pressburgisches Wochenblatt francia vonatkozású közleményei magukon viselik a felvilágosodás bélyegét s összeválogatásukkal Windisch bizonyítékát adta annak, hogy a morális folyóiratok oktató tendenciáját tartotta szem előtt.

18. századbeli német folyóirataink közül a *Siebenbürgisches Intelligenzblatt* néhány francia tárgyú elbeszélése szintén erkölcsnemesítő célzatú. Az oktató irány szükséges voltát e lap külön hangsúlyozza. Utal az angol és a német regényekre, amelyek példát adnak arra nézve, hogy mikép kell erkölcsös életet élni. (1793. 188. l.) Az egyik ily irányú francia elbeszélés, („Wer entgeht seinem Schicksal“ 1793. 20. sz.) egy gyilkos bűnhődéséről szól, akit egy nemeslelkű orvos nagylelkűsége sem tudott jó útra téríteni; a másik pedig („Grossmut und Kindesliebe“ 1793. 42. sz.) a gyermeki szeretetre és felebarátunk iránti, pénzáldozatot nem kímélő nagylelkűsége ad példát. Ebben az elbeszélésben Montesquieu-t mint adakozó emberbarátot ismerjük meg, aki egy ismeretlen szegény családapa számára megfizette a váltságdíjat, anélkül, hogy kilétét elárulta volna.

Montesquieu-vel kapcsolatban a már említett *Miscellen für Zeitungsleser* a szerénység mintaképeül állítja elének XIV. Lajos francia király marsallját. Fabert-t, aki a közölt levélben a király egy magas kitüntetését azért utasította vissza, mert nagyapja polgári származású volt. („Schreiben des Marschall de France Fabert an Ludwig XIV., als dieser Monarch ihn zum Ritter des heiligen Geist Ordens ernannt hatte“ 1808. 57—60. sz.)

Német folyóirataink morális és populáris közleményei közül kiválik a *Patriotisches Wochenblatt*-nak egy francia forrásra támaszkodó közgazdasági cikke. Tárgya a görög kereskedelem, forrása pedig egy francia konzulnak a következő munkája: „Tableau du commerce de la Grèce formé d'après

une année moyenne depuis 1787 jusqu'en 1797. Par Félix Beaujour ex-consul en Grèce. Paris, 1801." (1804. I. k. 4. sz.)

Mindazok a francia irodalmi vonatkozású közlemények, amelyeket eddig tárgyalunk, nem érintik a kor politikai eseményeit. A politikát teljesen kikapcsoló német folyóiratainkból kiválik az a folyóirat, amely rámutat a francia irodalom és a francia forradalom véres eseményei közötti összefüggésre. Ez Moritz Flavius Trenck von Tonder híres újságjának, az 1785-ben alapított *Neuwieder Zeitung*-nak az utánnyomása, amely 1789-től 1810-ig, Trenck haláláig, a *Pressburger Zeitung* mellékleteként jelent meg. Ez a maga teljes egészében idegen irodalmi termék, amelyet Prágában és Brünnben is utánnyomtak, fontos szerepet játszik a magyarországi németnyelvű folyóiratok történetében, mert lassan belevonta őket a francia felvilágosodás tárgykörébe. E folyóirat azért is fontos, mert folytatta a német polgárság körében azt a felvilágosító munkát, amelyet Trenck Frigyes és hozzá hasonló kalandortársai propaganda röpirataikkal megkezdtek.⁷ A francia felvilágosodás íróit, a forradalom vezetőit s az ellenáramlatok képviselőit jelenteti meg e lap az „Elizium”-ban, hogy szatirikus, fiktív, túlvilági dialógusaikkal és leveleikkel, amelyekben a forradalomról és önmagukról ítéletet mondanak, hirdessék burkoltan a felvilágosodás eszméit,⁸ amelyeket a Martinovics-féle összeesküvés leleplezése után már tilos volt hangoztatni.

Már az első szám, amely reánk maradt, Voltaire „Candide”-jének az alap gondolatát tárgyalja. (1773. I. k. 1. sz.) E regény két főhőse, Candide és tanítómestere Panglos az Eliziumban párbeszédet folytat, amelyben Leibniz tantételét, amely szerint ez a világ az összes létező világok között a legjobb, megvitatják. Candide tagadja Leibniz álláspontját, Panglos ellenben síkra száll védelméért. Candide-del még többször találkozunk e lapban. (1794. I. k. 9. Jänner; 1796. I. k. 13. sz. és 1800. I. k. 14. sz.) Mindig arról panaszkodik, hogy

⁷ L. Pogány Ida: Trenck Frigyes és a francia irodalom. Budapest, 1935.

⁸ Eckhardt Sándor. A francia forradalom eszméi Magyarországon. 104. l.

ez a világ nagyon rossz. „Über die Freiheit“ (1793. I. k. 4. März) című szatirikus cikk alapját Voltaire egyik tanulmánya képezi. Itt egy filozófust, aki munkáiban a szabadság harcosa, családi körében, mint zsarnokot ismerjük meg s ezt a disszharmoniót az író azzal indokolja, hogy az a szabadság, amelyet e filozófus hirdet, kivihetetlen. E cikknek tanulsága az, hogy a francia forradalomban hirdetett szabadság sem vihető keresztül abban az értelemben, ahogyan azt az írók elképzelték. Egy túlvilági beszélgetés kapcsán, („Voltaires Lehre über den Krieg“ 1793. I. k. 16. Mai.) Voltaire-t az a vád éri, hogy irodalmi méregkeverő volt, aki az európai felfordulást előidézte. Voltaire azzal védekezik, hogy a háború egész Európára nézve szükséges. Ugyanebben a számban Voltaire életrajzát is megtaláljuk. Voltaire egyik történelmi munkájából, az „Essai sur les mœurs“-ból (E munkát „Histoire générale“ és „Histoire universelle“ alcímen nevezi a lap) három alkalommal találunk idézetet e lapban s ezek az aktuális politikai események megvitatására kiinduló pontul szolgálnak. (1797. II. k. 90; 1798. II. k. 69. és 75. sz.)

Híres ókori személyek is megtámadják Voltaire és társainak tanítását az Eliziumban. Voltaire-t azzal vádolják, hogy megmételyezte az ifjúságot, Rousseau-t pedig azzal, hogy a felnőtteket rontotta meg ferde tanításával. Az utóbbitól egy idézetet is kapunk egyik párbeszéd élén. (1801. I. k. 4. sz.; 1795. I. 99. sz.)

Voltaire „Le Siècle de Louis XIV.“ című történelmi munkájából azt a részletet találjuk, amely a tizenhetedik századbeli tudákos nőt nevetéssé teszi. (1801. II. k. 78. sz.) Ugyanitt megjegyzi a lap, hogy Molière egyik vígjátékát is hasonló célzattal írta. Voltaire-rel ebben a folyóiratban utoljára egy párbeszéd kapcsán találkozunk, amelyet ő az alvilágban Epikuros-szal folytat. (1808. I. k. 33. sz.) Ennek a párbeszédnek az a magva, hogy Voltaire Enciklopédiája igazolja Epikuros tanításait.

A többi francia felvilágosodott író sokkal kisebb szerepet játszik a „Das Reich der Todten“-ban, mint Voltaire.

Montaigne egyszer szólal meg az Eliziumban. (1795. I. k. 13. sz.) Ugyanabban a számban életrajzát is megtaláljuk. Egy másik helyen közölnek egy francia idézetet, amely Mon-

taigne egyik politikai nyilatkozatát tartalmazza. (1796. I. k. 2. sz.) „Essais“-iből (Livre I.) is találunk egy francia idézetet. (1798. I. k. 18. sz.)

Montesquieu az alvilágból egy miniszterhez szól és tudtára adja, hogy ő a rómaiak nagyságáról és bukásáról szóló munkájában a rómaiak politikáját a világ elé tárta abból a célból, hogy az utókor óvakodjon annak az alapelveitől. (1798. II. k. 89. sz.) Montesquieu-t még egyízben említi e lap ugyanezzel a munkájával kapcsolatban. (1804. I. k. 40. sz.)

Rabelais orvostudományi dolgokról folytat beszélgetést az alvilágban. (1799. I. k. 18. sz.)

A 17. század néhány francia íróját is megszólaltatja ez a folyóirat az Eliziumban, de csak rövid szerep jut nekik osztályrészüil.

Fénelon, ki gondolataival már a felvilágosodást jelzi, az alvilágban a „Télémaque“-járól nyilatkozik. Neki itt meg kell tudnia, hogy a világ jelenlegi eseményeiből sokkal többet tanulhatnak a királyok, mint az ő mesterként, szép „Télémaque“-jából. (1794. I. k. 25. Juli.)

La Bruyère az erény szükségességét hirdeti és ennek támasztékaul a „Caractères“-jéből idéz. (1800. II. k. 57. sz.) A francia irodalom szempontjából néhány egész jelentéktelen közleményben szerepel még néhány 17. és 18. századbeli francia író. Ezek: Le Brun, Fontenelle, Corneille Péter, Crèbillon, Molière, Le Sage. Utóbbinak az életrajzi adatait is megtaláljuk. (1795. I. k. 19. sz.)

A francia irodalom szerepe a Neuwieder Zeitung magyarországi németnyelvű kiadásában az említett közleményeken kívül még néhány francianyelvű mondásra szorítkozik, amelyek mottóként szerepelnek.

A Neuwieder Zeitung aktuális tárgykörének az olvasóközönség körében kiváltott óriási sikeréről a Pressburger Zeitung következő melléklete, az *Unterhaltungsblatt* számol be. Ez a lap folytatta elődjének, a Neuwieder Zeitung-nak politikai tartalmú eliziumi párbeszédeit, mert ezekkel óhajtott a közönség érdeklődését továbbra is fenntartani a Pressburger Zeitung iránt.

Az egyik eliziumi párbeszédből, amelyet a Pressburger Zeitung elhunyt kiadója és a Neuwieder Zeitung írója folytat,

megtudjuk, hogy a Pressburger Zeitung sikerének tetőpontját akkor érte el, amikor a Neuwieder Zeitung-ot mellékleteként adta ki. Erre vonatkoznak az Unterhaltungsblatt emez egykorú eliziumi szavai: „Die französische Revolution mit allen ihren Schande erregenden Scenen begann und die Geschichten des Tages beschäftigen die Völker und die Menschen, Gross und klein, Hohe und Niedere drängten sich um die Zeitungen. Dies war der Zeitpunkt, wo die Pressburger Zeitung ihren höchsten Gipfel erreichte“ (1813. I. k. 1. sz. 6—7. I. „Der Neuwieder Zeitungsschreiber und der vormalige Pressburger Zeitungsverleger“.)

A francia irodalomban jártas poprádi születésű Melczer Jakab, (1782—1836) ki elbeszéléseket, történelmi tárgyú költeményeket, ódákat, elégiákat és epigrammákat írt, látta el az Unterhaltungsblatt-ot a Neuwieder Zeitung modorában írt túlvilági dialógusok nagyrészével. Cikkei tehát ép úgy, mint azoknak mintaképei, reakciós szellemben nyilatkoznak a francia filozófusokról és a forradalomról.

A Neuwieder Zeitung tradíciójához híven az Unterhaltungsblatt-ban is több cikk foglalkozik Voltaire-rel. Az első ezek közül egy kis anekdóta Voltaire életéből. (1813. I. k. 41. sz.) „Candide“-et és a vele kapcsolatos Leibniz-ellenes filozófiát az Unterhaltungsblatt is részletesen tárgyalja „Es ist doch die beste Welt“ (1814. I. k. 23. sz.) című elmélkedésében, amely azzal fejeződik be, hogy ezt a világot mégis a legjobb világnak kell tartanunk, mert jobbat nem ismerünk. Az egyik alvilági beszélgetés szereplői Voltaire és Lavater. (1814. I. k. 28. sz.) Utóbbi Voltaire-t azzal vádolja, hogy az ő írásai idézték elő a forradalmat és kiirtották az emberekből a vallásosságot. Voltaire védekezik és azt állítja, hogy ő csak tréfából írt és nem volt szándéka a vallás megsértése. Egy másik beszélgetésben, amelyet Voltaire Hallerrel folytat, dicséri Haller morális verseit és sajnálja, mint előző párbeszédeiben, hogy gúnyolódásaival az erkölcsöt megsértette. (1815. I. k. 30. sz.) Egy alkalommal Voltaire gúnyosan nyilatkozik a franciák jelleméről. (1815. II. k. 68. sz.) Marmontel emlékirataiból egy anekdotát találunk, amely Voltaire kapzsiságát világítja meg. („Wie kam Voltaire nach Postdam?“ 1818. I. k. 23. sz.) Ugyan-

ebben az évfolyamban olvassuk Voltaire megtérését halálos ágyán Abbé Gautier párizsi érsek feljegyzései alapján, amelyeket Mallet Du Pan, ki a forradalom előtt e kor legjelentősebb francia folyóiratát, a *Mercure de France*-ot szerkesztette, adott ki. (1818. II. k. 86. sz.) Az utolsó közlemény, mely e lapban Voltaire-ről szól, őt már nem mint filozófust, hanem mint jó mezőgazdát állítja elénk. (1823. II. k. 68. sz.)

Montaigne az alvilágban az orvostudományról értekezik. („Über die Erfahrung in der Arznei“. 1814. II. k. 62. sz.) Ezzel kapcsolatban Montaigne életrajzát és munkásságának az ismertetését is adja az *Unterhaltungsblatt*. (1814. II. k. 62. és 66. sz.)

Montesquieu egy új jövevénnel társalog az alvilágban, először az erkölsről és a vallásról, azután pedig közgazdasági kérdésekről. (1814. II. k. 66. sz.) Ebben a párbeszédben több idézetet találunk Montesquieu műveiből az egyes források pontos megjelölésével. Különösen az „*Esprit des lois*“ 20. és 21. könyvéről, ahol a szerző a kereskedelmi törvényekről és az ércpénz használatáról ír, nyilatkozik e közlemény nagy elismeréssel. Egyik cikkben Montesquieu a politikusokról mond lesújtó véleményt. („*Die Politiker*“, 1816. I. k. 15. sz.) Melczer Jakab „*Wert und Ansehen der Gelehrten*“ című cikksorozatában Montesquieu-vel is foglalkozik s a következőképp elismerően nyilatkozik róla: „Montesquieu verdiente allerdings alle Achtung, deren der wahre Gelehrte nur immer wert ist. Seine Kenntnisse waren von einem grossen Umfange. Auch über Ungarn hatte er sehr wichtige Bemerkungen niedergeschrieben“. (1818. I. k. 49. sz. 387—388. l.)

Két túlvilági dialógus kapcsán Rousseau elméleteivel ismerkedünk meg. (1815. I. k. 42. sz. és 1816. I. k. 2—4. sz.) Rousseau mindkettőben védekezik az ellene emelt vádak ellen. Az első párbeszéd kapcsán azt állítja, hogy munkái írásánál nem vezérelte őt rossz szándék, bár belátja hibáit, mégis reméli, hogy nem fogják őt elítélni azok, akik humanusan gondolkoznak. A másik párbeszédet Melczer írta és tárgya a Rousseau-féle szentimentalizmus kigúnyolása. Ennek az iránynak a túlkapásai az alvilágban egy jövevény révén válnak nevetségessé, aki Rousseau hatása alatt a könny-

hullatók („Tränengiesser“) szektájának tagja volt. Rousseau kénytelen az alvilágban tudomásul venni, hogy az ifjúság beteges gondolkodásmódja „Émile“-jének a köveikezménye. Rousseau felfogását a művészi lángelméről „Was ist Musikgenie?“ című közleményből tudjuk meg. („Hast du Genie, so weisst du schon, was es sei, hast du keines, so lernst du es nie kennen.“ 1817. II. k. 68. sz.)

A francia felvilágosodott irodalom említett képviselőin kívül még Helvetius-szal — kiről mindeddig még nem volt szó — is találkozunk az „Unterhaltungsblatt“-ban, de csak egy rövid cikk keretében. (1815. I. k. 42. sz.)

A francia költők közül két nagy klasszikus költő, aki minden korban aktuális volt, Molière (1814. II. k. 77. sz.) és Racine (1815. II. k. 98—99. sz.) szerepel az alvilágban, a szónokok közül pedig Massillon. (1814. II. k. 67. sz.). Molière-rel nem mint íróval, hanem mint az emberiség jóakarójával találkozunk. A vele folytatott párbeszéd után életrajzi adatai következnek. Racine, Gabrielle d'Etrée-vel, IV. Henrik francia király barátnőjével találkozik az alvilágban. Ez a párbeszéd, amely szintén Melcer tollából ered, Racine-t, mint a női lélek analizálóját tárja elénk, tehát egyik legjellegzetesebb oldaláról világítja meg.

A magyar folyóiratok közül Kultsár István lapja, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1810-ben mellékletként a *Neu-wieder Zeitung* kivonatát adta Szemere tollából. (Toldalék a „Hazai és Külföldi Tudósítások“-hoz, Neuvidi újság.) Ebben a kivonatban megtaláljuk Montesquieu ama elmélkedését a nagykiterjedésű monarchia élettartamáról, amelyet 1808-ban a *Miscellen für Zeitungsleser* már leköszölt. (Neuvidi újság. 1810. 43. l.)

Az *Unterhaltungsblatt*-tal egyidőben alapított, irodalmilag vele körülbelül egy színvonalon álló folyóirat, a *Gemeinnützige Blätter* is tesz említést a 18. század francia íróiról, de a velük foglalkozó cikkek minden irodalmi keretet nélkülöző anekdoták. Közülök sok foglalkozik *Voltaire*-rel (1815. II. k. 74. sz.; 1817. I. k. 2. és 3. sz.; 1819. I. k. 29. sz.; 1820. I. k. 40. sz., 1826. I. k. 1. sz.; 1837. II. k. 88. sz.; 1842. I. k. 9. sz.), kettő *Diderot*-val (1812. I. k. 54. sz. és 1816. II. k. 96. sz.),

Fontenelle-t (1811. I. k. 6. sz.), Beaumarchaist (1817. II. k. 455. l.) és Rousseau-t (1840. II. k. 95—96. sz.) pedig egy-egy anekdota képviseli.

A Neuwieder Zeitung és az Unterhaltungsblatt felvilágosodott szellemű cikkeinek hatását mutatja a rövid életű *Kaschauer Wochenblatt* egyetlen francia irodalmi vonatkozású közleménye: egy részlet Voltaire „Zadig” című regényéből. (1818. 24. sz.) A „Candide”-del megegyező tendenciájú, Leibniz-ellenes műnek azt a részét kapjuk, ahol Zadig, ki próbára akarta tenni felesége hűségét, kétségbe esik annak a hűtlenségén és saját hibáján kívül nagy bajba keveredik. Ezért elkeseredetten sóhajt fel, hogy milyen nehéz ebben az életben boldognak lenni; tehát meg akarja döntení Leibniznek a legjobb világról szóló elméletét.

Adatainkból kitűnik, hogy német folyóirataink a felvilágosodott francia filozófusokkal abban a korban foglalkoztak, amikor azokat hazánkban már nemcsak az arisztokraták, hanem a művelt középosztály is ismerte; részben eredetiben, részben Kazinczy, Péczeli s a többi magyar író fordításai révén. A huszas években, amikor a francia irodalom hatása nálunk a leggyengébb, német folyóirataink semmi érdeklődést sem mutatnak a francia felvilágosodott filozófiai irodalom iránt. A negyvenes évek körül azonban, a francia romantikus írók iránti rokonszenv korában, az ő műveik mellett folyóiratainkban ismét felbukkannak néha-néha a tizen-nyolcadik századbeli felvilágosodott francia írók. A német folyóiratokban leginkább csak anekdoták keretében jelennek meg, de a magyarokban, amelyeknek munkatársai a szabadkőművességgel rokonszenveztek, több alkalommal találkozzunk a felvilágosodás kora kedvelt íróinak az eszméivel.

A *Pesther Tageblatt* 1839-ben egyik cikkében („Englische und französische Romane in Deutschland” (1839. II. k. 188. sz.) megállapítja, hogy a francia forradalom óta Diderot, Voltaire és Rousseau művei nagyon kedveltek a német intelligencia körében. Ezeket az írókat a nemesség nagy bosszúságára forradalmi tendenciájuk miatt olvassa a polgárság. Ez a cikk azt is megállapítja, hogy az említett írók Rousseau kivételével, kinek „Émile”-je közismert, a nép körébe sohasem hatoltak be.

Montesquieu-t a német lapok közül ugyancsak a Pesther Tageblatt eleveníti fel s közli néhány elmélkedését Alexander Weil kommentárjával. („Montesquieu's Selbstbetrachtungen“. 1840. I. k. 30—32. sz.) Weil Gutzkow lapjának, a *Telegraph für Deutschland*-nak volt munkatársa. A magyar lapok közül az *Athenaeum* egykorú francia forrás alapján (Mél. hist. et litt. Paris, 1835.) Montesquieu-t így jellemzi: „Montesquieu historikus volt inkább, mint filozóf“. (1838. I. k. 6. sz. 95. l.) A *Honderű* 1847-ben részletesen foglalkozik Montesquieu-vel. Közli életrajzát, jellemét s utal arra, hogy ő az „Esprit des lois“-ban, amely Európát szunnyadásából keltette fel, a törvények értelmét és célját magyarázza. (1847. 16. sz.)

Fontenelle-lel, ki nem tartozott nálunk a népszerű felvilágosodott írók közé, az *Iris* foglalkozik a francia romantizmus korában. Közöl néhány levelet Fontenelle és Young levelezéséből, amelyben a szenvedély hatalmáról való nézetüket fejtik ki, azzal a megjegyzéssel, hogy e filozófusok érvelései még ma is elevenen hatnak, dacára annak, hogy filozófiai irányuk már elavult. („Einige Briefe Fontenelle's und Youngs. Mitgeteilt von Panse.“ 1825. 41—42. sz.) Röviden a *Spiegel* is tárgyalja Fontenelle-t abban a cikkében, amelyben közli Montaigne, Fontenelle és Molière-nek az ember utolsó órájára vonatkozó gondolatait. (1837. II. k. 90. sz.)

A *Spiegel*-ben báró Sternberg nevű dilettáns író egy hosszabb elbeszélés keretében az idős Voltaire-t birtokán mutatja be, hol a társaság középpontjában mindig az ő személye és művei álltak; ezenkívül még két kis anekdota keretében találkozunk Voltaire-rel e lapban. (1833. I. k. 29—34. sz.; 1830. II. k. 78. sz. és 1832. I. k. 44. sz.) A Pressburger Zeitung olcsó szépirodalmi melléklete, a *Pannonia* átvette a *Zeitschrift für die Elegante Welt*-ből Voltaire egy kis filozófiai értekezését, amelyet az Elegante Welt szerkesztőségének megjegyzése szerint Châtelet marquise hagyatékában találtak meg és nemrég hozták Párizsban nyilvánosságra. (1843. II. k. 116—118. sz. („Der Baum der Erkenntnis“.) A Pesther Tageblatt Voltaire-nek Gibbon angol történetíróhoz való kapcsolatairól ír. (1839. II. k. 225. sz.) Az erdélyi *Satellit* egy anekdóta keretében hódol Voltaire emlékének. („Neue Anekdote von

dem alten Voltaire“. (1840. 17. sz.) A magyar lapok Voltaire-t részletesen ismertetik e korban. A *Társalkodó*-ban Bajza egy hosszabb tanulmányban Voltaire és Rousseau munkáinak Franciaországra gyakorolt hatásáról elmélkedik. („Voltaire és Rousseau“. 1832. II. k. 83—84. sz.) Szerinte Rousseau a XV. Lajos uralma alatti vallástalan korban nemesebb érzések felé vezette a lelkeket; Voltaire ellenben nevetségessé tett minden nemesebb érzést s szatirái egész Európát elárasztották. A tömeg Voltaire műveiből azt tanulta, hogy minden úgy jó, ahogy van, Rousseau irataiban pedig fellengzős érzéseket ismert meg. Voltaire erkölce nem állít ideálokat s azért ő nem tud republikánusokat nevelni, mert Montesquieu szerint a köztársaság alapja a polgári erény. A *Honművész*-ben Csernyánszky Voltaire életrajzát közli s műveit minden bírálat nélkül felsorolja; (1835. I. k. 52. sz.) az Athenaeum pedig a francia forradalom idejében szerepelt köztársasági érzületű írónak, Condorcet-nek a feljegyzései alapján állapítja meg, hogy Voltaire minduntalan megcáfolta önönmagát. (1837. 10. sz.) Ugyanez a lap Victor Hugo nyomán Voltaire-t, mint történetírót jellemzi. Hugo szerint Voltaire történelmi munkáiban nem volt pártatlan s csak az iszonyatos és a nevetséges dolgok érdekelték. (1840. II. k. 14. sz.) Egy anekdotát is közöl az Athenaeum Voltaire életéből. (1843. 23. sz.)

Rousseau-t az *Aehrenlese* egyik cikke, mint színházbarátot akarja feltüntetni, hivatkozva D'Alembert-hez intézett egyik írására, amely arról szól, hogy a színház nem káros az erkölcsökre. („Über das Theater“. 1829. 20. sz.) Ezt a cikket egy berlini folyóiratból vették át. A *Gemeinnützige Blätter* is közöl egy elmélkedést Rousseau-tól, mely a boldog családi életről szól. (1844. I. k. 32. sz.) A Spiegel néhány gondolatot közöl Rousseau írásaiból. („Gedanken von J. J. Rousseau.“ 1846. II. k. 71. sz. és „Sprüche französischer Dichter“. 1834. II. k. 101. sz. 804—805. l.) Néhány epizódot is találunk e lapban Rousseau életéből; kettő közülük nagyon jellemző különöc, de önérzetes természetére. Az egyikből: „Ein Morgenbesuch bei J. J. Rousseau“, (1829. I. k. 46. sz.) megtudjuk, hogy mily hűvös fogadtatásban részesült nála Marmontel és Diderot, kik őt egy reggel a kanári-kalitka tisztogatása közben meglepték. A másik történet („Rousseau's Nachbarin“)

elbeszéli, hogy Rousseau szomszédaival szemben sem volt barátságos. (1844. II. k. 104. sz.) E cikk megjegyzi, hogy Rousseau-ban kortársai egy filozófiai szörnyeteget láttak, ki kevés meghitt barátja körében víg volt, mint egy gyermek, de az előkelőkkel szemben félszegeket és gorombaságot tanúsított. A *Transsilvania* egyik elbeszélése ezekkel szemben Rousseau-t mint barátságos öreg embert festi Mme Dubarry-val történet véletlen találkozásával kapcsolatban, ki az ősz filozófust felkereste avégből, hogy neki olcsón kottákat másoljon. („Rousseau und die Gräfin Dubarry“. 1842. 80—81. sz.) A Pesther Tageblatt Rousseau kedvenc tartozzkodási helyét, a Dauphinét és Chambéry-t eleveníti fel, („Rousseau's Charmettes“.) a pozsonyi *Pannonia* pedig mint ujságíró jellemzi őt. (P. T. 1839. II. k. 264. sz. P. 1842. II. k. 84. sz.) E kor magyar folyóiratai közül az „Athenaeum“ ír néhány alkalommal Rousseauról s közöl néhány apróságot életéből. Dubarry marquise emlékirataiból közli e lap, hogy Rousseau nagy nyomorban élt Párizsban, amikor számkivetéséből visszatért, de büszkesége ekkor sem engedte meg, hogy elfogadja Dubarry ajándékát. (1842. 64. sz.) Egy más alkalommal egy francia forrás alapján „Tihamér“ aláírásu cikkben azt olvassuk e lapban, hogy Rousseau-t kortársai azért gyűlölték, mert mindig az igazságról írt. (1843. II. k. 394. l.)

Diderot-ról, kiről a felvilágosodott korban is keveset írtak lapjaink, a 19. század derekán csak egy elbeszélés emlékezik meg. Ezt a Spiegel közli s benne Diderot-t házi környezetében ismerjük meg. („Die grünen Erbsten“. 1846. II. k. 95—98. sz.)

A francia felvilágosodás elleni nyílt küzdelmet a hazai németnyelvű időszaki sajtóban a *Zeitblätter für Freunde wahrer Menschenbildung* képviseli. Ez a katolikus irányú pedagógiai szaklap, amely különösen Voltaire filozófiája ellen küzd hevesen, jártasságot mutat a francia felvilágosodott irodalomban, amelyet nagyon elítél. Az *Intelligenzblatt*-ból találunk benne egy Voltaire-ellenes cikket, („Neuere Philosophie und Voltaire's Lehre“. 1818. I. k. 4—9. sz.), ez szigorúan elítéli a francia filozófusok erkölcstelenségét. Intő példaként közli e lap Voltaire megtérését halálos ágyán Kotzebue *Wochenblatt*-jából, (1818. I. k. 44—45. sz.) ugyanazt

a cikket, amelyet majdnem ugyanabban az időben a pozsonyi Unterhaltungsblatt is lekötött s amelyről már megemlékeztünk.

A filozófiai irányú francia felvilágosodott irodalom mellett a 18. század oktató és szórakoztató könyveiről is írnak néha német folyóirataink, úgy a felvilágosodott, mint a romantikus francia irodalom korában.

A *Siebenbürgische Quartalschrift*-ből egy aktuális, a társadalmi életben szereplő hölgyközönséget érdeklő francia könyv megjelenéséről értesülünk. (1793. 19. sz.) Szerzője „Frau de la Fite“ s könyvének célja az, hogy fiatal leányok számára társadalmi nevelést nyújtson. E munka ismertetésében azt olvassuk, hogy az író nő leányaink számára második Beaumont akart lenni, ki tudvalevőleg szintén hasonló tárggyal foglalkozott.

A *Siebenbürgische Quartalschrift* szűkszavú könyvismertetésével szemben Schedius Lajosnak néhány évvel későbbi folyóirataiban megjelent recenziók haladást mutatnak. Schedius Lajos, ki a német irodalom tanára volt a pesti egyetemen s ki a *Literarischer Anzeiger*-rel az első hazai németnyelvű irodalom-kritikai folyóiratot megindította, e lapjában kételkedve veti fel azt a kérdést, hogy vajjon a jelenlegi körülmények között a hazai tudományos kultúra számára szükséges-e ily irányú folyóirat. (1792. 9—11. l.) Schedius e folyóiratában csak egy francia könyvről tesz említést és annak is csak a tartalmát értékeli. Ez a könyv, mint az előbb említett, oktatás a társaságba lépő fiatal leány számára. („Unterricht für eine junge Person, die in die Welt tritt. Aus dem Französischen in das Deutsche übersetzt von dem Fräulein Celestina v. Divornikovich. 1796.“ 1799. 1. sz.) E munka eredetije Lambert marquise-től származik, aki e lap szerint XIV. Lajos korának egyik legszellemesebb és legnemesebben gondolkodó hölgye volt. Schedius következő folyóiratában, a *Zeitschrift von und für Ungern*-ben két híres francia könyvvel foglalkozik. Az első bennünket a francia felvilágosodott irodalommal való kapcsolat szempontjából érdekel: ez Le Sage-nak

⁹ L. Doromby Karola: Schedius Lajos mint német-magyar kultúrközvetítő. Budapest, 1933. NPhD. LVI. sz.

a 18. század egyik leghíresebb francia szatirikus regényírójának „Le diable boiteux” című regényéről szól. A regény érdekelt elsősorban,¹⁰ bírálata Schedius abból az alkalomból adja, hogy az magyarul is megjelent a következő címmel: „A sánta ördög. Elmefuttató könyv az olvasást kedvelőknek. Frantzia nyelvből Magyarra fordítottatott.” (1803. IV. k. 309—310. l.)¹¹ Ugyanitt olvassuk, hogy Le Sage közismert szatirikus regénye megérdemelte, hogy lefordítsák mindazok számára, akik a vidám, szellemes olvasmányokban kedvtelésüket találják.

Magyar nyelvű időszaki sajtónkban Le Sage e regénye nem szerepel, csupán másik híres munkája „Gil Blas”, amelyről viszont a német lapok nem írnak; de csak 1844-ben olvassuk róla, amikor már elvesztette aktualitását. A Társalkodóban jelent meg ekkor egy részlet ebből a regényből Pajor István fordításában, „szabadon némi módosítással”. (1844. 48—56. sz.)

A francia felvilágosodott szellemű szépirodalom egyik utolsó képviselőjétől, Jean Nicolas Bouilly-től, kinek hosszú életpályája (1763—1842) az egész romantikus korban is végigvonul, német folyóirataink közül az Unterhaltungsblatt közöl egy elbeszélést. Ez a 18. század oktató modorában írt történet („Die Mode”. 1813. I. k. 2. sz.) arra ad példát, hogy nem a ruha, hanem a tudás adja az ember valódi értékét. Bouilly-t mint érzelmős melodramák szerzőjét a hazai közönség már régebben ismerte, mert színdarabjai 1804 és 1811 között többször szerepeltek a pesti német színház műsorán,¹² mint elbeszélőt azonban az Unterhaltungsblatt vezette be nálunk. Az említett elbeszélésen kívül a hazai időszaki sajtó még csupán egyet mutathat fel Bouilly-tól. Ezt a *Regelő* közölte Tompa Imre fordításában „A falusi cinterem” címmel.

¹⁰ Schediusnak e lapban megjelent másik francia könyvre vonatkozó bírálata a „Génie du Christianisme”-mel foglalkozik s csak a romantikus irodalommal foglalkozó fejezetünkben tárgyaljuk.

¹¹ A „Diable boiteux” első német fordítása jóformán csak két évtizeddel előzte meg a magyart, (Berlin, 1779.) Bécsben pedig egy évvel Schedius bírálata előtt adták ki. (1802.)

¹² V. ö. Kádár Jolán: A budai és pesti német színesztet története 1812-ig. 101 l.

(1836. J. k. 46—47. sz.) Ez is tanulságos történet és arra int, hogy óvakodjunk a veszedelmes könyvektől.

Egy ismeretlen francia írótól, Du Moustier-től „J. B. v. V.“ kezdőbetűjű író fordításában a pesti *Pannonia* közöl egy felvilágosodott szellemű történetet, amely az ókorban játszódik s Epicurosról és barátnőjéről, Leontiáról szól. („Epicur und Leontia“. 1819. I. k. 39—40. sz.) Emez elbeszélés keretében Epicurosnek a szerelemről s az életörömről való felfogását ismerjük meg, de ezeknek dicsőítése mellett a becsület szavára is figyelmezteti Epicuros Leontiát, kit jó útra térített.

A felvilágosodott kor legnépszerűbb irodalmi és társasági folyóiratának, a *Mercure de France*-nak (1672—1820) 1765.-iki évfolyamából az író megnevezése nélkül az *Unterhaltungsblatt*-ban találunk egy morális tárgyú elbeszélést. („Die Dankbarkeit des Vogels“. (1817. II. k. 56. sz.)

Érdekes, hogy a romantikus regényirodalom fénykorában foglalkoznak német lapjaink a 17. és 18. század egyik legkedveltebb francia regényével, Mme de la Fayette-nek világhírű „Princesse de Clèves“-ével, amelyet ekkor már régen németre fordítottak. A *Pesther Tageblatt* e regény irányát és tartalmát tárgyalja s helyesen rámutat arra, hogy korszakalkotó abban a tekintetben, hogy súlypontját az emberi szív tanulmányozására helyezi. („Über die Princesse de Clèves.“ 1845. I. k. 3—6. sz.) Röviddel e közlemény után a *Transsilvania* is közölte a „Princesse de Clèves“ tartalmát s utalást találunk e lapban arra, hogy e mottó: „Das eigentliche Gebiet des Romans ist das Studium des Herzens“ jelzi a regény irányát. (1845. 21—25. sz. Mottó: 105. l.)

A költői tehetségekben szegény francia felvilágosodás korának egyik költőjével, a Németországba emigrált Jacques Delille-lel, ki elvont, didaktikus, ihlet-nélküli verseivel tipikus képviselője volt korának, halálának évében, 1813-ban foglalkozik német időszaki sajtónk, de a „Die Unsterblichen“ című költeményéből a *Neuwieder Zeitung* már 1799-ben közölt. (1799. II. k. 69. sz. 369. l.) A *Gemeinnützige Blätter* közli az elhunyt költő életrajzát erkölcsös életének kidomborításával. (1813. I. k. 42. sz.) Versei közül e cikk kettőt említ meg. Ezek közül az egyiket, a „Mitleiden“ címűt Németországban írta, a másik pedig, amelyről itt szó esik, utolsó

verse volt. („La conversation.“) Nemsokára e közlemény után egy anekdotát is találunk e lapban Delille-ről. (1813. II. k. 50. sz.) A Gemeinnützige Blätter-rel egyidőben az Unterhaltungsblatt is megemlékezik Delille-ről, de csak az életrajzát adja. (1813. I. k. 45. sz.) Német folyóirataink Delille-t ismerető közleményei megelőzték híres tankölteményének, a „Falusai életnek“ a magyar fordítását, amelyet Kis János ev. lelkésznek köszönhetünk.

Összegezve: arra az eredményre jutunk, hogy bár a francia felvilágosodás irodalmának német folyóiratainkban kimutatható anyaga átlagosan nem volt nagy, egyes folyóiratok mégis sokat merítettek belőle, bizonyítékokat nyújtva arra nézve, hogy német folyóirataink érdeklődtek a francia felvilágosodott irodalom mindazon termékei iránt, amelyek a közönség igényével és a cenzúrával nem ellenkeztek.

III.

A francia romanticizmus.

a) Vezéralakok.

A francia romantikus irodalommal már első szárnycsatogásaitól kezdve találkozunk német folyóiratainkban. Ezek a század első két évtizedében csak mint gyéren elszórt közlemények, irodalmi csevegések, elbeszélések és recenziók szerepelnek, amelyek irodalmi életünk kialakulására még nem voltak nagyobb befolyással. Az első francia romantikusok, mint Chateaubriand és Lamartine tisztán esztétikai értékű műveikkel nem befolyásolták sem magyar, sem pedig német irodalmunkat. A francia romanticizmus, mint egész szellemi életünket átalakító mozgalom csak a harmincas évek körül bontakozott ki s ebben német időszaki sajtónknak jelentős szerep jutott. Németnyelvű folyóiratainknak jutott az a hivatás, hogy a magyarországi szellemi életet az új francia irodalommal és annak eszméivel elsőnek megismertesse. A hazai német időszaki sajtó vezetői ekkor már nem német polgárok, hanem leginkább idegen eredetű zsidók

voltak és hamarosan megtalálták a kapcsolatot a németországi fajtestvéreikkel s az ő folyóirataik mintájára a hazai német folyóiratokat is átalakították. Azok az irodalmi termékek, amelyeket közvetítettek, ellentétben a felvilágosodás irodalmával, már nemcsak az előkelőket, hanem az olvasóközönség széles rétegeit is érdekelték.

A francia romantikus irodalom hatásának jelentősége nemcsak abban rejlik, hogy hatalmas olvasótábort teremtett, hanem abban is, hogy a német és magyar írókat a franciák utánzására ösztönözte. E kettős eredmény — valamely külföldi irodalmi hatás megtermékenyülésének legfontosabb követelményei¹ — bizonyítja, hogy a magyarországi szellemi élet, amelynek jelentős rétege idegen maradt a francia felvilágosodás irodalmával szemben, alkalmas talajnak bizonyult s megérett a francia romanticizmus befogadására.

A francia romanticizmus hatása alá került folyóirataink azzal, hogy a való élettel keresték az összeköttetést, hogy közleményeikkel bekapcsolódtak a kor szociális törekvéseibe, hogy újat és érdekeset akartak nyújtani a régi elavult morális történetek és filozófiai fejtegetések helyett, végképp lerázták magukról a felvilágosodott kor folyóiratainak minden örökségét. Ebben a korban jelentek meg bennük a romantikus feuilleton-írók újszerű elbeszélései, amelyek eltérően a német romantikusok kedvelt középkori történeteitől, többnyire a nagy forradalom idejében és a jelenben játszódnak. Ezekben az elbeszélésekben megelevenedik a francia kispolgár küzdelmes élete, megismerjük a nagyváros szennyes alvilágát s bepillantást nyerünk a dúsgazdag, uzsorás párizsi bankárok világába. Ez a tárgykör megfelelt a „Junges Deutschland” azon követelményének, hogy az irodalom találja meg a kapcsolatot a jelenkor szociális törekvéseivel. Az elbeszélő-irodalom irányváltozásáról már az egykorú sajtó is beszámol. A *Pesther Tageblatt*: „Englische und französische Romane in Deutschland” című közleményében, amelynek a felvilágosodott irodalmat tárgyaló részével már foglalkoztunk, lelkesedéssel ír a francia irodalomnak németországi el-

¹ V. ö. Bleyer Jakab: Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. 1932. 263—265. l.

terjedéséről. E cikk szerint a francia feuilleton-írók akkor léptek fel, amikor a német közönség már megelégtelte Walter Scottot s az új francia prózaírók közül kedvelik Hugót, Sue-t, Sand-t, Soulié-t és Corbière-t. Közkezdveltségüket nagyban elősegítette az a körülmény, hogy sokkal szellemesebbek és költői ihletben jóval gazdagabbak, mint az angol írók. (1839. II. k., 188. sz. 1925. l.) Az angol írókban hiányzik a franciák nagy fantáziája s nem tudják a közönség érdeklődését annyira lebilincselni, mint például a francia Soulié. A jelen francia írói — jegyzi meg tovább e tanulmány — Németországban a tudomány minden ágára nagy hatást gyakoroltak, de mégis sokan vannak, kik értéküket lekicsinyelni szeretnék. Nagyon vétkeznek azok a németek, — fejezi be cikkét az író — akik a régi nyárspolgáris és fantasztikus irodalmat a franciákénál többre becsülik s akik a jelenkor francia íróinak értékét nem ismerik el. Az új szociális átalakulást elősegítő francia írók első megmozdulásait, amelyek még a restauráció korára esnek, Franciaországban is üldözték a reakciós körök s nálunk az *Unterhaltungsblatt* igyekezett a „Der Geist der Zeit“ című cikkével, (1818. I. k. 54. sz.) amelynek tartalmát a francia kormány lapjából, a *Journal des Débats*-ból vette át, a fejlődő új irányt ellenszenvennéssé tenni. E cikkben francia forrása alapján támadja azokat az írókat, akik a jelen békés, rendezett viszonyai között a leütiint kor visszaállítása érdekében küzdenek. A folyóiratok elbeszéléseinek megváltozott tartalmáról a Pesther Tageblatt a negyvenes években is ír s utal a rablótörténetek megváltozott jellemeire. („Französische Büchertitel.“ 1844. I. k. 13. sz. 101. l.) Az új rablótörténetek hősei többé nem lovagias bandíták, hanem szalongavallérok, akik alattomosan úzik elődeik nyílt mesterségét.

A harmincas évek körül magyarnyelvű folyóiratainkban is megjelennek a francia romanticizmus elbeszélései. Ezek számbeli kisebbségük és forrásuk hiányos megjelölése miatt messze elmaradnak a német lapok francia elbeszéléseinek jelentősége mögött.

Az elbeszélések irányának megváltoztatása mellett az egykorú színházi tudósítások is a romantikus kor folyóiratainak fontos újításai. A harmincas évektől kezdve minden ne-

vezetesebb francia színházi esemény tárgyalás alá került német lapjainkban. A régebbi korban a folyóiratok ilyesmire még nem helyeztek súlyt s csak elvétve olvasunk bennük a francia színházról. Így a pesti *Pannonia* tárgyalja kimerítően a klasszikus francia drámairodalmat s párhuzamot von Boileau, Horatius és Shakespeare dramaturgiai elvei között, („Über die Tragödie.“ „Über die Komödie.“) majd pedig kivonatot ad Corneille Tamás akadémiai székfoglalójából, melynek tárgya elődjének, a nagy Corneille érdemei méltatása „V. v. P-i“ tollából. (1819. I. k. 34. és 50. sz.; 1822. II. k. 57—58. sz.) Az egykorú francia színház méltatásában az *Unterhaltungsblatt* úttörő azzal a közleményével, amelyben Andrieux-nek, a császári kor híres francia vígjátékírójának egyik vígjátékát hazánkban elsőnek tárgyalja. („Die Komödiantin.“ 1816. I. k. 38. sz.) Az *Unterhaltungsblatt*-on kívül a *Gemeinnützige Blätter* is első párizsi színháztudósítóink közé tartozik. E lapban 1819-ben egy párizsi lap alapján találunk közleményt az egykorú francia színházi viszonyokról Racine tragédiáinak nagy sikerével kapcsolatban. („Pariser Theaterverhältnisse.“ 1819. 32. sz. 254—255. l.) A francia színházi élettel különösen a *Spiegel* és melléklapja, a *Schmetterling* foglalkozik kimerítően. Előbbi már első évfolyamában ismerteti olvasóit a letűnt napoleoni kor egyik drámaírójának s a romantikusok ellenfelének, Baour-Lormian-nak „Omasis“ című tragédiájáról, amelyről közönségünknek eddig nem volt tudomása. (1829. II. k. 55. sz.)

Német folyóiratainknak a francia színészetet tárgyaló közleményei a harmincas években, a Nemzeti Színház alapításáig nagy fontosságúak, mert ezekben az években még nem volt olyan magyar orgánus, amely velük foglalkozott volna. 1837 után, a Nemzeti Színház műsora, Csató Pál és Nagy Ignác fordításai, majd az Athenaeum, a Figyelmező és a Regélő hasábjain Bajza, Eötvös és Egressy Gábornak a francia drámát és vaudeville-t ismertető és pártoló cikkei s neves esztétikusunkkal, a lipcei Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn (1842—44) kiadójával, Henszlmann Imrével folytatott polémiajuk veszi át a magyar színházi-közönség szellemi vezetését. Német időszakai sajtónknak a francia romantikus dráma diadaláért folytatott küzdelemben nem jut aktív sze-

rep. Továbbra is pontosan tudósít a párizsi színházi eseményekről, de kritikája, amely nem egyéb, mint a németországi sajtó visszhangja, távol marad a magyarországi irodalmi élettől.

A francia könyvujdonságok ismertetése is gyakrabba válik a francia romanticizmus térhódítása óta. A közkedvelt, Németországban is sikert aratott regények mellett az ottani lapok hatása alatt útleírásokkal a mi lapjaink is többször foglalkoznak, de a francia költészetről alig tesznek említést. Feltűnő, hogy még Béranger-től sem közölnek semmit, kit pedig politikai tendenciája miatt nemcsak hazánkban, hanem Németországban is szívesen olvastak.

A romanticizmus egyik fontos vívmánya, a történelmi művek iránti érdeklődés felébresztése már a 18. sz. elején mutatkozik német folyóiratainkban. Sok oly történet és memoár-íróról tudósítanak, kik vagy a nagy forradalom, vagy Napoleon korára vonatkozó műveikkel keltették fel kortársaik érdeklődését, de kiknek nevét ma már homály borítja.

A múlt század közepe táján fellépő nagy francia történetírók, kiket a magyar ifjúság köztársasági érzületük miatt becsült nagyra, német lapjainkban hűvös fogadtatásra találtak s nem tárgyalták eszméiket oly részletesen, mint a magyarok. Ennek érdekes bizonyítéka az a körülmény, hogy köztársasági érzelmű Tocqueville, kinek az amerikai Egyesült Államokról írt művét németre és magyarra lefordították s kinek eszméivel az Athenaeum kimerítően foglalkozik, (1840. II. k. 45. sz.) német nyelvű folyóiratainkban egyáltalán nem szerepel.

A francia romanticizmus hatása alatt álló német folyóiratok tartalmának jellegzetes kiegészítő részei a párizsi élettel foglalkozó leírások és a francia hivatalos törvényszéki lapokban, a *Gazette des Tribunaux*-ban és a *Le Droit*-ban megjelent izgalmas bűnperek és törvényszéki tárgyalásoknak elbeszélés alakjában való közlése „Pariser Gerichtscene” címmel sem hiányoznak a hazai németnyelvű folyóiratokból. A Spiegel-ben, a Pesther Tageblatt-ban s a többi rövidebb életű folyóiratban gyakran találkozunk „Skizze aus Paris”, „Lebensbild aus Paris” vagy „Pariser Novellette” című közleményekkel, amelyek megelevenítik előttünk az egykorú

Párizs külső képét és belső életét. Képeket kapunk a párizsi arisztokrácia s a bankárvilág fényűző életéből, látjuk a kispolgárt, az utcai árúst, a diákot, a padlásszobák lakóit; megismerjük a francia szokásokat, a franciák jellemét, az utca lüktető életét, értesülünk a párizsi omnibuszról, mint újszerű forgalmieszközről s megkapjuk a fogházak, a kórházak s az örültek házáinak, a híres Bicêtre-nek a leírását. Ezeknek a cikkeknek a legnagyobb része szerzőjük megnevezése nélkül szerepel.

A magyar lapok is írnak Párizsról, de távolról sem oly sokat, mint a németek s csak jóval később, mint azok. Kivételt tesz az Athenaeum Párizs ellondonosításáról szóló cikke, amely egy stuttgarti forrás alapján már 1837-ben ismerteti Párizst. A Pesti Divatlap ír a párizsi forgalmieszközökről, a Regélő pedig 1840-ben elmélkedik a párizsi társasélet eldurvulásáról. Sokat foglalkozik a párizsi élettel a Regélő Pesti Divatlap 1843-iki évfolyama.

A törvényszéki jelenetek közlését a magyar lapok nem vették át a németektől. (A szenzációs bűnpereket akkoriban párbeszédes elbeszélés alakjában közölték a folyóiratok.)

A harmincas és negyvenes években megjelent német és magyar folyóirataink tárgykörében tapasztalt változások mellett, amelyek az utóbbiaknak a fejlett német lapokkal való kapcsolat hiányát árulják el, francia irodalmi kapcsolatainkban is ellentéteket mutatnak. A magyar lapok a szerző megnevezése nélkül közölt francia elbeszéléseiben s a romantikus színpad ismertetésén kívül, amely a Nemzeti Színház műsorával szoros kapcsolatot mutat, a francia romanticizmust alig ismertetik. Német lapjaink ezzel szemben úgyszólván az egész francia romanticizmusról tájékoztatnak s elbeszéléseik nagy részét a szerző és a forrás megnevezésével adják. Náluk a francia kapcsolat ebben a korban állandó folyamat s nem mutat oly szeszélyesen változó vonalat, mint a magyar folyóiratokban, hol leszámítva az Athenaeum nagyszámú francia elbeszéléseit, a francia irodalmi kapcsolatok ötletszerűen erősödnek és gyengülnek.

Német időszaki sajtónkban a francia irodalmi kapcsolatok megteremtője Sch e d i u s Lajos, kinek kritikai törekvéseivel már az előző fejezetben foglalkoztunk. Ő volt az első,

aki a hazai intelligencia figyelmét felhívta Bozóky István „Atala” fordítására, amely 1803-ban jelent meg Pozsonyban, alig két évvel e műnek Lipcsében kiadott első német fordítása után. Schedius a *Zeitschrift von und für Ungern*-ben tárgyalja Chateaubriand e nagyhírű munkáját rövidesen a magyar fordítás megjelenése után. („Atala vagy a két Indus szerelme a Luiziániai pusztákon.” 1803. IV. k. 375—76. l.) Bírálatában nagy elismeréssel nyilatkozik e műről s szerzőjében meglátja az irodalmi élet új korszakának úttörőjét, aki új ideálokat jelöl meg. Evégből Schedius szükségesnek tartja olvasóit Chateaubriand irodalmi céljai felől tájékoztatni. Szükségessé teszi ezt az a körülmény, hogy „Atala” magyar fordításából hiányzik az a rész, amely a regény szempontjai felől tájékoztat. Schedius megmagyarázza a közönségnek, hogy „Atala” csupán egyik epizódja egy nagyobb irodalmi műnek, a *Génie du Christianisme*-nek s ennek azt a fejezetét világítja meg, amely bizonyítja, hogy a keresztény vallás a természettel és az emberi szív szenvedélyeivel összhangban áll. Magáról a fordítóról Schedius megjegyzi, hogy nem vét az eredeti mű szelleme ellen.

„Atala” ismertetése kiegészítése Bozóky fordításának, amelynek értékét enélkül a közönség nem tudta volna kellőképp becsülni. Valószínűleg sokakat buzdított e mű olvasására Schedius kijelentése: „... Wer nur Anspruch auf Geist und Geschmack machen wollte, musste denselben gelesen haben.” (1803. IV. k. 376. l.)

Schedius kimerítő ismertetése után csupán 1814-ben olvasunk ismét Chateaubriand-ról, amikor az *Unterhaltungsblatt* egy bécsi lap nyomán közli Napoleonról adott lekiicsinyló nyilatkozatát („Buonaparte.” 1814. I. 43. sz.) „De Buonaparte et des Bourbons” című ekkor megjelent röpirata alapján. Irodalmi munkásságáról csupán 1828-ban értesülünk ismét, röviddel amerikai útleírásának („Le voyage en Amérique.” megjelenése után. Erről a könyvről az *Aehrenlese* ír először Magyarországon s ad egy részletet előszavából. (1827. 14. sz.) Néhány évvel később, 1832-ben a *Schmetterling* már arról értesíti olvasóit, hogy Chateaubriand összes művei a közeljövőben olcsó kiadásban jelennek meg. (1832. 4. sz.) A Spiegel mint íróval és mint államférfivel foglalkozik

Chateaubriand-nal „Chateaubriand. Berühmter französischer Staatsmann und Schriftsteller“ (1833. I. k. 51. sz.) című közleményében. E cikk írója felhívja figyelmünket Chateaubriand egyik legjellegzetesebb írói kiválóságára: nagyszerű stílusára s elragadtatással írja róla: „Chateaubriand ist einer der geistreichsten jetzt lebenden Schriftsteller und sein Styl ist klassisch, korrekt, elegant und blühend.“ (u. o. 408. l.) Ebben a közleményben Chateaubriand jeruzsálemi útleírásának („Itinéraire de Paris à Jérusalem“) a méltatását is megtaláljuk, mely ekkor már sokat vesztett időszerűségéből, mert 1819-ben megjelent magyarul Matskásy Ferenc fordításában.

A harmincas évek vége felé, amikor Chateaubriand német lapjainkban csak anekdoták révén és egyes jelentéktelen mondásaival szerepel, (Spiegel 1833. I. k. 17. sz.; 1834. II. k. 101. sz.; 1935. I. k. 13. sz.)¹ kezdenek a magyar folyóiratok vele foglalkozni, de nem adnak oly bő jellemzést róla, mint a német folyóiratok. A Társalkodó az „Augsburger Allgemeine Zeitung“-ból közli Chateaubriand elmélkedését Mirabeau, Cromwell és Napoleonról. (1836. II. k. 61. sz.) Az Athenaeum a német lapokban meg nem említett emlékiratait ismerteti s hozzáteszi, hogy Chateaubriand beleegyezett abba, hogy egy részük már életében megjelenhessék. Ez a cikk a veronai kongresszus² l szóló munkájának megjelenését is jelzi. (1838. II. k. 1. sz.) A következő évben e lap Barényi Sándor fordításában I. Sándor cár életrajzát adja az utóbbiból, de nem jegyzi meg, hogy Chateaubriand melyik művéből vette. (1839. II. k. 43—45. sz.) I. Sándor cárról a „Veronai kongresszus“ című mű alapján a „Transsilvaniá“-ban is olvasunk, — a forrás pontos megjelölésével — de ott csak néhány anekdotát találunk az Athenaeum-ban terjedelmesen közölt jellemrajzból. (Zur Charakteristik Kaiser Alexander von Russland.“ (1840. 53. sz.) Az Athenaeum Chateaubriand-tól még a spanyolok jellemzését is adja Zorányi Samú fordításában. (1839. I. k. 45. sz.)

A francia romanticizmus egy másik úttörőjével, Mme de Staël-lal az *Unterhaltungsblatt* révén ismerkednek meg nálunk. E lap első közleménye Staël-nak „Considérations sur la Révolution française“ című híres munkájának ama feje-

zetéből van, amelyben Napoleon korának francia irodalmát ismerteti, a másik pedig az íróknak a népnevelésre vonatkozó álláspontját tárgyalja. (1818. II. k. 79. sz. és 1822. I. k. 5. sz. 33. l.) Utóbbiban az Unterhaltungsblatt szembehelyezkedik az író álláspontjával, aki a nép magasabb szellemi kiképzését fontosnak tartja. Schütz Alajos B. Constant-ra gyakorolt hatását ismerteti. (1821. II. k. 81. sz.) Staël, ki nálunk sohasem lett ismertté, e közleményeken kívül csak egy anekdota keretében szerepel német sajtónkban. (Pesther Tageblatt, 1842. II. k. 275. sz.)

Magyar folyóirataink közül csak a Társalkodó-ban esik róla szó. E lapban egy cikket találunk Párizsról, amely idézi Mme de Staël egyik aktuális mondását. (1836. II. k. 61. sz.)

Amikor német folyóiratainkban azokról a francia írókról szóló közleményeket gyűjtjük össze, akik a francia romantizmus eszméit elhintették, a múlt század fordulópontján fellépett két nagy, említett író mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Spiegel-nek, már a romanticizmus fénykorában megjelent rövid híradását, amely arról számol be, hogy Curmer párizsi kiadónál Bernardin de Saint-Pierre közkedvelt regénye, a „Paul et Virginie” népszerű kiadásban megjelent. Ez a jelentéktelennek látszó hír bizonyítéka annak, hogy a romantikus kor kedvelt olvasmányai közé sorozta eszméi egyik korai úttörőjének leghíresebb könyvét. (1836. II. k. 87. sz. 698—99. l.)

A francia romantizmus első nagy költője, Lamartine — amint már említettük — osztrák közvetítés révén jutott először hozzánk. Az *Iris* érdeme Lamartine költeményeinek magyarországi propagálása. E lapban jelent meg Lamartine egyik leghíresebb költeménye „Der Abend” címmel Joh. Gabr. Seidl fordításában. (1825. 30. sz.) Röviddel e költemény megjelenése után arról értesülünk e lapban, hogy Lamartine költeményeinek második része, amelyből az előbbi szemelvényt kaptuk, Bécsben könyvalakban megjelent. Ugyanitt nagyon elismerő nyilatkozatot találunk Lamartine elégiáiról. („... Die Elegien aus Lamartine sind abgesehen von dem hohen Werte des Originals, durch die geistreiche Art der Behandlung musterhaft, der Geist des Ganzen ist tief empfunden, treffend aufgefasst, entsprechend übertragen.“

1826. 45. sz. 180. l.) A későbbi lapokban Lamartine-nek már csak csekély irodalmi értékű politikai irányú költeményeit találjuk. A *Pesther Tageblatt* közli Lamartine N. Becker-hez, a „Rheinlied“ szerzőjéhez intézett költeményét, amelyben Németország fiait dicsőíti. („Lamartine an N. Becker.“ 1841. I. k. 99. sz.) Még ugyanabban az évben olvassuk a *Transsilvania*-ban Ferdinánd Freiligrath fordításában Lamartine „Friedensmarseillaise“-ét, amelyet Becker „Rheinlied“-jére válaszképpen írt. (1841. 66—67. sz.) Ezt a kozmopolita irányú költeményt a *Morgenblatt*-ból vette át a *Transsilvania*. A *Spiegel* utolsó évfolyamában beszámol Lamartine ama költeményéről, amelyben a restauráció alatt kivégzett Ney tábornok emlékének elégtételt ad és megemlékezik Lamartine drámai kísérleteiről. (1852. II. k. 177. sz.: I. k. 26. és II. k. 296. sz.)

Lamartine költői géniusának hanyatlásáról a *Pesther Tageblatt* révén értesülünk. (1839. II. k. 165. sz.) Egy kis német lap, a *Mitternachtzeitung* nyomán áttekintést ad e lap Lamartine egész költői munkásságáról és ismerteti nemrég megjelent verses kötetét, a „Recueils“-t, amelyben a szent hivatásáról megfellebbezett, politikussá vált költő régi muzsája visszaszerzéséért erős küzdelmet vív, s mely nem egyéb, mint régi géniusának gyenge visszhangja.

Magyar nyelvű időszaki sajtónk Lamartine-ről, mint költőről csak 1842-ben tesz említést. Ebben az évben találjuk a *Regélő Pesti Divatlap*-ban Lamartine költői kiválóságainak ismertetését német forrás alapján. („Egy soirée Broglie hercegnél.“ 1842. II. k. 61. sz.) Megtudjuk, hogy Franciaország egyik legnagyobb lírai költője s mindenki bámulja „Méditations poétiques“ című verskötetének merész szerkezetét és nyelvezetét, amely eltér a klasszikusok kimért nyelvétől.

A magyarországi szellemi életre Lamartine, nem mint költő, hanem mint történetíró és mint politikus hatott s mint ilyet dicsőítette őt a negyvenes évek fiatalsága. Ebben a lelkesedésben német folyóirataink nem vettek részt.

Lamartine-nel mint prózaíróval az *Aehrenlese*-ben és a *Társalkodó*-ban majdnem ugyanazon időpontban találkozunk. A *Társalkodó*, jellemzően a magyar lapokra, a forrás megjelölése nélkül közli az *Allgemeine Zeitung*-ból Lamartine találkozását keleten a külön Stanhope ladyvel, amelyet

Lamartine keleti utazásában („Voyage en Orient.“) örökített meg. (1835. 37—40. sz.) Az Aehrenlese e kivonatot francia forrásának megjelölésével adja. (1835. 41—42. sz.) Ugyanebben a lapban a következő évben Jeruzsálem leírását találjuk az említett műből (1836. 35. sz.), amelyről a Pesther Tageblatt is tesz említést, de jóval később, mint az előbbi lapok. (1844. II. k. 244. sz.) Lamartine híres történelmi munkájáról, a girondisták történetéről („Histoire des Girondins.“) a Pesther Tageblatt tudósít elsőnek, azzal a megjegyzéssel, hogy e mű első kötete már elkészült. (1843. II. k. 262. sz.) Az Életképek 1847-ben említik meg e munkát, amikor annak már a nyolcadik kötete is megjelent, (1847. 2. sz.) azzal a megjegyzéssel, hogy Lamartine mint költő és mint keleti utazások írója már hírnevet vívott magának. A Spiegel egy készülő drámájáról is értesül és arról két alkalommal beszámol. (1852. I. k. 26. sz. és II. k. 296. sz.)

Lamartine-t mint politikai szónokot és mint politikust, ép úgy mint Chateaubriand-t, az erdélyi Transsilvania mutatja be a hazai német olvasóközönségnek egy Napoleon-ellenes beszédével kapcsolatban. („Lamartine über Napoleon und die Franzosen.“ 1840. 48. sz.)

Chateaubriand és Lamartine, kik a francia próza és költészet számára új eszméket és új érzéseket jelöltek meg s kiknek nyomdokain haladt az egész francia romantikus generáció, amint már említettük, időszaki sajtónkra közvetlen hatással nem voltak.

Lamartine költészetének korszakalkotó jelentősége, amely az egyéni érzelmek kifejezésében nyilvánul meg, német nyelvetterületen az akkori német lira fejlettsége miatt vesztett erejéből.

Chateaubriand hatása nálunk jóformán csak követői iránti elragadtatásban nyilvánul meg. Főművének, a Génie du Christianisme-nek s az ennek a magyarázására írt történelmi regénynek, a Martyres-nek köszönhető, hogy a múlt század húszas éveiben fellépő francia írók érdeklődése a felvilágosodott korban annyira megvetett középkor felé terelődött s ennek az eredménye az lett, hogy drámáik és regényeik egy részében középkori tárgyat dolgoztak fel. Az érdekfeszítő történelmi háttérhez a harmincas évektől kezdve szociális

tendencia járult, amely az elbeszélő irodalomban háttérbe szorította a történelmi tárgyat s e tényezők együttes hatása Dumas père, Victor Hugo, Sue, Soulié s az ő irányukat követő nagyszámú dráma-, regény- és feuilleton-író népszerűségében nyilvánult meg.

A forradalomban átalakult s az egész nemzetet magába foglaló közönség ízlését tükröztetik az ő irodalmi termékeik vissza.

Dumas père és Hugo diadalra juttatta a romantikus drámát minden szertelenségével, amelyben jellemzés, pszichológiai valószínűség és történelmi valóság rovására az érdekfeszítő cselekmény és az eszme (az utóbbi Hugo drámáiban) bír legnagyobb fontossággal. A francia romantikus dráma minden fogyatékosága mellett életet és mozgást vitt a klasszikus hagyományok járma alatt görnyedő francia színpadra s kapcsolatot teremtett a színpad és a való élet között. Hugo drámái művészileg Dumas père-éi felett állnak. Dumas ugyanis szövi a cselekvést, de előadása lapos és költőietlen s drámái a népies melódrámák hatása alatt állnak. Bár Hugo néhány drámája is közel áll a melódrámához, (a sokat vitatott s tendenciája miatt nálunk népszerűvé vált „Angelo“-ja tiszta melódráma) drámáiban klasszikus az alapeszme (félelmet vagy részvétet kelt) stílusa művészi, de tökéletlen a jellemzése és a meseszövése. Hugo minduntalan vét a pszichológiai valószínűség ellen s drámáiban az a legköltőibb, ami a dráma szempontjából elítélendő: a lírai ömlengés.

E két drámaíró mellett Scribe uralta a romantikus kor színpadát. Scribe számára csak az intrika és az ügyes szerkezet bírt fontossággal s vígjátékai ebből a szempontból meseteriek. Költői ihlet, érzés és eszme szerinté szükségtelen ahhoz, hogy a vígjáték sikerüljön. Scribe hatásának főtítka vígjátékai ügyes szerkezete mellett abban a körülményben rejlik, hogy bennük kora embereit, a francia polgárságot vitte színpadra s azok gondolatvilágát tükröztette vissza.

Dumas père, Hugo és Scribe népszerűségüket műveik vonzóereje mellett az egykorú sajtónak is köszönhatték, amely figyelemmel kísérte darabjaik előadását és regényeik megjelenését s irodalmi munkásságukról a közönséget bírálatok

kíséretében tájékoztatta. Ebből a tevékenységből a hazai időszaki sajtó is kivette a részét.

Mielőtt áttérnénk azokra az írókra, akik ebben a korban az irodalom vezetését átvették, meg kell emlékeznünk Jules Janin-ről, a francia zsurnalizmusnak ma már elfelejtett irányítójáról, ki mint Sainte-Beuve, a romantikusok egykorú kritikusa volt. Az ő szelleme uralkodott azon a francia sajtón, amelyet Németországban és hazánkban egyaránt utánoztak s amelynek közepes színvonalú termékei egész Közép-Európát elárasztották. Nagy szerepe volt a felületes, lebilincselő, de keveset mondó új újságírási mód megteremtésében, amely a német lapokban is hamarosan elterjedt. Lewald, az *Europa* szerkesztője tartozott első német utánzói közé, később Gutzkow is követte stílusát.² Janin hétfői feuilletonjai, amelyek 1830-tól egyik legelőkelőbb francia lapban, a *Journal des Débats*-ban jelentek meg, nemcsak hazájában, de a „Junges Deutschland“ körében is osztatlan tetszést arattak. Janin tárcáinak nagy népszerűségével a *Temesvári Wochenblatt* foglalkozik nálunk. („Die Feuilletonisten in Paris.“ 1840. 43. sz.) E cikk szerint a francia tárcáíróknak, de különösen Janinnek a népszerűsége elhomályosítja Béranger dicsőségét. Janin-ről mint kritikusról a *Spiegel*-ben kapunk véleményt. E lap őt a kor két kiváló kritikusaival, Sainte-Beuve-vel és Gustave Planché-sal egy rangba helyezi. (1840. II. k. 57. sz. 458. l.) Más alkalommal megjegyzi e lap, hogy Janin kritikája mindig igazságos és sohasem bántó. (1845. I. k. 37. sz. 291. l.) Ezt a dicséretet ellensúlyozza a Pesther Tageblatt-ban Janin ellenfeleitől eredő csipős megjegyzés, amely szerint a párizsi *Charivari* című folyóiratnak van egy új munkatársa, aki méltó a „II. Janin“ névre, mert fél gondolattal egész lapot tölt meg. (1839. I. k. 37. sz.)

A magyar lapokban a közkedvelt Scribe és Hugo ellenfelének, Janin-nek a dicséretét seholsem találjuk. Még a német lapoknak Janin-nel foglalkozott cikkei előtt a Figyelmező lesújtóan nyilatkozik Janin-nek ama bírálatáról, amelyben Dumas egyik drámáját, a „Caligulá“-t lebecsüli s képtelenségnek minősíti azt, amit Janin mond. (1838. 184. l.) Az *Élet-*

² Hans Bloesch: i. m. 126. l.

képek vezetősége, amely 1847-ben francia írók jellemzésével iparkodik megdönteni azt a vádat, hogy a magyar lapok nem tájékoztatják a közönséget eléggé a külföldi irodalomról, többek közt Janin-t is ismerteti. Ez már arra a korra esik, amikor Janin dicőssége vesztett erejéből s így nem csodálkozhatunk Szánky Károly pártatlan kijelentésein, amelyek szerint Janin cikkeivel mindent felfúj és sok zajt csinál.

Janin-nek Scribe s a vaudeville ellen folytatott küzdelme sok ellenséget szerzett s ezt a hangulatot német sajtónkban a *Schmetterling* ama cikke fejezi ki, amely megjegyzi, hogy Janin minden erőlködése mellett tehetetlen Scribe-bel és a vaudeville-lel szemben. Gúnyosan írja e lap, hogy Scribe Janin lesújtó bírálatai ellenére is elérte az akadémiai tagságot. (1841. 29. sz.) Janin csillagának hanyatlásáról a *Spiegel* utolsó évfolyamában is olvasunk. E tudósítás szerint a hanyatlás azért következett be, mert Janin barátja a polgárkirályságnak és ellensége a bonapartistáknak. (1852. II. k. 259. sz.) Janin-t gáncsoló cikkek közepette a *Der Ungar* nagy elismeréssel adózik neki, mint drámai kritikusnak, amikor beszámol Scribe: „Le Puff” című vígjátékának a sikeréről és Janin-nek a *Débats* hasábjain megjelent bírálatáról, amelyről azt írja, hogy az ép oly mestermű, mint maga a vígjáték; ezt megelőzően pedig erkölcsi szempontból bírálta Janint. (1848. I. k. 46. sz. 363. l. és 1842. I. k. 21. sz.) A *Pesther Tageblatt* már 1844-ben arról vél értesülve lenni, hogy Janin a színházi kritikák írásáról lemondani készül. (1844. II. k. 298. sz.)

Janin elbeszélései közül német lapjainkban csak hármat találunk, a magyarokban egyet sem. Az *Aehrenlese* közli Janin egyik humoros elbeszélését, amelyben a párizsi kutya kedvelőket teszi nevetségessé, („Die Pariser Hunde.” 1833. 7—8. sz.) a *Pesther Tageblatt* (1839. I. k. 40. sz.) a „Flaneur” címűt, amelyben az író a párizsi naplopót festi és egy szerelmi történetet. („Gabrielli.” 1843. II. k. 266—67. sz.) Ugyanebben a folyóiratban megtaláljuk Janin-nek Daguerre fényképtalálmányáról szóló ismertetését is, amely egy francia folyóiratból, a „*Journal des Arts*”-ból származik. („Daguerres Lichtbilder.” 1839. I. k. 44—45. sz.) Janin önéletrajzából is kapunk egy részletet e lapban, melyben leírja, hogy mikép

kezdte el írói pályafutását. (1839. II. k. 290. sz.) Kimerítően tárgyalja a Pesther Tageblatt Janin-nek Mme de Girardin Delphine Gay írónővel folytatott irodalmi vitáját: kiindulópontjául az írónőnek ama színdarabja szolgált, amelynek tendenciája a zsurnalizmus ellen irányul. Janin Mme Girardinhez intézett nyílt levél alakjában szállt síkra a zsurnalizmus védelmében, amelyre Granier de Cassagnac újságíró válaszolt az írónő nevében s befejezte a tollharcot azzal, hogy mindkét félnek elégtételt adott. („Janins Apologie des Journalismus“ és „Die Schattenseiten des Journalismus“ 1840. I. k. 7—10. sz. és I. k. 22—24. sz.)

A *Spiegel* Janin több munkájáról tesz említést. E lapban olvassuk, hogy „Le chemin de traverse“ című regényének első kiadása elfogyott (1836. I. k. 39. sz.) s hogy egyik cikkét (Le roi) azért írta, hogy hangulatot keltsen a királyi család mellett. (1842. II. k. 71. sz.) „Un coeur pour deux amours“ című regényének a megjelenéséről szóló értesítést annak tartalmi kivonata is követi. (1837. II. k. 83. sz.) A „Plaudereien aus Paris“ című irodalmi csevegésben több francia író műve mellett Janin „Gaité champêtre“ című regényét is megemlíti a lap. (1851. II. k. 247. sz.) Néhány apró közleményt a már említett bírálatokon kívül a magyar folyóiratokban is találunk Janin-ről, s ezek, mint az előbbiek, Janin-ellenesek. A Pesti Divatlap-ból megtudjuk, hogy Janin „beszélyeit“ „Catacombes“ címmel kiadja s bennük természetrajzi tájékoztatlanságot árul el, (1846. II. k. 48. sz.) az Athenaeum pedig berlini forrás alapján azt írja, hogy Janin stílusa nagyon szónokias. (1837. I. k. 8. sz.)

A francia romanticizmus legnagyobb reprezentánsának, Victor Hugonak regény- és drámaírói működéséről német sajtónk pontosan beszámol s tudósításaival megelőzi a magyar időszaki sajtót, amely Hugo regényeivel alig foglalkozik, dacára annak, hogy azok a magyar regény fejlődésére nagy hatást gyakoroltak, drámáit pedig csak a Nemzeti Színház alapítása után tárgyalja.

Az Aehrenlese már 1829-ben megismerteti a hazai közönséggel Hugot, mint regényíró, amikor részletet közöl „Egy elítélt utolsó napja“ (1829. 32. sz.) („Le dernier jour d'un condamné“) című regényéből, amely ugyanabban az évben je-

lent meg Párizsban. Ez a munka magyarul csak 1846-ban jelent meg Szabóky Károly fordításában, amelyet a Pesti Divatlap ugyanakkor egész terjedelmében közölt. (1846. II. k. 40—52. sz.) Következő regényét, a „Notre Dame de Paris“-t is hamar ismertette német időszaki sajtónk. A Spiegel alig a regény megjelenése után értesíti róla olvasóit s közli bírálatát a szerkesztőség azon megjegyzésével, hogy ahhoz kommentárt nem fűzhetnek, mivel a szóbanforgó művet még nem olvasták el. E lap idegen forrásból származó bírálatából megtudjuk, hogy Hugo magát az úgynevezett romantikus iskola tagjának vallja, de már előző regényeivel, különösen „Egy elítélt utolsó napja“-val klasszikus írói képességeinek is tanúbizonyságát adta. (1831. 32. sz. 253—54. l.) Mivel a „Notre Dame“ hamarosan németül is megjelent, a Spiegel-ben is találunk belőle egy részletet „Der Wunderdorf, oder der zerbrochene Krug“ címmel. (1831. II. k. 90—93. sz.) Ez a részlet a regény egyik legsikerültebb fejezetét, a középkori párizsi bűntanyáknak leírását adja, amelyre néhány év múlva a Spiegel ismét felhívja olvasói figyelmét, amikor egyik cikkében párhuzamot von a középkori és a jelenkori párizsi rablóvilág között. („Alte Wunderhöfe und neue Gaunerindustrie in Paris“. 1835. I. k. 37. sz.)

A magyar lapok közül a Rajzolatok 1836-ban, tehát néhány évvel a Spiegel közleményei után közöl részletet a „Notre Dame“-ból Nagy Ignác fordításában „Egy házasság Párizsban“ címmel. A Figyelmező e regény nyomán írt drámával foglalkozik, amelyet Pályi Elek 1837-ben Kassán adott ki „Boldogasszony temploma harangozója“ címmel. (1837. II. k. 5. sz.) Az Athenaeum 1837-ben foglalkozik az említett két regénnyel. Közli Sainte-Beuve-nek Hugo regényeire vonatkozó tanulmányát „Hugo Viktor a románköltő“ címmel, (1837. I. k. 33. sz.) amelyben „Han d'Islande“, „Bug Jargal“, „Egy elítélt utolsó napja“ és a „Notre Dame“-ra vonatkozólag alapos tájékoztatást és tartalmi kivonatot kap az olvasó.

Hugo „Claude Gueux“ című regényéből a Spiegel közöl egy börtönjelenetet akkor, amikor ezt a regényt nálunk még nem ismerték. („Claude Gueux. Eine Gefängnisscene“. 1835. I. k. 15—18. sz.) Az említett prózai szemelvényeken kívül még csupán egy pireneusi útleírást találunk Hugótól német idő-

szaki sajtónkban, amelyet a Pesther Tageblatt közöl. (1839. II. k. 134—35. sz.) A magyar lapok közül az Athenaeum ad töle ehhez hasonló jelentéktelen leírást Beöthy Zsigmond fordításában. (1841. II. k. 56. sz.)

Hugóval, mint drámaíróval német lapjaink közül csak a Spiegel és a Pesther Tageblatt foglalkozik. Alig, hogy első, nagysikerű drámáját, a „Hernani”-t a Théâtre Français előadta, a Spiegel iparkodott olvasóit a darab felől tájékoztatni. („Noch selten hat ein Stück so viel Ansehen gemacht, als das Drama Hernani, das im Théâtre Français mit so ausserordentlichem Beifalle dieser Tage gegeben wurde; besonders sind es die Anhänger der sogenannten neuen Schule, die grossen Lärm damit machen“. 1830. I. k. 24. sz. 190. l.) A pesti német színházban csak két év múlva, 1832-ben adták e drámát.³ „Borgia Lucrétia“ című drámájáról, amelyet a pesti német színházban 1834-ben játszottak először,⁴ oly gyorsan és elsőnek értesít a Spiegel, mint a „Hernani”-ről. (1833. I. k. 15. sz.) A „Pádurai Angelo”-t, amely politikai tendenciája miatt a magyar színpadon nagy hatást ért el, a Spiegel esztétikai szempontból kevésre becsüli s azt írja róla párizsi színrehozatala után, hogy Hugo egyik legsikerületlenebb drámája és okvetlenül megbukott volna, ha szerzőjének nem lenne jól szervezett pártja, amely mindent megvédelmez, amit ő írt. (1835. I. k. 40. sz.) Ez a lesújtó bírálat nem talált Magyarországon visszhangra, mert Eötvös még abban az évben lefordította az „Angelo”-t magyarra, a pesti német színház pedig előadta egy osztrák írónak, Castellinek a fordításában.⁵ A „Burgraves“ című drámáról a Spiegel és a Pesther Tageblatt majdnem ugyanazon időben ír, első párizsi előadásával kapcsolatban. (Sp. 1843. I. k. 6. sz. és P. T. 1843. I. k. 108 sz.) A Spiegel nem bírálja meg ezt a drámát, a Pesther Tageblatt ellenben közli a cseh Kurandának a lipcei Grenzboten-ben megjelent bírálatát, amely élesen elítéli Hugo drámáiban a borzalmas túlhajtását, amelyet ebben a darabban a végletekig fokozott. Ugyanez a lap tárgyalja „Tudor Máriá”-t is abból az alkalomból, hogy a pes-

³ Kádár Jolán: A pesti és budai német színpad története. 1812—1847. 142. l.

⁴ U. ott. 153. l.

⁵ U. o. 117. l.

ti német színházban előadták. (1842. II. k. 212. sz.). Ezt a drámát ép úgy, mint az előzőt, nagyon elítéli a Pesther Tageblatt és a következő nyilatkozatot adja ki róla: „Der Plan von Maria Tudor lässt sich schwer verständlich machen, besonders da dies dem Verfasser selbst nicht gelungen ist.“ (1842. II. k. 212. sz. 918. l.) A magyar sajtóban ellenben csak dicséretet halunk a darabról abból az alkalomból, hogy azt Nagy Ignác „Sziv és trón“ címmel lefordította, miután „Tudor Mária“ címen már ismerte a magyar közönség. (Pesti divatlap. 1846. I. k. 30. sz. 543. l.) A magyar lapok még három Hugo darabbal foglalkoznak, amelyekről a németek nem tesznek említést. Ezek a „Roi s’amuse“, amelynek ötödik felvonását az Athenaeum közli Kazinczy Gábor fordításában; „Ruy Blas“, melynek tartalmát a Figyelmező adja Nagy Ignác fordításával kapcsolatban és a „Romulus“, amelyet Hugo állítólag Ponsard sikerétől felbuzdulva írt. (1839. I. k. 38. sz.; 1839. 15. sz. és Regélő Pesti Divatlap. 1843. I. k. 2. sz.)

Hugoval, mint a drámairodalom új korszakának előharcosával magyar lapjaink a Nemzeti Színház alapítása óta többször foglalkoznak. A Nemzeti Színháznak a francia romantikus színdarabokat pártoló iránya elkeseredett harcot robbantott ki az új és a régi irány követői között, amelynek a magyar időszaki sajtó hű tükrét adja. Német időszaki sajtónk, amelyet a Nemzeti Színház problémái kevésbé érdekeltek, ettől a vitától távol tartotta magát. Az Athenaeum-ban Eötvös József ismerteti Hugot, mint drámaíró, utal Janinnek ellenszenves bírálataira, s megjegyzi, hogy Hugo hazánkban csak mint drámai költő ismeretes s e szavakkal védelmezi drámáit az erkölcstelenség vádja ellen: „... miként a próza alatt rejtve lángol a költés, úgy él a durva cselekmények alatt egyike a legszebb erkölcsi valóságoknak. És ez az, mit Hugo tett s miért őt tisztetem. Az idő mutatja, valóban ki ítél, megátadói-e, vagy én?“ (1837. II. k. 35. sz. 545. l.) A Figyelmező azt írja Hugoról, hogy új szellem helyett csak új modort vitt a színpadra. (1838. 9. sz.) Henszlmann Imre, aki a francia romantikus dráma helyett Shakespeare-t szerette volna a magyar közönséggel megkedveltetni, a Regélő Pesti Divatlapban megjegyzi, hogy Hugo jellemei tökéletesebbek, mint Dumas-éi. (1842. I. k. 35. és 38. sz.)

Az Athenaeum-ban Hugo tollából is találunk két elmélkedést a drámáról. Az elsőben a német és a francia tragédia közötti különbséget tárgyalja, amely szerinte abból áll, hogy a németek egész újat akarnak alkotni, a franciák ellenben megelégszenek a hagyomány átalakításával. (1840. II. k. 27. sz.) A másik cikkben egy új irodalmi kor hajnalát jelzi, amely a tragédiában nem a történelmi, hanem az erkölcsi igazságot tartja fontosnak s a színpadon inkább óhajt igazi embert, mint valódi történelmet látni. (1841. I. k. 26—35. 44. 50. 55. sz.)

Hugot mint költőt időszaki sajtónkban kevesen értékelték. Német folyóiratainkban csak két költeményét találjuk, mindkettőt a Pesther Tageblatt közli. Az első egy névtelen költőné Louise von Ploennies fordította „Das schlafende Kind” címmel. (1844. I. k. 107. sz.) a másikat pedig a Pesther Tageblatt munkatársa, Moritz Kornfeld, ki e lapban elbeszélést is fordított franciából. A „La rose et le tombeau” című költeményt „Die Rose und das Grab” címmel adta e lap s e fordítással egyidejűleg a francia eredetit is leköszölte. (1845. I. k. 57. sz.) A magyar időszaki sajtóban Hugótól csak egy költeményt találunk. Az Athenaeum közli Beöthy Zsigmond fordításában a „Szegényekért” című szociális tendenciájú költeményét. (1841. I. k. 16. sz.) Hugo lírájára a Figyelmező jegyzi meg, hogy nem oly finom, mint Lamartine-é. (1838. 9. sz. 142. l. Lamartine kifejezései még a klasszicizmus hatása alatt állnak, Hugo népies kifejezéseket is visz a lírába.)

Hugo irodalmi munkásságának összességéről a sokoldalú Rummy Károly Györgytől a Spiegel-ben találunk tanulmányt. (1833. I. k. 36. sz.) Rummy, ki mint evangélikus pap-tanár kezdte pályafutását, hányatott életű, tevékeny író lett, aki a német irodalmi élettel szoros kapcsolatot tartva, több mint száz folyóiratnál dolgozott. Jelen tanulmányában Hugót regény és drámaírói értékének méltatása mellett különösen mint költőt becsüli nagyra (helyesen ítélve) s rámutat arra, hogy vezére annak az új irodalmi iránynak, amely Angliából és Németországból kiindulva, a klasszicizmus uralmának megdöntésére törekszik. Rummy szerint Hugo váltakozó szerencsével folytatott irodalmi küzdelmei után „Orientales” című verses-kötetével legyőzte ellenfeleit, a klasszicizmus hiveit, mert francia nyelven előtte még senki sem fejezett ki oly mély érzéseket

oly tökéletes művészi formában, mint amiről e kötet tanuskodik. Hasonló elismeréssel a magyarnyelvű irodalmunkban senki sem nyilatkozik a korban Hugoról, mint költőről.

A század közepén, amikor Hugoban nálunk többé sem a költőt, sem az író, hanem az elnyomottakkal és szenvedő nemzetünkkel együttérző politikust látták, a *Satellit* ad kivonatot a deportálási törvény ellen mondott beszédéből. A pozsonyi *Pannonia* pedig Németországról való véleményét ismerteti. (1850. 33. sz.; P. 1842. I. k. 9. sz.)

Miután áttekintést nyertünk a hazai német időszakai sajtónak érdemeiről Hugo ismertetése körül, áttérünk a romantikus kor egy másik Magyarországon szintén közkedvelt drámaírójára, Scribe-re s megvizsgáljuk, hogy a hazai német sajtó mennyiben mozdította elő nálunk népszerűségét. Miként Hugot, úgy Scribe-et is a németnyelvű irodalmi élet vezette be Magyarországon. Az *Iris* 1826-ban közli egyik operaszövegének a tartalmát, de ekkor Scribe-et német színpadunk révén már ismerték.⁶ Az *Aehrenlese* egy elbeszélés keretében meséli el, hogy mily gyorsan készült el Scribe egyik nagysikerű paródiája. („Dichter Genie“ 1829. 20. sz.) Egy párizsi kávéházban, barátai körében és billiárdjáték közben írta „La marmote réveillée“ című paródiáját, amelyet öt nappal rá már előadtak. Egy évvel később a *Spiegel* ugyanezzel a történettel szórakoztatja az olvasót, csupán új címet ad neki. („Das Strassenleben in Paris“. 1830. I. k. 28. sz.) Még mielőtt Scribe a magyar irodalmi életben közismertté vált volna, Rosenthal Sámuel, a *Spiegel* szerkesztője már hosszabb cikk keretében foglalkozott vele a *Schmetterling*-ben s beszámolt legújabb darabjairól. (1832. 1. sz.) Tőle tudjuk meg, hogy a „Robert le Diable“ Párizsban nagy sikert aratott s hogy ennek a hatása alatt készült Dumas „Richard d'Arlington“ című drámája. Ugyanitt Scribe még két színdarabjáról is értesülünk, ezek közül az egyiket Mellesville-lel, a másikat pedig Bayard-ral együtt írta. Scribe színdarabjainak s az új műfajnak, a vaudeville-nek lényegét, amelynek fő vonzóereje az ügyesen megszerkesztett komikus helyzetekben, a könnyed párbeszédekben s a jelen társadalmi életéből merített, szentimentalizmust ke-

⁶ V. ö. Kádár Jolán: id. m. Függelék.

rülő tárgyban rejlik, a *Pesther Tageblatt* 1839-ben ismerteti a német közönséggel német forrás, a francia irodalmat propagáló „*Blätter zur Kenntnis der Literatur des Auslandes*” nyomán. (1839. II. k. 201. sz.) Rosenthal a *Spiegel*-ben Scribe újabb sikereiről és az „*Une chaîne*” című darabjáról számol be. (1841. II. k. 58. és 103. sz.)

Bár Scribe-vel, a vaudeville megteremtőjével magyar lapjaink csak 1837-től kezdve foglalkoznak, az új műfajt, s annak eredetét már 1833-ban ismerteti a Társalkodóban Csató Pál, aki az akadémia megbízásából Scribe vaudeville-eiből is fordított. A *Pesther Tageblatt*-nak a vaudeville-ről szóló közleménye előtt. 1838-ban az Athenaeum is ír erről a műfajról, amely szerinte a francia jellemnek legtisztább szüleménye. (A franciáknak kiváló érzékük van a társadalmi ferdeségek megfigyelésére.) A vaudeville eredetét a *Pesther Tageblatt* is megmagyarázza, csak hogy tíz évvel később, mint Csató Pál. (1843. II. k. 164. sz. 704. l.) A magyar lapok közül a Figyelmező foglalkozik először Scribe-bel. A „Méregkeverő” című darabjára hívja fel a közönség figyelmét abból az alkalomból, hogy azt Pályi Elek lefordította. Fiatal Nemzeti Színházunk franciás irányú műsorának hatása alatt ugyanebben az évben még egy alkalommal találkozunk Scribe-bel e lapban, amely Lewald *Európája* nyomán írja, hogy Scribe darabjaiban a hatás nem a jellemekben, hanem az érdekes meseszövésekben gyökerezik s hogy Scribe jelenleg a leggazdagabb író.

A negyvenes években Scribe-bel kapcsolatos vaudeville-lel, annak a magyar színpadra gyakorolt nagy hatása miatt leginkább a magyar folyóiratok foglalkoznak. A Regélő Pesti Divatlap-ból megismerjük Henszlmann Imre fejtegetéseit, aki károsnak tartja a francia dráma magyarországi nagy térhódítását, az Athenaeum-ban pedig megtaláljuk Bajza cikkét, amelyet Henszlmann francia-ellenes kirohanásaira válaszképpen írt, a *Pesther Tageblatt* pedig „a vaudeville” szó eredetét magyarázza. (R. P. D. 1842. I. k. 35. és 38. sz.; Ath. 1842. II. k. 74—76. sz. P. T. 1843. II. k. 164. sz.) Bajza megvédi a francia drámát a felületesség vádjá ellen s egyben erélyesen síkraszáll a francia vaudeville érdekében, amelyről néhány év múlva Egressy Gábor a Honderű-ben ekképpen nyilatkozik: „Köszönet a franciáknak azon vaudeville nevű színi-

iskoláért, mely a tragikomikum szélsőségeinek oly tágas mezőt nyitott, míg a színészet homlokára dalvirágot füzöget, mert alkalmat adott színiköltészetünknek is népeletünk elemeit ezerféle színezeteikkel dalaik és táncaikkal egyetemben színművészetünk kertjébe átültetni“. (1844. 374. l.)

Német folyóiratainknak a magyar színpadtól való elzárkózottságára jellemző, hogy azokból a francia vaudeville-nek még a negyvenes években is csak francia- és németországi hatásáról értesülünk. A Pesther Tageblatt a szerző megnevezése nélkül közli Heinének azt a cikkét, amelyben a francia drámának németországi hatásáról ír. („Über die französische Bühne“. 1840. II. k. 289. és 293. sz.) Heine szerint a francia vígjáték idegenszerűen hat Németországban, mert a németektől teljesen eltérő nép jellemét és szokásait ütközteti vissza. Ugyanezt a cikket egy évvel később az Athenaeum is leközli Fekete Soma fordításában. (1841. I. k. 8—10. sz.) Scribe-nek a negyvenes évek körül Párizsban színre került darabjairól, ép úgy mint az előbbiekről, szintén német folyóirataink révén veszünk tudomást. Egyik leghíresebb vígjátékával, „Egy pohár víz“-zel (Le verre d'eau.), amely Párizsban 1840-ben került színre, pesti előadásával kapcsolatban a pozsonyi Pannonia, a Pesther Tageblatt és a Schmetterling 1841-ben foglalkozik. (P. 1841. I, 29. sz.; II, k. 83—84. sz.; P. T. 1841. I, k. 80—81. sz.; Schm. 1841. 2. sz.) A Pannonia részletesen ismerteti a vígjáték tartalmát és elismeréssel nyilatkozik Scribe írói tehetségéről, de megjegyzi, hogy darabjaiban a történelmi hűséget nem tartja fontosnak. A Pesther Tageblatt szintén közli a vígjáték tartalmát, de bírálatot nem fűz hozzá. Az „Egy pohár víz“ ismertetését a magyar időszaki sajtóban csak 1843-tól találjuk, még pedig először a Regélő Pesti Divatlap-ban, ahol a „Bertrand et Raton“ című vígjáték bírálata mellett Scribe-nek erről a vígjátékáról is írnak. A lap elismeri Scribe írói termékenységet, de megjegyzi, hogy a művészettel keveset törődik és a jellemek felépítését nem tartja fontosnak. E tanulmány szerint az „Egy pohár víz“ és a „Lánc“ („Une chaîne“) nem más, mint szatira, amelyben Scribe gúnytárgyává tesz mindent, amit a nép szeret és becsül. (1843. II, k. 17. sz.) A Pesti Divatlap 1846-ban ír az „Egy pohár víz“-ről egyik előadásával kapcsolatban.

Német lapjainkban Scribe vígjátékairól sehol sem találunk annyira elítélő nyilatkozatot, mint a Regélő Pesti Divatlapban. A Spiegel beszámol a „Tékozló fiú“, a „Szerelmes bajadér“ s még néhány jelentéktelen darabjának párizsi előadásáról, e tudósításokkal kapcsolatban, mint drámaíróit is méltatja s nagy sikereiről is beszámol. (1841. II. k. 58. sz.) A Scribe darabjairól alkotott eltérő véleményekre érdekes példa egyik vaudeville-ének, az „Une chaîne a rompre“-nak a Spiegel-ben és a Regélő Pesti Divatlap-ban közölt bírálata. A Spiegel e darab párizsi nagy sikerének hatása alatt a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik róla és ismerteti tartalmát, mert reméli, hogy nemsokára Pesten is színre fog kerülni. (1841. II. k. 58. 459—60. l.) A Regélő Pesti Divatlap e darab pesti előadása után adja bírálatát, amely azonban nem a pesti közönség elismerésének visszhangja, hanem Heine és Menzel elítélő véleménye, akik a színpadon is szociális tendenciát és politikai hitvallást kívántak. (1842. I. k. 7. sz. 52. l. és 23. sz. 173—74. l.)

Német folyóiratainkban Scribe-et nemcsak mint drámaíró, hanem mint elbeszélőt is megismerjük, „Der Wert des Lebens“ című elbeszélését, amely egy bretagne-i nemesről szóló tanulságos történet, két erdélyi folyóiratban, a *Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde*-ban és a *Transsilvaniában* találjuk. (Bl. f. G. G. u. V. 1838. 43. sz. és T. 1841. 56—58. sz.) Scribe egy másik, szintén német fordításban közölt elbeszélése arról szól, hogy egyik színdarabja jó útra térített egy fiatal leányt, aki már az örvény szélén állott. („Malvina, oder die Heirat nach Neigung“ 1837. I. k. 32. sz. Spiegel). A Pesther Tageblatt egy német ujságíró, Eduard Lehman átdolgozásában „Die Tänzerin“ című elbeszélését adja, amelynek tárgya egy táncosnőnek és az előadás egyik nézőjének szerelme, amely az első felvonás közben kezdődik és az előadás végén házassággal végződik. (1840. II. k. 280—81. sz.) Ed. Lehman-nal még más alkalommal is találkozunk e lapban Scribe-bel kapcsolatban, mert Considérant-nak a kormány és a nép érdekeit egyaránt képviselő lapjából, a „Démocratie pacifique“-ból közli Scribe jellemrajzát. (1844. II. k. 280—81. sz.) E folyóirat még két jelentéktelen közleménye foglalkozik Scribe-bel: az egyikben azt olvassuk, hogy bevezetést ír egy

tudományos munkához, amely az olasz drámának franciaországi hatását tárgyalja, (1839. k. 40. sz.) a másiktól pedig e nagyjövedelmű író számadásait ismerjük meg. (1844. II. k. 265. sz.)

Adataink bizonyítják, hogy németnyelvű folyóirataink, annak ellenére, hogy a francia vaudeville körüli polémiaiban nem vettek részt, Scribe iránti rokonszenvükkel, amely a párizsi lapok hatását árulja el, Scribe magyarországi népszerűségét nagyban elősegítették.

Id. Dumas Sándort,⁷ aki regényei és drámái révén egyike volt a legnépszerűbb romantikusoknak hazánkban, német folyóiratainkban mint elbeszélőt ismerjük meg. Bár hírnevének tetőpontja nálunk a negyvenes évekre, a történelmi regények korára esik, németnyelvű folyóiratainkban már a harmincas évek eleje óta szerepel.

Az *Aehrenlese*, amely több francia mű német fordításáról hamarosan értesült, Dumas egyik nagyhatású aktualitásával, Napoleon dramatizált élettörténetével, amely a francia irodalom németországi propagálásában jelentős szerepet játszott, még megjelenése évében, 1831-ben megismertette olvasóit. E munkát Theodor von Haupt, a jeles és termékeny fordító „Napoleon oder dreissig Jahre Frankreichs” címmel adta ki. (1831. 87—90. sz.) Az *Aehrenlese* nagy elismeréssel nyilatkozik a művel kapcsolatban Dumas-ról, mivel német lapjaink eddig még nem foglalkoztak s kiemeli művének nagy korhűségét, amely az aprólékos külső részletekre is kiterjed. Mutatóul közli belőle az első részt, amely Napoleont, mint fiatal hőst állítja elénk. A *Spiegel* is már a harmincas évek elején közöl Dumas műveiből. Az első az akkori Párizs egyik jellegzetes alakjának, a fiakkerkocsisnak jellemzése. (1832. I. k. 29—32. sz.) amely eredetileg a maga korában nagy sikert aratott „*Livre des Cent et un*”-ben jelent meg.⁸ Ugyanezt az

⁷ Mivel ifj. Dumas e dolgozatban nem szerepel, Dumas név alatt mindig az idősb. értendő.

⁸ A „*Livre des Cent et un*” a harmincas években számos francia író közreműködésével keletkezett elbeszéléssorozat, amely az egykorú Párizs képét öhajította visszatükröztetni. Keletkezésére Sébastien Merciernek a „*Tableaux de Paris*”-ja volt befolyással, amely érdekes képet ad a forradalom előtti Párizs kispolgárainak az életéből. A „*Livre des Cent et un*”-ról, mint nagyhatású aktualitásról, a *Spiegel* többször emlékszik

elbeszélést a szerző megnevezése nélkül Kazinczy Gábor fordításában néhány évvel később az Athenaeum-ban is megtaláljuk „Egy elveszett lét” címmel. (1839. I. k. 37. sz.) A Spiegel az elbeszéléssel kapcsolatban dicséri Dumas szellemességét s megjegyzi, hogy ez oly tulajdonsága a franciáknak, amelynek értelme németre nehezen fordítható. (1832. I. k. 29. sz. 227. l.) A *Westliche Blätter*“-ből vette át a Spiegel Dumas egyik humoros elbeszélését, amelyben egy katonaköltőt tesz nevetségessé, („Wie ein Dichter Nationalgardist sein soll” 1837. II, k. 61. sz.) a „Revue de Paris”-ből pedig egy jelenetet Capri szigetének meghódításáról szóló munkájából kritikai megjegyzés kíséretében. (1841. II, k. 83—84. sz.) („Der romantische Poet ist hier einmal klassisch, sofern die Schilderung lebhaft an die renomierenden Berichte römischer Geschichtsschreiber von dem Talent römischer Heere erinnert.” 1841. II, k. 83. sz. 657. l.) A „Junges Deutschland”-dal összeköttetésben álló berlini „Gesellschafter”-ből származik egy költői hajlamú kispolgár története. („Rebour, Dichter und Bäcker” 1844. I. k. 47—48. sz.) A „Kosmopolit” című elbeszélés, amely Dumas „Voyage en France et en Espagne” című munkájának egy epizódja, egy abbessziniai benszülött jellemzését adja, ki egy angol utazó szolgája lett. (1847. I. k. 40—41. sz.) Bevezeteskép a Spiegel elismerő bírálatot ad Dumas portrait-jairól, amelyek különösen a kisemberek jellemzésében domborodnak ki. (1847. I. k. 40. sz.) Egyik hosszabb szerelmi elbeszélését „Die rote Rose” címmel közli a lap. (1849. I. k. 28—30. és 34—38. sz.) Az elbeszéléseken kívül egy kis tudományos fejtegetést is találunk a Spiegel-ben Dumas-tól, Émile Girardin lapszerkesztőhöz intézett levele alakjában, amelyben a magnetizmusról elmélkedik. (1847. II. k. 81. sz.) A Spiegel néhány közleménye Dumas munkáival foglalkozik, de nem kritikai szempontból, hanem inkább pletykálgatás alakjában. Az egyik cikkből megtudjuk, hogy „Kean” című

---

meg s közül belőle részleteket, így E. Desprez-től a párizsi grizettekről a mű hetedik részéből (Sp. 1852. II. k. 86—88. sz.) Peyronnet politikai és filozófiai írótól a régi királyságbeli államfogház leírását, az ártatlannul szenvedő rabok életéből merített elbeszélés keretében „Ham” címmel s (Sp. 1853. I. k. 2—9. sz.) egy hosszabb leírást: „Paris oder das Buch der Hundert und Einem” (Sp. 1852. 9—11. sz.)

drámájának a szövegét egyik előadás közben egy gyorsíró leírta s azt Brüsszelben kiadta. (1836. II. k. 83. sz.) Egy másik hír arról számol be, hogy Dumas Paul Meurice-szel átdolgozta és új felvonással kiegészítette Shakespeare Hamlet-ét, amelyet Dumas saint-germain-i színházában zártkörű társaság előtt nagy tetszéssel előadtak. (1846. II. k. 81. sz.) Azt is megtudjuk, hogy Dumas-t kiadói beperelték azért, mert nem szállított nekik annyi tárcát, mint amennyit ígért. (Sp. 1847. I. k. 13. sz.) Dumas néhány munkájának Hartlebennél megjelent német kiadásáról is beszámol a Spiegel. (1847. II. k. 99. sz.) Az egyik ezek közül „Vingt ans après“ című híres regénye, amelyet a Spiegel egyik legjobb irodalmi jelenségnek nevez, a másik pedig a két Diannáról szóló elbeszélése, amelyet szintén dicsér a lap. A szabadságharc után a Spiegel-t Dumas már csak mint politikus érdeklő s ily irányban foglalkozik vele utolsó cikke. (1851. I. k. 118. sz.)

A *Pesther Tageblatt* is több elbeszélést közöl Dumas-tól. Az első, melynek tárgyát az író a Lohengrin mondából merítette, a már említett I. von Seyfried, osztrák almanach-író és francia fordító dolgozta át németre. („Der Ritter von Schwan“ 1841. II. k. 237—240. sz.) Ugyanez az elbeszélés a pozsonyi *Pannonia*-ban már megjelent. (1841. 19—21. sz.) A *Pesther Tageblatt* kedvelte Dumas hatást hajhászó; eseményekben dús elbeszéléseit. Ilyenek a lapban: „Die Rache des Zufalls“, (1841. II. k. 296—302. sz.) amely középkori kalámbriai banditákról szóló izgalmas történet. „Die Trauung auf dem Blutgerüste“ (1842. II. k. 263—266. sz.) című borzalmas történet és egy történelmi elbeszélés Klebers Ermordung“ (1843. I. k. 132. sz.) címmel; Olaszországba vezetnek a „Der Settatore“ (1843. II. k. 155—58. sz.) és a „Neapolitanische Coricolo“ című elbeszélések. 1844. I. k. 116—145. sz.) Az előbbi egy herceg fantasztikus történetét beszéli el, az utóbbi pedig Dumas egyik újonnan megjelent olaszországi leírásából ad mutatóványt. Ezzel kapcsolatban azt olvassuk, hogy e többkötetes mű Olaszország egy jellegzetességét sem hagyja figyelmen kívül. Ka-thinka Zitz, ki több hazai német lap számára fordított franciából, Dumas szirakuzai élményeiből ad kivonatot. („Die gothische Kapelle.“ 1844. II. k. 253—261. sz.) Dumas és Dausarts után közli a lap a „Badegebräuche des Orients“ című leírást

(1839. II. k. 240. sz.) Dumas életkörülményeivel két cikk foglalkozik: az egyik nagy jövedelmét és hírnevét tárgyalja, (1843. II. k. 187. sz.) a másik pedig néhány életrajzi adatot ad tőle. (1845. I. k. 2. sz.) A *Gemeinnützige Blätter* a „Hypolit und Dianora“ című (1843. I. k. 33—36. sz.) szerelmi történetet közli Dumas-tól. A negyvenes évek erdélyi folyóirataiban is találunk szemelvényeket Dumas elbeszéléseiből. A *Satellit* a „Junges Deutschland“ egyik kedvelt lapjából, a *Salon Littéraire*-ből Báthory átdolgozásában egy szentpétervári éjjeli rablótámadás leírását adja, („Erinnerungen an St. Petersburg“ 1841. 24—25. sz. A fordító keresztnevét nem közli a lap.) a *Blätter für Geist Gemüt und Vaterlandskunde* pedig két történelmi színezetű elbeszélést ad tőle. Az elsőt, amely egy kegyetlen spanyol uralkodóról szól, („Peter der Grausame“ 1842. 38—42. sz.) Dumas lapjából a „Musée Français“-ból vette át a lap; a másik pedig, amely egy vörös embernek Napoleonra vonatkozó teljesülésbe ment jóslatával foglalkozik, („Das rote Männchen“ 1843. 14—17. sz.) német lapból, a „Blätter der Gegenwart“-ból való. Ezeken kívül még egy elbeszélést találunk Dumas-tól a lapban. Ez egy hamis pénzverőről szól, akit Lajos Fülöp francia király kivégeztetett. („Der Falsarius“ 1845. 41—42. sz.) A Transsilvaniában „Toledo“ című elbeszélését találjuk, amely a nápolyi életet s egy tipikus olasz impresszáriót fest. (1845. 19—20. sz.)

A *Vaterland* egyik cikkében (1845. 133. sz. 529. l.) megemlíti, hogy Dumas-t plágiummal vádolják. A vád ellene, az, hogy művei számára az anyagot barátai és ismerősei munkáiból ügyesen átveszi. Dumas irodalmi irányáról és munkáiról becsmérelő bírálatot is találunk német folyóiratainkban. Az első ily irányú cikk a pozsonyi *Pannonia*-ban jelent meg s szerzője, Alfred Meissner, a német-cseh radikális regényíró. „Ein Besuch auf Monte Christo“ (1847. 125. sz. 498. l.) című tanulmányában a regényt bírálat tárgyává teszi s elítéli benne a külső hatásra való túl nagy törekvést; ugyanazt, amit a mai kor is kifogásol benne és megjósolja azt az időt, amikor az üres, hatást hajhászó irodalomnak lehanyatlik a csillaga. („Monte Christo ist mir ein Denkmal einer Literatur-epoche, die nach nichts anderm gestrebt hat, als nach Glanz und Effekt, die darin das Äusserste erreicht hat und nun

darin bald gestorben und aufgehoben schlafen wird“. 1847. 125. sz. 498. l.) A „Monte Christo“ hibáit a *Der Ungar* is elítéli. (1848. I. k. 43. sz. 339. l.) Szerinte Dumas a lehetetlenséget lehetőnek akarja feltüntetni. Ennek bizonyítására közli a lap a tárgyalt regény néhány fantasztikus részletét.

A német lapjainkban található számos Dumas-elbeszéssel szemben a magyar folyóiratok csak egyetlen egyet közölnek. Ez egy kartauzi szerzetes szerelmi története, amelyet az Athenaeum közöl a „Grande-chartreuse-i sírásó“ címmel. (1841. 52—54. sz.) Dumas regényei közül a magyar folyóiratok háromról tesznek említést, de ezek közül egyik sem tartozik a legjelesebbek közé. E regények közül az egyiket, „Actea“-t a Pesther Tageblatt is megemlíti, de nem részletezi a tartalmát s nem ad belőle mutatót, mint ugyanakkor az Athenaeum. (P. T. 1839. I. k. 29. sz. és Ath. 1839. I. k. 21—22. sz.) A Pesti Divatlap írja 1846-ban, hogy a párizsi *Presse*-ben⁹ Dumas egy új regénye folyik, amely Antoniának (?) Napoleonnal való esküvője idejében játszódik. Az életképek 1847-ben említi meg Dumas-nak „Le vicomte de Bragelon“ című regényét.

Dumas-t, a drámaíró, ép úgy, mint Hugot is a magyar lapok bővebben méltatják, mint az elbeszélőt. Ez az egyenlőtlen megvilágítás mind két íróval szemben ugyanazon indítókban, drámáiknak az Akadémia megbízásából készült magyar fordításban és a Nemzeti Színház franciás irányú műsorában rejlik, ami a német lapokra hatás nélkül maradt. Dumas drámáiról német lapjainkban alig írnak, az Athenaeum ellenben már 1839-ben megemlíti új színdarabjait. (1839. I. k. 36. sz.) Amikor „Korona és vérpad“ című drámáját a Nemzeti Színház hosszú szünet után ismét előadta, az Athenaeum az előadás ismertetésében a magyar közönségnek a francia színdarabok iránti lelkesedéséről és a németek iránti ellenszenvéről tesz tanúbizonyságot. Azt olvassuk ugyanis a lapban, hogy ezen az előadáson sokkal több néző vett részt mint rendesen s ez nemcsak azért volt, mert e művet már rég nem adták, hanem azért is, mert a közönség sze-

⁹ A Presse az első olcsó francia politikai és irodalmi lap, amely Hugo mottójával indult meg.

reti a francia romantikus iskola műveit, mivel a franciák nemcsak értekezéseket tudnak írni arról, hogy milyennek kell a jó drámának lennie, hanem olyanokat írni és előadni is tudnak. A franciák, akik az élet egyszerű nyelvén beszélnek, valódi embereket és valódi érzelmeket visznek a színpadra lírai ömlengések helyett. (1841. II. k. 75. sz. 1197—99. l.) Egy más alkalommal „Teréz” című színművét ismerteti a lap. (1841. II. k. 76. sz.) A Figyelmező Dumas „Caligulá”-jának a párizsi sikereiről számol be, (1838. 71. sz.) az Életképek pedig a „Le chevalier de maison rouge”-ról ír. (1847. 7. sz.) Egy alkalommal Dumas színművei értékének lekicsinyléséről olvasunk a Honderűben, ahol a francia romantikus dráma-irodalmat többször lebirálják. (1846. II. k. 11.) Dumas-nak kiadóival folytatott peréről az Életképek is megemlékezik s azt írja, hogy miután Dumas nem tud annyit írni, mint amennyire szerződése kötelezi, olyan regényeket is közöltet a „Constitutionnel”-ben, amelyeket már az antikváriusok árulnak. (1847. 7. sz.)

Mivel a magyar irodalmi élet Dumas-t jóformán csak mint drámaíró-t ismertette, német folyóirataink érdeme, hogy nagyszámú elbeszéléseit és regényeit hazánkban hamarosan megismerték.

A Nemzeti Színháznak és a közönségnek a francia dráma-irodalom egykorú termékei iránti érdeklődésével magyarázható az is, hogy P o n s a r d „Lucrétia”-jával részletesen foglalkozik a hazai sajtó. Egressy Benjamin frissen készült fordításának köszönhető, hogy a Nemzeti Színház szólaltatta meg e nagysikerű, de csak csekélyértékű, költőietlen tragédiát először idegen nyelven.

Német folyóirataink, mint a legtöbb francia színművével, ennek magyarnyelvű előadásával sem foglalkoznak s csak a külföldi bírálatokat adják. A Pesther Tageblatt röviddel a tragédia első párizsi előadása után idézi az *Augsb. Allgemeine Zeitung* francia levelezőjének bírálatát, aki az egyhangú dicsérő nyilatkozatokkal szemben nem tartja e tragédiát elég költőinek. (1843. I. k. 121. sz.) E lesújtó vélemény ellensúlyozására néhány számmal később a Lucrétia magasztalását találjuk ugyanebben a lapban Lamartine dicséretére támaszkodva. (1843. I. k. 125—126. sz.) Ugyanitt a darab tartalmi ki-

vonatát is megtaláljuk. Majd Vacquez francia kritikus véleményével ismerteti meg a Pesther Tageblatt olvasóit, aki a stuttgarti *Morgenblatt*-ban erősen elítéli azokat, akik a Lucrétia-ban a francia tragédia történetének új korszakát üdvözik, mert meglátta e közepes mű fogvatékosságait. („Ich möchte fast behaupten, wir haben keine einzige reine Tragödie, geschweige einen reinen tragischen Dichter. Dies fühlen alle Franzosen vielleicht so gut, wie ich, sie hüten sich aber wohl es laut und bestimmt auszusprechen.“ 1843. II. k. 242. sz. 1046. l.)

A magyar lapok közül a Regélő Pesti Divatlap röviddel a Lucrétia-nak a Pesther Tageblatt-ban megjelent tartalmi kivonata után közli a tragédia első felvonását. (1843. II. k. 7. sz.) Részletesen ír a Lucrétia első magyarnyelvű előadásáról (1843. szept. 23.) s kimerítő bírálatot ad róla, amelyben nem osztja teljesen a franciáknak e tragédia iránti elragadtatását, mert becsüli Hugot, kinek irányát Ponsard megdönteni szándékozik. A cikk nem jósol e tragédiának tartós sikert a magyar színpadon, mert a magyar közönség nem kedveli a klasszikus tragédiákat. (1843. II. k. 26—28. sz.) Ugyanez a lap még két ízben ír Ponsard-ról. Értesíti olvasóit, hogy Ponsard új tragédián, „Irene“-en dolgozik s hogy a lyoni tud. akadémia a Lucrétia sikere miatt tagjává választotta. A Honderű is foglalkozik e tragédiával, de csak 1847-ben. Itt Hugo Károly foglalkozik vele abban a cikkében, amelyben a romantikus drámairodalom káros elfajulását s hanyatlását tárgyalja. Ő a Lucrétia-ban nem látja a megtisztulás felé vezető utat, mert szerinte ez elhibázott tárgy s a tragédia feltételeit nélkülöző kísérlet. (1847. 16—20. sz.)

E kor divatos, közkedvelt írói, akik mint drámaírók nem működtek, vagy ezen a téren sikert nem arattak, a magyar folyóiratokban alig szerepelnek, dacára annak, hogy közönségünk ismerte, szerette őket s íróink is fordítottak műveikből. Ezek közé tartozik elsősorban Eugène Sue, kinek ma már elfelejtett romantikus rémregényei, de különösen főmunkája, a „Mystères de Paris“, amely 1842-ben folytatásos regényként jelent meg a Journal des Débats-ban, világsikert biztosítottak számára. Munkáit mindenütt fordították és utánózták, Hugo és Béranger mellett nálunk is ő volt a leg-

népszerűbb francia író. Regényeiben az érdekfeszítő mese mellett a szociális tendencia gyakorolt nagy hatást a „Junges Deutschland“-ra ép úgy, mint a magyarokra.

A Spiegel értesíti olvasóit, hogy a Débats Sue hatalmas regényének, a „Mystères de Paris“-nak már a harmadik részét fogja közölni. Magáról a regényről azt írja, hogy a Párizsban játszódó borzalmas rablótörténetek láncolatából áll. (1842. II. k. 100. sz.) Amikor évek múlva egy másik előkelő párizsi lapban, a *Constitutionnel*-ben jelenik meg a regény, akkor a Schmetterling tudósítja róla olvasóit. (1847. 35. sz.) Ezt megelőzően a Der Ungar azt írja, hogy a „Mystères“ írója még mindig nem merítette ki tárgykörét. (1844. I. k. 79. sz.) Legkimerítőbben a Pesther Tageblatt foglalkozik a regénnyel. Első reá vonatkozó közleményében e munka párizsi sikereiről számol be. (1843. II. 210. sz.) A második cikkben arról értesülünk, hogy Sue a „Mystères“ első 8—9 kötetével 30.000 fr.-ot keresett. Ez a munka, írja e lap, egy hatalmas történelmi mű, amely teljesen elhomályosítja „Mathilde“ című regényét s melynek hatása alatt barátai őt mint új Rousseau-t üdvözik. A cikk írója megvédi Sue-t az Augsburger Allgemeine Zeitung bírálójával szemben, aki a németeknek Sue iránti lelkesülésükben csak a külföldi írók majmolását látja, amit annál is inkább elítél, mert szerinte Sue jellemei rég elfelejtett német és egyéb regényekben gyökereznek. (1843. II. k. 299. sz. 1288. l.) Ezek után a *Revue des Deux Mondes* tárgyilagos, lesújtó bírálatát olvassuk a „Mystères de Paris“-ról és a többi divatos regényről. (1844. I. k. 43. sz. 189. l.) E lap szerint két tényező ölte meg a fejlődésnek indult regényirodalmat: az írók pénzsóvársága és feltűnési vágya. A feuilletonokat, mint az irodalom káros kinövéseit szintén elítéli a *Revue des Deux Mondes*. A „Mystères“-ról megjegyzi, hogy antiszociális tendenciájú, csak az az érdeme, hogy túlzásaival halálos döfést mért a feuilleton-regényekre. E bírálat szerint a „Mystères“-rel a pseudophilantrop regény elérte a legmagasabb csúcsát és a megtévesztett közönségnek végre ki kell nyitni a szemét, hogy az irodalomnak új korszaka kezdődhessen, amely az izléshez és az erkölchöz visszavezet. Ennek ellenére a *Revue des Deux Mondes* elismeri Sue alkotó képességét. Azt is megtudjuk a Pesther Tageblatt-ból, hogy Sue-nek utánzója akadt

a párizsi titkos rendőrség volt főnökének, Vidocq-nak személyében, aki a „Mystères de Paris“ nyomán, hasonló regényt írt, „Mysterien der Mysterien“ címmel. (1844. I. k. 142. sz.) Ezt a hírt az a megjegyzés kíséri, hogy maga Sue is csak utánzó, amennyiben ő az „Ördög memoárjai“ után írta a „Mystères“-t.

A „Mystères de Paris“ széleskörű ismertetésével kapcsolatban magából a műből német lapjaink nem közölnek. Tudjuk, hogy a regény, amelyet a német időszaki sajtónk már megjelenésekor elsőnek ismertetett hazánkban, a magyar irodalmi életre is nagy hatással volt. Amellett, hogy az érdekesítő, folytatásos regények fejlődésére döntőleg hatott nálunk is, hozzá hasonló tárgyú magyar regények keletkezésére is ösztönzést adott. Sue hatása alatt írta Nagy Ignác „Magyar titkok“ című regényét, amelynek füzeteit már 1844-ben kezdte kibocsátani. Azonban a „Mystères“ nagy magyarországi hatása ellenére a magyar folyóiratok nem foglalkoznak vele.

Sue másik híres regényével, a „Juif errant“-nal is több német lapunk foglalkozik. Hazánkban legelőször a Pesther Tageblatt ír e regényről kimerítőbben. Értesíti olvasóit, hogy ezt az új regényt a Journal des Débats óhajtotta leköttni, mivel Sue feuilletonjai a lapnak nagy anyagi sikert hoztak. Ez azonban nem sikerült, mivel Veron 100.000 frankért a Constitutionnel számára szerezte meg a regény első nyomását. (1844. I. k. 40. sz.) Július másodikán olvassuk e lapban, hogy a Constitutionnel e hó 25-én kezdi meg a „Juif errant“ közlését. Ugyanekkor megtudjuk, hogy a lipcsei *Allgemeine Zeitung* már lekötötte a regény fordítását s francianyelvű megjelenésével egyidőben fogja azt leközzölni. (1844. II. k. 182. sz.) Nemsokára arról értesülünk, hogy a német közönség szívdobogva várja az „Ewige Jude“-t. (1844. II. k. 162. sz.) Három számmal később már a Pesther Tageblatt is ad az olvasóinak belőle mutatványt. (1844. II. k. 165—166. sz.) A „Juif errant“-ról a Pesther Tageblatt-on kívül megjelenése évében a Spiegel, (1844. II. k. 54. sz.) a Schmetterling (1844. 4. sz.) és Gemeinnützige Blätter (1844. 58. sz.) is megemlékszik. Ez utóbbi, ellentétben a többi lappal nem nyilatkozik róla dicsérőleg, mert túl mesterkéltnek tartja. Olyan francia eredetű nyilatkozatot is találunk, amely arra követ-

keztet, hogy e regény Franciaországban sem talált mindenütt osztatlan tetszésre. Ezt bizonyítja a Pesther Tageblatt-nak egy francia irodalmi lapból, a *Gazette des Femmes*-ből átvett cikke, amely arról tudósít, hogy Marquise de Vieur tollából Sue hatása alatt „Die ewige Jüdin” című regény jelent meg, amelytől Isten őrizzen bennünket. (1844. II. k. 281. sz.)

A „Juif errant”-ból megjelenésekor már magyarra is fordítottak s a Pesti Divatlap még ugyanebben az évben közli a regény bevezetését „Ó és új világ” címmel. (1844. 4. sz.) Magyar folyóirataink távol tartják magukat a Sue iránti lelkesedéstől s nem kapcsolódnak be Sue magyarországi ismertetésébe, mert bennük az említett közleményeken kívül csupán egy elbeszélést találunk tőle, amelyet a Regélő Pesti Divatlap közöl. (A párizsi tengeren. 1844. I. k. 32—33. sz.)

Sue egy másik, a maga korában szintén sikert aratott regénye: „Martin, l'enfant trouvé”, amelyben a szociális kérdéseknek tág tér jutott. Evvel a regénnyel nálunk csak a Spiegel foglalkozik és közöl belőle egy epizódot „Der Haarbändler” címmel. (1846. II. k. 80—81. sz.) „Fleur de Marie” című regényéről, amellyel Sue egy hirhedt kalandornőnek emlékét akarta megörökíteni, szintén dicsérő nyilatkozatot ad a Spiegel. (1847. I. k. 30. sz.) Elszórtan Sue rövidebb elbeszéléseiből is közölnek német lapjaink. „Der Pariser zur See” című elbeszélését, amelyben egy párizsi alsóbb néposztályhoz tartozó fiúnak, minden erkölcsi alap nélkül felnőtt matrónnak az életét és jellemét rajzolja a „Livre des cent et un”-ból vette át az Aehrenlese. (1833. 21—23. sz.) Ugyanezt az elbeszélést a Regélő Pesti Divatlap majdnem egy évtizeddel később közölte. A Spiegel-ben Sue-tól „Die Ärzte nach der Mode” (1830. I. k. 25. sz.) és „Die goldene Ente” című elbeszéléseket találjuk, (1836. I. k. 36—38. sz.) az utóbbi izgalmas tengerész történet. A Pesther Tageblatt közöl egy töredéket abból a történeti elbeszélésből, amelynek tárgyát Tieck is feldolgozta. („Der Aufruhr in den Cevennen” 1840. I. k. 37—40. sz.). A Vaterland-ban dr. Louis fordításában egy hosszabb elbeszélést találunk Sue-tól, amelyben egy katona az élményeit meséli el. („Ein Kappercapitän” 1844. 54—61. sz. A fordító valószínűleg azonos Louis Horowitz-al.) A Spiegel-ben néhány apró közlemény is foglalkozik Sue-vel. Olvassuk néhány

mondását és értesülünk arról, hogy Párizsban egy új szín-darabot fognak bemutatni, amelyet Sue és Paul Féval regényeiből dolgoztak át. (1834. II. k. 101. sz.; 1847. II. k. 53. sz.)

Adataink igazolják, hogy Sue-t ép úgy, mint kora többi nagy népszerű romantikus regényíróját, német időszaki sajtónk ismertető cikkeivel, bírálataival s munkáiból közölt szemelvényeivel hazánkban jóval alaposabban ismertette, mint ugyanakkor a magyar sajtó.

A romantikuskor egyik legjellegzetesebb és leghatásosabb regényírójának, a népszerű George Sand első sikereiről szintén a német időszaki sajtónk számol be oly kimerítő tanulmány keretében, amelyhez hasonlót a hazai kritika ebben a korban többé nem nyújt róla. A Spiegel már 1837-ben, alig Sand első nagy sikerei után egész irodalmi munkásságát bírálat tárgyává teszi, „Georges Sand Mme Dudevand” (1837. I. k. 25. sz. 193—195. l.) című tanulmányában, amely végigkíséri Sand egész írói pályafutását, első regényétől, a „Rose et Blanche”-tól egész a „Lélia” megjelenéséig. Az író nő első regényét a Spiegel nem értékeli nagyra. Annál nagyobb az elismerése Sand következő regényével, „Indianá”-val szemben és rámutat arra, hogy „Gil Blas” és „Manon Lescaut” írói óta még egy francia regényíró sem vetett oly mély és oly keserű pillantást a társadalomra, mint Sand ebben a regényében. A „Valentine”-ről még az előbbi regénynél is nagyobb elismeréssel nyilatkozik e cikk írója. Szerinte az író művésze ebben a regényben még magasabb fokra emelkedett, de a sokat dicsért híres „Lélia”-ban már elhagyta férfias ereje. Az utóbbi regényről szóló bírálat távol áll attól a meleg elismeréstől, amellyel a „Junges Deutschland” adózott neki. Németországban „Lélia” lett a női emancipáció eszménye s Th. Mundt dicsérő bírálatában az erkölcsi felfogását is megvédte.¹⁰ A Spiegel hanyatlást lát az író stílusában, fantáziájában, de különösen az erkölcsi felfogásában. Ugyanezeket a kifogásokat emeli kisebb elbeszélései ellen is. A Spiegel-nek „Lélia”-ról szóló bírálatában érezzük Menzel hatását, ki már e lapban dicsért „Valentine”-t is erkölcsstelennek minősítette. Ezt a tanulmányt az a megjegyzés fejezi be, hogy Mme Du-

¹⁰ Hans Bloesch: i. m. 107—109. l.

devant jelenleg férfi ruhában, Liszt Ferenc társaságában tartózkodik Genfben. Néhány évvel később a *Der Ungar*-ban is találunk Sand első regényéről, a „*Rose et Blanche*”-ről dicséretet azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a regényt Sandeau-val együtt írta. Újabb műveiről azt írja e lap, hogy mentesek az első regények szenvedélyes hangjától. Ugyanebben a cikkben az író nő élet- és jellemrajzát is megtaláljuk. (Maria Aurora Dudevant. 1842. I. k. 92—96. sz.) A *Der Ungar* egy másik cikke Gutzkownak Sand-nál tett látogatását írja le (1842. II. k. 260—261. sz.) s az író nőnek Souvestre-ről és az egykorú francia drámáról való véleményét ismerteti. Szerinte Souvestre nagyon száraz író, a francia dráma pedig bomlásnak indult. Arról is értesülünk e cikk keretében, hogy Tarnow fordítja Sand regényeit németre. Ezzel a közleménnyel majdnem egyidejűleg a pozsonyi Pannoniá-ban is találunk Sand-ra vonatkozó bírálatot. Ez a lap a „*Junges Deutschland*” hatása alatt alapított német *Planet*-ből, a *Der Leuchtturm* szerkesztőjének, Ernst Keil tollából közöl egy cikket, amely elítéli Sand férfias viselkedését. (Eine Emanzipierte, 1843. I. k. 10. sz.) A Pesther Tageblatt egyik cikkében arról tudósít, hogy Sand Lamartine útleírásából írja új regényét; ezt megelőzően pedig írói honoráriumait ismerteti. (1844. II. k. 244. sz. és 1839. I. k. 39. sz.)

Sand apró elbeszéléseiből közölnek néhányat német lapjaink. Abból a kevésből válogattak, amelyekben az író nő nem rajzol féktelen szenvedélyeket, ahol nyugodt embereket, vagy szerelemről lemondani tudó fiatal leányt jellemez, mint a „*Die drei Schwestern*” címűben, amelyre még visszatérünk. Sand regényeiből, — amelyeket abban az időben már németre is fordítottak, — szemelvényeket sehol sem találunk. A Spiegel két elbeszélést ad Sand-tól. Az első, amelyet a párizsi *Gazette Musicale* című művészi folyóiratból vesz át, egy zenekedvelő tirolai parasztfiúról szól. (Karl. 1843. II. k. 63—66. sz.) E lapban közölt másik elbeszéléseben egy olasz énekesnőről mesél az író nő. („*Prima Donna*”, 1848. II. k. 18—19. sz.) A Pesther Tageblatt a szerző megnevezése nélkül közli Sand egyik már említett elbeszélését „*Die jüngste Schwester*” (1842. I. k. 59—60. sz.) címmel, ugyanazt, amelyet a *Der Ungar*-ban néhány év múlva „*Die drei Schwestern*” (1847. II. k.

178—180. sz.) címmel találunk a szerző neve feltüntetésével. Sand-tól ezeken az elbeszéléseken kívül a Pesther Tageblatt-ban egy érdekes cikket találunk, amelyben egy németnek és egy franciának a meséről való vitatkozását ismerteti. („Die Freischütz Sage in Frankreich“ 1841. II. k. 173—177. sz.) A közölt vitában a francia megveti a németet mesedrámai miatt, de az író nő bebizonyítja, hogy erre nincs oka, mert a franciáknak is vannak meséik.

Az a tény, hogy német lapjainkban a hazánkban is oly szívesen olvasott Sand-tól csak három elbeszélést találunk, minden kommentárnál érthetőbben adja tudtunkra, hogy műveiben kifejezésre jutott felfogással, amely akadályt és előítéletet legázoló szerelem dicsőítésében nyilvánul meg, német polgárságunk nem azonosította magát.

Magyar időszaki sajtónk Sand-dal alig foglalkozik. Jellemzően a magyar folyóiratok szociális tendenciájára, abból a regényéből közöl az egyik, amelyben az író nő a nemesi osztályt ellenszenves megvilágításba helyezi. Ez a „Mauprat“ című regény, amelyben egy szívtelen, előkelő fiatalembert ismerünk meg. Tendenciájának köszönhetette ez a regény, hogy Nagy Ignác a „Külföldi regénytár“ számára lefordította, amelyből az Athenaeum közölt egy részletet a „Parasztbölcs“ címmel. (1842. II. k. 10—12. sz.) Ugyanebben az évben a Regélő Pesti Divatlap minden bírálat nélkül írja Sand-ról, hogy jelenleg ő a leghíresebb francia író. (1842. II. k. 89. sz. Ebben az évben jelent meg a „Lélia“ magyarul.) Ezen a két közleményen kívül a magyar folyóiratokban semmit sem olvasunk Sand-tól s nem találunk róla semmi bírálatot, amit csak a német folyóiratok nyújtottak a hazai közönségnek.

Sand-dal kapcsolatban nem feledkezhettünk meg első munkái segédkezőjéről S a n d e a u -ról, ki „Mlle de la Seiglière“ című népszerű művével nálunk is ismertté vált. Német lapjaink még ennek a megjelenése előtt két elbeszélést közöltek tőle. Az elsőt a Temeswarer Wochenblatt-ban („Eine Erbschaft“ 1848. 21—25. sz.) a másodikat pedig a Spiegel-ben találjuk. („Ein Wohltätigkeitsconcert“. 1844. I. k. 37—39.) Leghíresebb alkotásáról „Mlle de la Seiglière“-ről ugyancsak a Spiegel számol be akkor, amikor az egy alkalommal Párizsban színre került. (1851. II. k. 269. sz.) Ennek tartalmát szer-

zője megnevezése nélkül a Társalkodó már 1846-ban közölte. (1846. 57. sz.)

A mult század első felének nagynevű francia írói sorát német lapjainkban Balzac zárja be. Időszaki sajtónkban kisebb szerepet tölt be, mint kortársai, kikkel már foglalkoztunk s a ma már elfelejtett népszerű feuilleton-írók, kikről csak ezután lesz szó. Ennek oka abban rejlik, hogy Balzac valódi értékét a kortársak még nem ismerték fel s első bírálói realisztikus újításaival ellenszenveztek. A kortársak a tisztán külső hatásra törekvő nagyszámú feuilleton-író mellett elsíklottak Balzac regényeinek klasszikus felépítése mellett; nem értékelték kellőképp sem mély lélekanaliziseit, sem pedig legfőbb jellemvonását: a tömeg lélektana iránti nagy érzékét.

A német lapok közül csak a Spiegel közöl Balzac-tól egy elbeszélést. („El Verdugo“ 1830. I. k. 45—47. sz.) Spanyolországban, a napoleoni megszállás idejében játszódik ez a romantikus történet s benne az író a hazájukat forrón szerető és a franciákat megvető spanyolokat jellemzi. E vonás fő megismerője ebben az elbeszélésben egy fiatal spanyol grófnő, aki inkább meghal, mintsem hogy egy francia tiszt felesége legyen. Néhány évvel ezen elbeszélés megjelenése után az Athenaeum-ban is találunk egy elbeszélést Balzac-tól Tasner Antal fordításában. („Facino cane“ 1837. II. k. 18—20. sz.) Mint az előbbi elbeszélésben, úgy itt is nagy szenvedélyeket találunk; hőse egy muzsikás, aki szerelmében egész a gyilkosságig ragadtatja el magát.

Balzac írói jellemzését csak első nagy regényeinek megjelenése után kapjuk. A Spiegel a francia irodalmat mindenkor pártoló „Európá“-ból vette át Balzac-ra vonatkozó bírálatát, amelyben nagy képzelőtehetségének, széleskörű ismereteinek és ragyogó stílusának magasztalását találjuk. („Zur Charakteristik Balzacs.“ 1840. II. k. 73. sz.) A Pesther Tageblatt Balzac-kal „Beatrix“ című regénye kapcsán foglalkozik. („Balzacs Romane“ 1842. II. k. 211. és 213. sz.) Kiinduló pontjául a francia regények ellen emelt erkölcstelenségi vád szolgál, amely Balzac regényeit sem kerülte el. E cikk írója védelmébe veszi a francia romantikus regényeket, de legfőképp Balzac „Beatrix“-ét, amelyet a német és angol regényeknél azért tart különbnek, mert tárgyát az életből meríti. Balzac regényeinek

erkölcsi szempontból való értékelése után az esztétikaira tér át a bíráló s annak nagyságát — jellemzően a kor felfogására — azzal akarja kifejezni, hogy Balzac-ot a kor egyik népszerű, de ma már értéktelenek minősített írója, Paul de Kock felé helyezi.

A magyar folyóiratok közül az Athenaeum tárgyalja Balzac-ot mint regényírórt a két német bírálat közti időben Laube bírálata alapján; amely szerint Balzac írásmódja nem oly szép, mint Sand-é, s helyesen megjegyzi, hogy világa változatosabb és előadása drámaibb. (1841. I. k. 67. sz.) Balzac stílusáról a Regélő Pesti Divatlap ír elismeréssel abban a tanulmányában, amelyben Paul de Kock-kal is foglalkozik s e szavakkal fejezi ki Balzac nagy írói fölényét Paul de Kock-kal szemben: „Mily nagy különbség van Paul de Kock, a grizettek dalosa és Balzac úr, a „Femme de trente ans“ költője közt, ki mindent a legnagyobb gonddal ír.“ (1843. 33. sz. Ebben az évben jelent meg magyarul Balzac-tól „Grandet Eugénia“ és két novella.) E közleményeken kívül a magyar lapok még csak néhány egész jelentéktelen híradással és anekdotával kapcsolatban foglalkoznak Balzac-kal. Közöttük az egyik jellemző arra, hogy mennyire kedvelte e kor Paul de Kock-ot, mert abból az alkalomból dicséri Balzac-ot, hogy Paul de Kock felől nagy elismeréssel nyilatkozott. (Regélő 1843. 33. sz.)

Bár lapjaink elismerik Paul de Kock fogyatékságait, elbeszélései tárgyánál fogva ő mégis nagy népszerűségnek örvendett hazánkban. Német lapjaink távol tartották magukat koruk e népszerű és termékeny írójától, aki a párizsi alsóbb néposztály életéből merített eseménydús elbeszéléseivel és regényeivel, amelyek sohasem végződnek katasztrófával, magának nagy hírnevet szerzett. Német lapjaink csupán néhány elbeszélést közölnek tőle, de mint írórt nem jellemzik. A Spiegelben találjuk tőle a szajnaparti szegény lakosság rajzát. („Die Kanalufer.“ 1839. I. k. 38—40. sz.) „Unter dem Tische“ című humoros elbeszélését két német lapunk, a Temeswarer Wochenblatt (1840. 22. sz.) és a pozsonyi Pannonia közli. (1840. 71. sz.) Ezek az elbeszéléseken kívül még csak egy alkalommal találkozunk Paul de Kock-kal német folyóiratainkban, amikor a Pesther Tageblatt arról ír, hogy a termékeny tollú író új regénye: „Un homme charmant“.

Bár magyarnyelvű folyóiratainkban az írók nevének hiányos feltüntetése miatt csak egy elbeszélést találunk Paul de Kock-tól, azok őt, mint író-t több alkalommal jellemzik, s így a magyar folyóiratok teljesebb képet nyújtanak Paul de Kock-ról, mint a németek. A legnagyobb dicsérettel a Pesti Divatlap adózik neki, amikor „Jenny” című elbeszélését, amelynek tárgya egy öreg párizsi úrnak egy grizette iránt érzett elégikus, kitartó vonzalma, Petőfi Sándor fordításában közli. (1844. 5—7. sz.) Ehhez az elbeszéléshez a lap szerkesztő-sége a következő megjegyzést fűzi: „A legzseniálisabb francia írók egyike, Paul de Kock ezen jeles beszélyének fordítását úgy hisszük szívesen veendik mindazok, akik azt eredetiben nem olvasták, kik pedig nálunk fölötte sokan vannak, noha Párizsban Paul de Kock minden művéből 40—50.000 példány szokott elkelní.” (1845. 5. sz. 134. l.) Az Életképekben 1847-ben Szánky Károly jellemzi Paul de Kock-ot. Szerinte terméketlen képzeletű, etikai alapot nélkülöző regényíró, aki az alsó osztály utcai életéből meríti tárgyát.

Kock-on kívül még Méry a múlt század első felének egyetlen feuilleton-írója, kinek nevével a magyarnyelvű időszaki sajtóban is több alkalommal találkozunk. Eltérően a többi írótól, a magyar lapokban előbb találunk tőle elbeszéléseket, mint a németekben. Az Athenaeum minden lapot megelőzve 1840-ben adja Méry-nek „Napoleon anyja” (1840. I. k. 2—4. sz.) című elbeszélését, a következő évben pedig a Regélő Pesti Divatlap közli az „Udolfo vár” címűt. (1841. I. k. 9—10. sz.)

Bár német lapjaink csak 1843-tól kezdve közölnek Méry elbeszéléseiből, többet adnak belőlük, mint a magyarok s őt nemcsak mint elbeszélőt, hanem mint költőt is bemutatják. A Spiegel-ben és a Schmetterling-ben találunk Méry elbeszéléseiből. Az előbbi lapban két elbeszélést találunk tőle. Az egyik két fiatal tehetséges katonatisztről szól, akik a restauráció alatt is fel tudtak emelkedni. („Je toller, je besser”. 1843. I. k. 4—7. sz.) a másik tárgya pedig egy handíta és egy előkelő leánynak házassággal végződő romantikus szerelme. („Der falsche Bräutigam”. 1844. I. k. 34—36. sz.) A Schmetterlingben egy humoros elbeszélést találunk Méry-től. („Geschichte eines Stiefels”. 1848. 4. sz.) Ezt megelőzően 1844-ben a Schmetterling beszámol arról, hogy Méry új két kötetes regényét a

„Floride“-et jelenleg Párizsban közlik. (1844. 4. sz.) A Gemeinnützige Blätter egy anekdota keretében emlékszik meg Méryről. (1843. II. k. 100. sz.) Méry-vel mint költővel a Spiegel-ben találkozunk, ahol egy részletet találunk Barthélémy-vel közösen írt. Napoleont magasztaló hőskölteményéből Schwabe fordításában. („Die Schlacht bei den Pyramiden.“ 1829. I. k. 18—19. sz.) Ezt a nyolc énekes hőskölteményt szerzőik a Reichstadti hercegnek akarták felajánlani, de ő sohasem kaphatott róla tudomást.

Sue híres riválisa, Frédéric Soulié, kinek Le Sage-t utánzó „Mémoires du Diable“-ja a Journal des Débats első folytatásos regénye volt, de aki sohasem tudta Sue népszerűségét túlszárnyalni, német folyóiratainkban számos folytatásos elbeszéléssel szerepel.

A magyar folyóiratok közül csak az Athenaeum közül tőle egy elbeszélést. Ez a „St. Just lámpája“ című borzalmas középkori történet, amelyet írója megnevezése nélkül közöl a lap. (1840. 31—32. sz.) Ugyanezt az elbeszélést a Spiegel már 1833-ban, a Pesther Tageblatt pedig az Athenaeum-mal majdnem egyidőben adta. (Sp. 1833. I. k. 39—40. sz. P. T. 1840. II. k. 228—29. sz.) A Pesther Tageblatt forrásául Lewald „Európá“-t jelöli meg, ami bizonyítéka annak, hogy elbeszélését nem a Spiegelből vette. Ezt az elbeszélést hazánkban ily közkedveltté romantikus túlzásai mellett arisztokrata-ellenes tendenciája is tehetette. Főhőse egy kegyetlen középkori lovag, aki társaival együtt kirabolja egy gazdag kereskedő házát s apjától, vőlegényétől és vagyonától fosztja meg annak leányát. A német lapokban a tárgyalt elbeszélésen kívül még a következőket találjuk Soulié-től: „Das Parkgitter“ (Pannonia 1841. 70—73. sz.) című érdekfeszítő szerelmi történetet; egy családi perpatvar leírását „Eine lächerliche Geschichte“ címmel; (Spiegel 1843. I. k. 51. sz.) „Ein Gewitter“ című, sok meglepő fordulatban gazdag szerelmi történetet, amelyet a hazai újságíró, Zerffi dolgozott át németre (Spiegel 1846. II. k. 52—58. sz.) és egy úti-kaland humoros leírását „Eine Nacht in der Diligence“ címmel. (Ungar 1842. I. k. 62—66. sz.)

Soulie-val mint drámaíróval a német lapok közül a Spiegel foglalkozik, beszámolva darabjainak a párizsi előadásáról, (1839. II. k. 85. sz.) ugyanabban az évben, amikor Soulié a pes-

ti német színházban is szerepelt. A magyar lapok közül egyedül a Pesti Divatlap foglalkozik Soulié-val és ő is csak egyes színműveiről ír, Soulié halála után pedig azt írja a lap, hogy két színművet hagyott hátra. (1847. II. k. 45. sz.)

Egy másik jónevű feuilleton-író, Émile Souvestre-t is csak mint színműíróként értékelik nálunk magyar nyelven, elbeszéléseiből nem közölnek. Egyik vígjátékának párizsi előadásáról az Életképek 1847-ben számol be s ugyanakkor Souvestre-ről, mint regényíróról azt jegyzi meg, hogy írt néhány keveset érő filantrópikus regényt, amelyeknek főtényezője a morál, csak hogy a jó regény számára ez egyedül még nem elegendő. (1847. 31. l.) Német lapjaink közül csupán a Spiegel itéli el Souvestre regényeit abban a cikkében, amelyben jellemzi kora feltűnést kereső francia regényíróit, („Französische Büchertitel“) de ezt megelőzően már közölte „Die schöne Creolin“ című elbeszélését. (1844. I. k. 13.; 1838. II. k. 87—89. sz.) Többi német lapunk Souvestre bírálatában a kor általános felfogását tükrözteti vissza, amely őt a legjobb írók közé helyezte. A Der Ungar-ban megtaláljuk Souvestre egyik hosszú szerelmi elbeszélését, amelyben a fiatalok minden akadályt legyőzve sok viszontagság után boldogok lesznek. („Ein erstes Duell“. 1847. II. k. 89—98. sz.) A *Satellit* közöl tőle egy Napoleonra vonatkozó elbeszélést — jelenet a jénai ütközetből — azzal a megjegyzéssel, hogy a nagytehetségű Émile Souvestre ezzel a leírással ellensúlyozza Sainte-Hilaire-t, Norvin-t és a többi Napoleont dicsérő írókat. (1852. 54. sz.) Történelmi háttérű elbeszéléseiből a Pesther Tageblatt („Das Schloss Hunaudie“ 1839. II. k. 287—89. sz.) és a Transsilvania közöl. („Ein Fest zu Brest im Jahre 1794.“ 1840. 92—93. sz.) Souvestre legjobb alkotásai nem a történelmi elbeszélések, hanem paraszttörténetei, amelyekben a breton erkölcsöket sok élethűséggel és elevenességgel festi. Ezekből csak a Schmetterling közöl egyet. („Dinach“ 1850. 18—19. sz.)

A nálunk is közzismert *Arago*-t — Souvestre-hez hasonlóan — szintén csak a magyar lapok révén ismerjük meg mint drámaíróként. Német lapjaink csak mint elbeszélőt és mint tudóst mutatják be. Az Athenaeum foglalkozik vele mint drámaíróval. (1837. II. k. 3. sz.) a Regélő abból az alkalomból tárgyalja egyik vaudeville-ét, hogy azt a Nemzeti Színházban előadták,

(1843. II. k.) az Életképek pedig az „Aristocrates“ című vígjátékáról ír, amelyet Párizsban nagy lelkesedéssel fogadtak. (1847. II. k. 16. sz.)

Arago, a hírneves tudós és külföldön is ismert író nálunk a Spiegel-en keresztül vált ismertté. Tudományos dolgozatai közül a lap közli egyik népszerű értekezését a villámhárítóról. („Über die vorgeblichen Schutzmittel gegen den Blitz“ 1838. II. k. 90—91. és 97—98. sz.) Elbeszélései közül kettőt találunk a lapban. Az „Industrieritter“ címűben (1833. I. k. 49—50. sz.) Arago Párizs társadalmának a parazitáit, az agyafúrt, haszonleső, alamizsnát kérőket jellemzi, a második elbeszélésben pedig, („Das Bild“ 1840. I. k. 3. sz.) amelyet egy konzervatív irányú londoni francia irodalmi és politikai lapból, a *Précuseur*-ből vett át a Spiegel, Napoleonról esik szó. Arago többkötetes útleírásából, amely az egész világon körülvet, a Spiegel és a Pesther Tageblatt ad egy-egy részletet. Az előbbi az északi sark vidékét, annak lakóit és a jegesmedvéket ismerteti e mű ötödik része alapján, („Am Nordpole“ 1840. I. k. 73—74. sz.) az utóbbi pedig egy oroszánvadászatról számol be. („Ein Löwenjagd auf dem Cap der guten Hoffnung“ 1845. I. k. 25—27. sz.). 1848-ban a Spiegel Arago-t mint Európa egyik legnagyobb tudósát és legnépszerűbb íróját magasztalja. (1848. II. k. 3. sz.)

Arlincourt zárja be azoknak az íróknak a sorát, akiket német lapjaink nélkül nálunk jóformán csak mint drámaírókat ismertek volna. Bár a pesti német színházban már 1822-ben játszották egyik színművét, („Die Schlacht bei Nancy“)¹¹ későbbi elbeszéléseit és regényeit, amelyek a juliusi forradalom után az új kormányzat ellen irányultak, nálunk nem ismerték. Arlincourt tendenciózus munkáiból német lapjainkban sem találunk, csupán elbeszéléseiből, amelyekben minden élethűséget nélkülöző, zabolátlan szenvedélyeket fest. A Spiegel-ben „Die Bibel des Teufels“ és „Ein Neffe Napoleons“ című elbeszéléseket találjuk tőle. (1848. II. 17. sz., 1842. I. k. 32—33. sz. bírálat: 34. sz.) Az utóbbi, amely a „Der Pilger“ című aktuális és ismertetett művéből mutatót ad, a „Rheinische Zeitung“-ból származik. A Pesther Tageblatt két történelmi háttérű elbeszélését közli. „Das Bankett auf dem Kirch-

¹¹ Kádár Jolán id. m. 169. l.

hof“ címűnek, (1843. I. k. 99—101. sz.) melynek fordítója „— g.“ egy tizenhetedik századbeli monda adja a tárgyát; „Die letzten Stuarts“ (1844. I. k. 96—97. sz.) pedig, amelynél azt a megjegyzést olvassuk, hogy a közölt történet a valóságnak megfelel, „Trois Royaumes“ című munkájából ad egy részletet. Egy másik munkájából, a „Polarstern“-ből a Transsylvania közli gróf Rostopschin memoárjait. (1843. 65. sz.)

A ma már elfelejtett írók tömegében szerényen húzódik meg a Spiegel-ben két elbeszéléssel Alfréd de Musset, ki Németországban nem volt népszerű. (Bloesch i. m. 115. l.) Az egyikben („Die Taubstumme“ 1844. II. k. 58—63. sz.) egy siketnéma leánynak a lelkivilágát s őt meg nem értő szüleihez való viszonyát rajzolja, a másikban pedig („Des Generalpächters Tochter“ 1847. II. k. 79—83. sz.) a kor kedvelt elbeszéléseihez hasonló eseménydús történetet ad.

Musset-nél még mostohább sorsban részesül német lapjainkban egy másik nagy romantikus költő és író: Vigny, kit Németországban szintén kevésbé ismertek. Csupán a Schmetterling foglalkozik vele abból az alkalomból, hogy hosszú küzdelem után elérte a megérdemelt akadémiai tagságot. A lap ismerteti Vigny akadémiai székfoglalóját, amelyben kénytelen volt elődje, a romantikus-ellenes Étienne fellett, ki neki úgy az irodalmi, mint politikai életben ellenfele volt, az akadémiai szabályoknak megfelelően dicsérő emlékbeszédet tartani. („Paris, die Politik der französischen Akademie“. 1846. 7. sz. 97—98. l.) Sem Vigny költeményeiből, sem pedig elbeszéléseiből német lapjaink nem közölnek semmit. A magyar lapok közül az Athenaeum közli Vigny híres „Grandeur et servitude militaires“-ének egyik elbeszélését, amelyben az író a katonát, mint a felsőbb hatalom rabszolgáját akarta feltüntetni, kinek lelkiismeretével nem egyező cselekményeket is végre kell hajtania. („A véres pecsét.“ 1843. 106—121. l.) Kár, hogy Vigny e híres alkotása teljesen elvész az Athenaeum sok értéktelen elbeszélése között, mert mint rendező, úgy ezt az elbeszélést is írója megnevezése nélkül találjuk a lapban.

Azok a francia írók, akikkel eddig ebben a fejezetben foglalkoztunk, Alfréd de Musset kivételével német folyóirataink mellett a magyarnyelvűekben is kisebb nagyobb mér-

tékben szerepelnek. Most áttérünk azokra, akikről a szabadságharc előtti magyar nyelvű időszaki sajtó nem tesz említést s akik a múlt század harmincas és negyvenes éveiben úgyszólván csak német nyelvű időszaki sajtónk közvetítése révén váltak a franciául nem olvasó magyarországi intelligencia előtt ismertté. Legnagyobb részük a francia zsurnalizmus aranykorának feuilleton- és újságírói gárdájához tartozik, akik a sok francia szépirodalmi és populáris folyóiratot a nagytömeg izlésének megfelelő, érdekesítő folytatásos regényekkel és elbeszélésekkel látták el. Megtaláljuk közöttük a többször megbukott és ismét életre kelt irodalmi folyóiratnak, a *Figaro*-nak, az olcsó *Presse*-szel vetélkedő *Siècle*-nek, a fiatal romantikus generációt felkaroló *Revue de Paris*-nek és sok más rövid életű lapnak a szerkesztőit és munkatársait, kiknek nevét ma már nagyrészt a feledés homálya borítja.

b) Feuilleton.

A francia romanticizmus kisebb írói, a feuilleton-írók, nemcsak számbeli nagyságuk révén töltenek német folyóiratainkban jelentős szerepet be, hanem azért is, mert a maguk korában őket a nagy íróknál sok esetben többre becsülték s ők voltak leginkább azok, akik a mi íróinkra is hatást gyakoroltak. Nem a francia romanticizmus kimagasló egyéniségei adtak a zsurnalizmus fejlődésének új irányt, hiszen e kor legjelentősebb írói az újságok számára alig dolgoztak s műveikkel — a színdarabokat s néhány regényt eltekintve — az időszaki sajtó alig foglalkozott, hanem az epigonok, a nagyszámú zsurnaliszták, kik népszerűsítették a nagyok eszméit. Az ő regényeiket, feuilletonjaikat olvasták egész Közép-Európában eredetiben és fordításban egyaránt s leginkább őket vették úgy a német, mint a magyar írók mintaképeikül.

A *Spiegel*-ben és a *Pesther Tageblatt*-ban többször találkozzunk a század derekának egyik kedvelt francia tárcaírójának, Eugène Guinot-nak az elbeszéléseivel. Munkatársa volt az *Europe Littéraire* című romantikus irodalmi folyóiratnak, és a már említett *Siècle*-nek, ahol heti revue-jei Pierre Durand álnév alatt jelentek meg. Kedvesen csevegő, szórakoztató elbeszélő volt, ki nem követte Dumas és Sue borzalmas elbeszél-

léseit. Elbeszéléseinek tárgya nagyon változatos. A Spiegelben olvassuk tőle egy híres párizsi színésznőnek az útikalandóját, akit egyik körútja alkalmával Mária Antoniával tévesztettek össze; („Die Reise einer Königin“ 1839. II. k. 58—60. sz.) egy szerelmi történetet Leopold Moltke fordításában, aki a negyvenes években sok francia elbeszélést fordított; („Der zweite Mann.“ 1842. I. k. 4—5. sz.) két tanulságos elbeszélést: „Er hat seine Beweise gegeben“ (1842. II. k. 104—105. sz.) és „Die freie Frau“, (1845. II. k. 80—82. sz.) amelyek közül az utóbbi a női emancipáció ellen szól és egy epizódot egy francia színész életéből S. Rosenthalnak, a Spiegel szerkesztőjének átdolgozásában. („Der Schauspieler“ 1847. I. k. 20—21. sz.) A Pesther Tageblatt az 1820-ban megjelent rövid életű *Courier Français*-ből közli Guinot egyik érdekes elbeszélését, („Der unbewusste Zeuge“ 1840. II. k. 231. sz.) egy mulatságos csevegést arról, hogy mi mindenre használható egy unokafivér, (1840. II. k. 238. sz.) egy szerelmi történetet „Der zweite Mann“ (1841. I. k. 87. sz.) címmel, amely később a Spiegelben is megjelent, s amelyet a *Bohemiá-ból* vett át a lap és a „Der englische Wahlkandidat“ című politikai háttérű történetet. (1841. II. k. 233—234. sz.) E két lapon kívül csak a *Vaterland*-ban találunk egy elbeszélést Guinot-tól „Ein verhängnisvoller Charfreitag.“ címmel, (1844. 24—27. sz.) amelynek tartalma címe ellenére távol áll a romantikus rémdrámákétól; hőse egy szegény fiatalember, aki örökséghez jut. Guinot-t mint a Siècle-nek Pierre Durand nevű kritikusat a Pesther Tageblatt mutatja be olvasóinak Lafitte-ről szóló bírálatával. (1844. II. 145. sz.)

A Spiegel és a Pesther Tageblatt Guinot elbeszéléseivel egyidőben közli Marie A y c a r d-nak, a francia liberális sajtó közkedvelt regény- és novella-írójának elbeszéléseit is. A Spiegelben megjelentek kevés kivétellel romantikus szertelenségekben tomboló szerelmi történetek. Az írónő, mint George Sand, küzd a szerelem jogáért és ellensége az érdeklázasságnak, mint ahogy azt a „Tochter des Wechselagenten“ című elbeszélésében nyíltan kifejezésre juttatta. Aycard elbeszéléseinek fordítói részben hazai zsidó újságírók: Rosenthal és Zerffi. Rosenthal fordította „Das Goldstück“, (1844. I. k. 29—33. sz.) „Die Antwort“ (1845. II. k. 105. sz.)

című szerelmi történeteket és a napoleoni időkben játszódó, Napoleon-ellenes hangulatot szító „Ein Tänzer“ (1847. I. k. 1—4. sz.) című elbeszélést. A „Das Goldstück“ című elbeszélés a Spiegel-en kívül még a Pozsonyi Pannoniában és az Athenaeum-ban is megjelent. A Pannonia röviddel a Spiegel után közölte ezt az elbeszélést, de nem Rosenthal, hanem „Groag“ átdolgozásában „Glückliche Heirat durch einen Thaller“ címmel, (1844. 108—109. sz. Groag nevű francia fordítóról nálunk más alkalommal nem esik szó.) az Athenaeum pedig megelőzve a német lapokat, már 1840-ben leköszölte ezt — jd — jelzéssel „A tallér“ címmel, (1840. II. k. 3. sz.), de úgy mint a Pannonia, szerzője megnevezése nélkül. E közkedvelt elbeszélés hősnője egy alacsony származású nő, akit egy ismeretlen fiatalember az utcán alamizsnájával a pusztulástól mentett meg. E nő később szerencsés lesz, egy gazdag főúr felesége, majd özvegye lesz s mint ilyen egy előkelő társaságban ismét feltalálja régi jótevőjét, ki őt ekkor feleségül veszi. Zerffi mint a Spiegel új munkatársa és francia fordítója, Marie Aycard egy szerelmi tárgyú elbeszélésének a fordításával mutatkozik be a Spiegel olvasóközönségének. Ez a „Die Tochter des Wechselagenten“ című elbeszélés, (1846. I. k. 40—47. sz.) amelynek tárgyáról már szó volt. E fordítással kapcsolatban a Spiegel szerkesztősege örömmel adja olvasói tudtára, hogy sikerült Marie Aycard legújabb elbeszélését alig tizennégy nappal megjelenése után Zerffi jeles fordításában a lapban megjelentetni. E gyors fordítással a Spiegel tanúbizonyságát akarja adni annak, hogy minden igyekezete arra irányul, hogy a francia és az angol irodalom legújabb és legjobb termékeit művészi fordításban olvasói számára a lehető leggyorsabban megszerezze. (1846. I. k. 40. sz. 625. l.) A közölteken kívül még két szerelmi történetet találunk Marie Aycard-tól a Spiegel-ben, csak hogy ezeknél a fordítóról már nem kapunk felvilágosítást. („Die Havanna Zigare“ 1846. I. k. 35—39. sz. és „Das Ehrenkreuz.“ 1847. I. k. 34—35. sz.) A Pesther Tageblatt a zágrábi német szépirodalmi lapból, a Croatia-ból vette át Marie Aycard-nak „Der Wechsel“ című elbeszélését, (1840. II. k. 277. sz.) amely egy párizsi bankárt jellemez. A többi e lapban közölt elbeszélése történelmi háttérű. A „Der Wundermittel“-ben (1843. II. k. 281—

283. sz.) egy tizennyolcadik századbéli ismeretlen francia költőről ír, a „Der Gnadenbrief“ (1844. I. k. 14—18. sz.) a forradalom előtti francia nemesség körében játszódik, „Die Figurantin“ (1844. I. k. 94—95. sz.) című szerelmi történet pedig XIV. Lajos korában. Ez utóbbit a Bohemiá-ból vette át a Pesther Tageblatt. A Der Ungar is közöl egy szerelmi történetet Aycard-tól. („Das steinerne Kreuz.“ 1842. II. k. 262—67. sz.) Az erdélyi Transsilvania azt a történelmi elbeszélését adja, amelyben Guéméne hercegnő estélyein résztvevő Mária Antonia királynét mint szenvedélyes kártyást ismerjük meg. („Eine Soiree bei der Prinzessin von Guéméne.“ 1844. 58. sz.)

A napoleoni időket felelevenítő Émile Marco de Saint-Hilaire írásaiból is többször közölnek német lapjaink. Napoleon legendás alakjával már régibb német folyóirataink is szívesen foglalkoztak s számos anekdotát közöltek róla; a későbbiekben pedig mind sűrűbben jelentek meg oly elbeszélések, melyeknek hőse vagy maga Napoleon, vagy valamely családtagja. Ezeknek a tendenciája legtöbb esetben Napoleon-ellenes s így ellentétben állanak Sainte-Hilaire-nek, Napoleon egykori apródjának meleghangú visszaemlékezéseivel. A Spiegel és a Pesther Tageblatt közöl tőle több Napoleon-korában játszódó elbeszélést. A lipcsei csata utáni eseményeket tárgyaló „Pfefferkuchendegen“ (Sp. 1839. II. k. 72. sz.) című, amelyből megtudjuk, hogy Napoleon mennyire vonzódott egyik marsalljához, aki neki még gyermekkori játszótársa volt, a *Magasin für die Literatur des Auslands*-ból származik. Ezt az elbeszélést körülbelül ugyanabban az időben a Pesther Tageblatt is közli, de a forrás megnevezése nélkül. („Geschichte eines Pfefferkuchendegens.“ 1839. II. k. 210—211. sz.) A Spiegel-nek egy másik Sainte-Hilaire-től származó elbeszélése Napoleont még hatalma tetőfokán festi, („Traubenzucker.“ 1842. II. k. 77—78. sz.) az utolsóban pedig szülői házat ismerjük meg. („Napoleons Vaterhaus.“ 1845. II. k. 63—64. sz.) A Pesther Tageblatt az említetteken kívül még közli Sainte-Hilaire azon elbeszélését is, amelyben ez Napoleon gárdistáiról ír, akik közé ő is tartozott. („Die Garde.“ 1840. II. k. 255. sz.) A Gemeinnützige Blätter közli Sainte-Hilaire visszaemlékezéseiből „Vor dreissig Jahren“ című (1841. 35—36. sz.) elbeszélését, amelyben a római király születéséről ír. Sainte-

Hilaire-nek nem Napoleonra vonatkozó elbeszélései közül, amelyek csekélyebb irodalmi értékűek, mint az említettek, vidéki lapjaink közölnek néhányat. A kassai *Bote von und für Ungern* egy borzalmas bűnügyi történetet ad tőle. („Eine Nacht in der Totenkammer.“ 1833. 25—26. sz.) A *Stundenblumen der Gegenwart* néhány füzetében, amely reánk maradt, két szerelmi történetet találunk Sainte-Hilaire-től, („Fünf Minuten zu spät“, és „Der Witwenschleier.“ 1842. II. és III. füzet.) a Transsilvaniában pedig egy történelmi elbeszélést, amely egy epizódot rögzít meg Nagy Péter orosz cár párizsi tartózkodásából. („Ein Morgen Peters des Grossen in Paris.“) 1841. 96—97. sz.)

A finom stílusú Sam. Henri Berthoud feuilletonjait is szívesen közölte a Spiegel és a Pesther Tageblatt. Egyik elbeszélése, amely a *Précurseur* és a bécsi *Conversations-Blatt* közvetítésével került a Spiegel-be, egy mulatságos anekdotát örökít meg Beethoven életéből. („Beethoven oder die Leiden eines Apothekers.“ 1839. II. k. 100—101. sz.) A „Der Neger“ (1843. I. k. 26—29. sz.) című elbeszélése a forradalom idejében játszódik. Berthoud-tól is közöl a Spiegel Napoleon-korabeli elbeszéléseket. („Ein Zusammenkunft im Palais Royal és „Die Tortenbäckerin.“ 1839. I. 43. és 1842. I. k. 49—50. sz.) Ilyen tárgyút a Pesther Tageblatt-ban is találunk „Kaiser und Künstler“ címmel, amely Napoleon és Canova találkozását írja le 1810-ben. (1839. I. k. 104. sz.) A Der Ungar is közöl egy Napoleon-korabeli elbeszélést Berthoud-tól Farkassányi fordításában. Ez Carème-ről, a császárság korának leghíresebb párizsi szakácsáról szól. („Die Törtchen des Prinzen Bredreddin.“ 1842. I. k. 111—119. sz.) A Pesther Tageblatt a már említett elbeszélésen kívül Berthoud-tól közöl egy történelmi anekdotát („Josef Jacquard.“) és egy elbeszélést Seyfried átdolgozásában, amelyben egy fiatal leány művészi pályafutását írja le, („Eine Lektion bei Meister Paer.“. 1839. II. k. 278—280. sz. és 1840. II. k. 226—28. sz.) a Transsilvania pedig „Eine Geschichte aus dem XIX. Jahrhundert“ című elbeszélését közli. (1844. 62—63. sz.)

Émile de Girardin, a francia zsurnalizmus elterjedését nagyban előmozdító olcsó újságok úttörője, a Presse alapítója, ki lapja számára a legkedveltebb feuilleton-írókat,

mint Dumas-t, Soulié-t és Méry-t megszerezte, nálunk csak a Schmetterling-ben szerepel egy elbeszéléssel. („Der Kuss der Jungfrau.“ 1847. 38. sz.)

A *Figaro* köré csoportosult írók közül Léon Gozlan, a találékony elbeszélő, ki egy ideig mint Balzac titkára is működött, néhány elbeszéléssel szerepel német folyóiratainkban. Legjobb munkájából, „Les tourelles, histoire des chateaux de France“ című történelmi elbeszélés-gyűjteményéből, amelyben a valóság az író képzeletével összeolvad, a *Temeswarer Wochenblatt* közöl egy részletet „Schloss Ecouen“ címmel, (1840. 17—18. sz.) amelyben az író elvezet bennünket abba a leánynevelő intézetbe, ahol Napoleon mostohaleánya, Hortenzia nevelkedett s megismerjük a növendékeket, közöttük Hortenziát is. Ezt az elbeszélést a Regélő Pesti Divatlap is közli Lemuton Emilia fordításában, de nem mozdítja vele elő Gozlan magyarországi megismerését, mert sem az elbeszélés forrását, sem pedig a szerzőjét nem említi meg, mint a *Temeswarer Wochenblatt*. (1843. II. k. 31. sz.) Gozlan kisebb elbeszéléseiből a *Pesther Tageblatt* közli „Das Pastoral“ című (1844. 102—103. sz.) szerelmi történetet, a *Spiegel* pedig egy hamis pénzverőről és annak bűnhődéséről szóló „Die Falschmünzer“ című (1847. II. k. 92—96. sz.) elbeszélését adja. A *Figaro* három szerkesztőjének, Léon Gozlan, Raymond Brucker és Michel Masson-nak közösen használt álnevével, Michel Raymond-nal is találkozunk német lapjainkban. E név alatt megjelent „Contes de l'atelier“-ből közöl a *Spiegel* egy szociális tendenciájú elbeszélést „Die Waise von Tandelmarkt“ címmel. (1832. II. k. 68—76. sz.) Ez egy árváról szól, kit pártfogói a jótékonyság leple alatt felkaroltak, hogy azután annál jobban kihasználhassák. Ugyanebben a lapban egy rablótörténetet is találunk ugyanevvel az aláírással. („Der Spuk.“ 1836. I. k. 10—13. sz.) A *Pesther Tageblatt*-ban Michel Raymond név alatt készülő új regényről, a „La scandale“-ról értesülünk. (1839. I. k. 47. sz.)

Alphonse Karr-t, aki a *Figaro*-t 1837-ben újra életre keltette s ki a maga körében, mint jeles író és kritikus szerepelt, a *Pesther Tageblatt* ismerteti olvasóival egy rövid cikk keretében. (1845. I. k. 69. sz.) Elbeszélései közül e lap közli „Der Blumist“ címűt, (1839. II. k. 179—180. sz.) amelyben a század

elején divatban volt nagy tulipánkultuszt jellemzi és egy mulatságos történetet „Eine Einladung“ címmel. (1843. II. k. 219—220. sz.) A pozsonyi Pannonia a Bohemiá-ból egy oktató célzatú elbeszélést vett át Karrtól. („Alles für den Schein.“ 1845. 30. sz.) Egyik szerelmi tárgyú elbeszélését, „Die gelben Rosen“-t két német folyóiratunk, a Temeswarer Wochenblatt és a Der Ungar majdnem egyidőben közli. (T. W. 1849. 7. sz. U. 1849. II. k. 28—30. sz.) Karr utóda lett a Figaro szerkesztésében (Pierre Michel François Pitre, akitől a *Stundenblumen der Gegenwart* és az *Ungar* közli azt az elbeszélését, amelyben Otto görög király hódító szépségű feleségét örökíti meg. Ezt az elbeszélést az előbbi lap írója megnevezéssel (Pitre Chevalier) „Die schönste Frau auf Erden“ címmel közli, a Der Ungar ellenben sem az író, sem pedig a francia forrást nem tünteti fel s azt a látszatot kelti, mintha a fordító, Isidor Heller lenne a szerzője. Ebben a lapban a címe is más: „Das schönste Weib der Welt.“ (St. 1842. II—III. füzet. U. 1846. 208—219. sz.) Paul de Kock egyik utánzójától, Maximilien Perin-től, ki az 1829 és 1842 között megjelent politikai és irodalmi irányú *Temps* munkatársa volt, a Transsilvania közöl e lapból két elbeszélést. Az első, „Die Strafe der Vergeltung“ (1840. 42—44. sz.) Napoleon-korában játszódó tanulságos történet, a másik pedig, „Der Schwindler als Brautwerber.“ (1840. 58. sz.) amint a címe is elárulja, a divatos, érdekesítő olvasmányokból való. Két elbeszélést találunk német lapjainkban Louis Lurine-től, ki a múlt század közepén sok feuilletonot írt a népszerű *Siècle*-be, a *Courier Français*-be, a *National*-ba. A *Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlands-kunde* egy szerelmi történetet közöl tőle, („Die Gehemnisvollen Perlen“ 1845. 17—18. sz.) a Spiegel pedig egy bűnügyi történetet. (Der Baum der Mutter“ 1846. II. k. 79—80. sz.) A *Siècle* másik munkatársától, André Delrieu-tól „Das Portrait“ című fantasztikus elbeszélést, amelyben egy szerelmes fiatal ember egész Európában kutatja azt az ismeretlen hölgyet, kinek a képét egy kiállításon megpillantotta, a *Gemeinnützige Blätter* és a Transsilvania ugyanabban az esztendőben közli. (G. Bl. 1843. II. k. 66—69. sz. Transs. 1843. 71—72. sz.) A Der Ungar ennek a magyar-ellenes írónak „Profil hongrois“ című cikkét, amelyben a magyarokat barbár ázsiaiak-

nak festi, avégből ismerteti az olvasóival, hogy lássák, mily véleményt kap Magyarországról a Siècle 40.000 előfizetője. (1842. I. k. 143—147. sz. idézet: 705. l.) A magyarok származásának rosszindulatú és elferdített ismertetése után az ország jelenlegi politikai és társadalmi állapotáról számol be a cikk a francia olvasóközönségnek, minden téren barbarizmust mutatva. A termékeny és szívesen olvasott regény és tárcáírók közé tartozó E. L. Guérin-től csupán a pozsonyi Pannonia közöl egy elbeszélést, („Die Rache“ 1837. 31—33. sz.) a korán elhunyt jó megfigyeléssű, eredeti tehetségű Eduard Ourliac-tól pedig csak a Pesther Tageblatt-ban találunk egyet, „Der Komödiant“ címmel, amely a vándorszínészek életéből meríti tárgyát. (1840. II. k. 271-276. sz.) Eugène Briffault-tól, ki a Temps-on kezdve a legtöbb párizsi lapnál nagy sikerrel működött és ki kora legkedveltebb újságírói közé tartozott, a Pesther Tageblatt közli „Eine Ausstellung“ című elbeszélését. (1842. II. k. 184. sz.) Alexandre Lavergne, sok regény és elbeszélés írója, ki munkáival több nagy sikert ért el, nálunk ugyancsak a Pesther Tageblatt-ban szerepel „Der Basero“ című történelmi elbeszélésével, amely II. Fülöp spanyol király idejében játszódik. (1841. II. k. 193—196.)

A nagy Musset bátyja, Paul Edmée de Musset, ki szintén a romantikus kor feuilleton-írói közé tartozik, német folyóiratainkban több elbeszéléssel szerepel. A Spiegel-ben közölt elbeszélésében megismerjük Michel Lambert-t, a 17. sz. egyik nagyhírű énekesét s megtudjuk Boileau-nak reá vonatkozó véleményét is. (1838. II. k. 81—84. sz.) A Pesther Tageblatt-ban két elbeszélést találunk Paul de Musset-től, közöttük az első egy epizódot örökít meg Molière életéből, (Molières Frühstück) (1842. I. k. 98—101. sz.), a második pedig egy olasz történet. (Ein Findling. 1844. I. k. 41—44. sz.) A Blätter für Geist, Gemüt u. Vaterlandskunde szintén két elbeszélést közöl tőle; egy önző kereskedőről szóló tanulságos történetet (Der Buchhalter 1840. 51—52. sz.) (Petritől több francia fordítást találunk e lapban.) Petri fordításában és egy finom életrafzot, amelyet Leopold Moltke fordított. (Zwei Monate der Trennung) (1842. 10—15. sz.) Ebben az elbeszélésben a fejlődő szerelem minden vibrációját kifejezésre juttatja az író. Az említett elbeszéléseken kívül Paul

de Musset történelmi elbeszéléseinek a gyűjteményéről értesülünk a *Der Ungarn*-ban a legújabb francia könyvek között. (1842. II. k. 213. sz.)

A kor tevékeny újságírói közé tartozik Alfréd des Esarts is, ki a *France Littéraire*-ben kezdte meg írói és kritikusi pályafutását. Nálunk a *Spiegel* és a *Pesther Tageblatt* közli egy-egy elbeszélését. Az előbbi révén Cagliostro-nak, a kor hírhedt szélhámosának egyik kalandját ismerjük meg, (1841. I. k. 8-12. sz.) az utóbbiban pedig egy agglegény szatirikus rajzát találjuk „*Der Jüngling von fünfzig Jahren*” címmel (1840. I. k. 97. sz.) s ez az elbeszélés a Bohemia-ból származik. Az említett két lapban a belga származású Vincent Joly elbeszéléseiből is találunk. A *Spiegel* „*Eine Nacht vor der Hochzeit*” (1838. I. k. 37—38. sz.) című rablótörténet közli, amelyben a vőlegény egy rablóbanda élén támadja meg utazó, menyasszonyát és annak apját: a *Pesther Tageblatt* pedig egy történelmi elbeszélést, amely belga földön játszódik. (Jakob Steen 1842. I. k. 106—110. sz.) E kor újságírói gárdájához tartozik Leo Lepses is, ki regényeit Leo Lepsel néven adta ki. A *Satellit* Báthory fordításában adja „*Die Wohnung des Teufels*” című elbeszélését, amelyben leírja, mily furfanggal jutott egy zeneszerző nehezen elérhető nyugalomához. (1841. 86. sz.) Jules Lacrois, ki regényeivel és költeményeivel előkelő szerepet töltött be kora irodalmában, a *Spiegel*-ben szerepel „*Ein Theaterabend*” című, meglepő fordulatokban gazdag, érdekesítő elbeszéléssel, amelyet Johann Langer dolgozott át németre. (1840. I. k. 33—36. sz.) Hősnője egy előkelő hölgy, aki páholyában udvarlója társaságában egy izgalmas színdarabban gyönyörködik. Kísérője hirtelen rosszul lesz s a segítségére siető orvos az előkelő gavallérban egy szökött fegyencet ismer fel, mire a hölgy megőrül. A múlt század derekának egy másik termékeny tollú írója, Paul Féval, aki regényeiben Dumas-t utánozta, német folyóiratainkban csak egy elbeszéléssel szerepel. Ezt a *Pesther Tageblatt* „*Miss Olivia*” címmel (1844. II. k. 226—30. sz. Féval egy regényét magyarra is lefordították) közli. A delagarde gróf történelmi hátterű elbeszéléseiből a *Pesther Tageblatt* közli az „*Eine Million*” címűt, (1842. I. k. 132—134. sz.) amely Napoleon oroszországi hadjárata idején játszódik. A Transsil-

vania egy részletet ad ugyanennek az írónak „Soirée auf dem Schlosse Beloeil“ című történeti elbeszéléséből, azzal a megjegyzéssel, hogy ugyancsak ő írta a „Fêtes et souvenirs du Congrès de Vienne“ című munkát is. (1848. 23—27. sz.) Lapjainkban találunk egy elbeszélést J. M. Chopin-től is, ki bár nem volt neves író, mégis több irányban fejtett ki irodalmi munkásságot. Legjobbak közé az orosz tárgyú elbeszélései, amelyek közé tartozik az „Olga“ című, amelyben egy orosz rabszolgaleány történetét meséli el. Ezt a berlini National Zeitung belső munkatársa, Lasker fordításában a Pesther Tageblatt, Petriében pedig a Blätter für Geist, Gemüt u. Vaterlandskunde majdnem ugyanabban az időben leközölte, majdnem azonos szöveggel; csak hogy az utóbbi lap a szerző nevét hibásan „Clopín“-nak írja. (P. T. 1840. I. k. 48—50. sz. Bl. f. G. G. u. Vk. 1842. 20—22. sz.) Ugyanezt az elbeszélést ugyancsak a szerző megnevezése nélkül mint orosz novellát az Athenaeum egy évvel később közölte. (1841. 34—36. sz.) A kisebb nevű írók közé tartozik P a u l L a c r o i s is, ki tudományos munkássága mellett regényekkel és drámákkal is kísérletezett „P.—L. Jacob Bibliophile“ álnév alatt. Ezzel az aláírással közöl a Spiegel egy részletet „L’ange gardien chronique de l’opera“ című leírásból, amely XIV. Lajos környezetéből meríti tárgyát. (1846. I. k. 16—18. sz.) a Der Ungar pedig „Der Hässliche“ című szerelmi történetet. (1846. II. k. 230—238. sz.) Hyppolite É t i e n n e-től a Pesther Tageblatt közöl egy paraszttörténetet, amely a Bohemia-ban jelent meg, (Stadt und Land. 1841. II. k. 304—306. sz.) a Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde pedig Petri fordításában egy történelmi elbeszélést ad tőle, amelynek hősnője II. Katalin cárnő még mint fiatal stettini hercegnő. („Die heimisch Vermählten“ 1842. 27—28. sz. E lapban a név „z“ végbetű nélkül szerepel.)

A kedvelt feuilleton és újságírók elbeszélései mellett német folyóiratainkban már a század első évtizedeitől kezdve minduntalan találkozunk olyanoknak a nevével is, akik sohasem váltak közismertté. Elbeszéléseikből már a múlt század elejére eső folyóirataink is közöltek, de csak a negyvenes évek körül vált számuk tekintélyessé, ami a külföldi újságok szaporodásával szoros összefüggésben áll. Természetes, hogy a

népszerű írók elbeszélései mellett, nemcsak külföldön, hanem hazánkban is felbukkantak az ismeretlenebbek és a dillettánusok elbeszélései.

A kisebb írók közül az elsők közé tartozik nálunk Jean de Lacretelle, a történetíró. Az Unterhaltungsblatt 1814-ben, Napoleon leverésekor az aktuálitás szempontjából közli egyik Napoleon-ellenes elbeszélését. („Skizze eines Gemäldes.“ 1814. I. k. 34. sz.) A kevés francia anyagot tartalmazó pesti Pannonia Jean de Michel-től¹² közöl két humoros elbeszélést. Az elsőben az író a szerelemről való álláspontját fejt ki, („Ähnlichkeit und Unterschied“ 1819. II. k. 74. sz.) a másodikban pedig a kutyabarátokat teszi nevetségessé. („Die Schosshunde unter der Ägide“ 1820. I. k. 9. sz.) E lap egy másik mulatságos elbeszélését, amely egy harcias családi képet tár elénk, S. W. Schiessler dolgozott át németre („Das Familienfest“ 1821. I. k. 35. sz.) Morand¹³ iratai nyomán. A huszas évek egy másik rövid életű pesti folyóiratában, az *Iris*-ben a romantikus hatás alatt álló Bart. Montolieu francia regényíró után „Manfred“ álnévű író átdolgozásában egy középkori lovagtörténetet találunk „Erdelinde“ címmel. (1825. 6—12. sz.) Az elbeszélés színhelye egy svájci vár, amelynek őre meséli el az egykori várkisasszonynak, Erdelinde-nek szomorú szerelmi regényét. Andrieux-tól, a császárság korának egyik kedvelt vígjátékírójától, ki mint elbeszélő nem vált híressé, az Aehrenlese közöl egy humoros elbeszélést „Heiratskontrakt“ címmel. (1831. 44. sz.) A jelentéktelen francia írók elbeszéléseiből a negyvenes években a Gemeinnützige Blätter is közöl néhányat. Germain Sarrot, ki mint író és politikus működött, „Maria Anna Le Normand“ című elbeszéléssel szerepel e lapban. (1841. II. k. 88—90. sz.) Benne a forradalmi évek híres jósnőjét ismerjük meg. P. Ternes-főtől „Napoleon und das St. Helenental“ (1842. I. 25—26. sz.) című elbeszélést találjuk e lapban, amelyben az író azon elmélkedik,

¹² A szerző: Jean de Michel valószínűleg azonos az egykorú orvos és íróval. (1786—1855.) A 17. sz. elején élt egy Jean de Michael nevű költő.

¹³ A 18. sz.-ban élt Morand nevű pamflet és ujságíró (1748—1803) és Pierre de Morand nevű drámaíró. (1701—58).

hogy Napolceon, mikor az osztrák St. Helenental szépségeiben gyönyörködött, nem sejtette, hogy egy másik, hasonló nevű hely mily végzetes lesz számára. „Die beiden Portraits“ (1844. II. k. 58—62. sz.) című szerelmi történet szerzője Lebrun.¹⁴

A Spiegel az egykorúak előtt is jelentéktelen francia írók egész hosszú sorát mutatja be elbeszélés-sorozatában. Megismerjük e lap révén Maurice Saint August-t, ki a kisebb újságok számára írt elbeszéléseket. Egy önfeláldozó ifjúról szóló elbeszélést találunk tőle itt. („Der Eichenbaum von Croissey. 1835. II. k. 59—61. sz.) Mme Eugénie Carrère de Lérantól „Das Rosakleid“ című humoros elbeszélést közli e lap. (1837. I. k. 34—35. sz.) Benne az író az idő múlásával nem törődő idős hölgyet teszi nevetségessé. G. d'Outrepret-től a párizsi gaminok rajzát kapjuk e lapban. (1837. II. k. 101. sz.) Ezt a cikket Louis Horowitz a német *Gesellschafter* számára fordította franciából. Amadé de Bast-tól egy nagylelkű komédiás rajzát adja a Spiegel. („Der Polichinello“) 1839. I. k. 23—24. sz.) Lauteur-Mézery-nek „Die Pupillen der Garde“ (1838. I. k. 32—33. sz.) című elbeszélése a császárság korába helyezi vissza az olvasót s a kis római királynak gyermekekből álló testőrségét ismerjük meg. A martinique-i születésű Xavier Eyma, ki Amerikáról írt könyveket, a Spiegelben egy izgalmas történettel szerepel, amely a forradalom idejében játszódik s amelyet Devolé fordított. („Das Gelübde.“ 1839. I. k. 33—34. sz.) G. Hequet egy vidéki képviselőválasztással kapcsolatos korteskedések humoros epizódjaival szórakoztatja a Spiegel olvasóit. („Cäsars Tod oder die Deputiertenwahl.“ 1841. II. k. 53—57. sz.) Theodor Coiffimier-től is egy mulatságos történetet kapunk, amelyben az író hiotelezők lélektanát fejtegeti. („Physiologie des Gläubigers.“ 1841. II. k. 104. sz.) A termékeny tollú Collin de Plancy-nek, Danton unokaöccsének a Spiegelben megjelent „Der lustige Schuster“ című elbeszélése (1842. II. k. 79—82. sz.)

¹⁴ Mivel több Lebrun nevű író szerepelt a század elején a francia irodalomban, nem állapítható meg, hogy melyikről van itt szó. Valószínűleg azonos Camille Lebrun-nel, kitől a Spiegel is közöl egy érzелgős szerelmi történetet. (1848. I. k. 18—20. sz. Das blaue Sopha.)

1430-ban játszódik és egy vígkedélyű cipészről szól. B. A. Barbrière-nek „Der Dreikönigstag“ című (1843. II. k. 68—72. sz.) elbeszélése, amelyet E. A. Sängertől is ismeretlen író fordított, a francia forradalom idejében játszódik és egy nemes ember szerencsés megmenekülését meséli el. Armand de Pontmartin-nek a „Sänger und Deputierter“ című (1843. II. k. 77—78. sz.) elbeszélésének tárgya hasonló Hequet már említett elbeszéléséhez, mert a követválasztást szintén humoros oldaláról mutatja be. Ebben az elbeszélésben, amelyet Wilh. Wagner fordított, ki szintén a jelentéktelen írók közé tartozott, Pontmartin mint író és mint politikus mutatkozik be, ki jól ismeri a korteskedéseket. A tengerésztiszt írótól, Guillaume de Lalande-től egy hosszabb elbeszélést olvasunk a Spiegel-ben. Világköri utazásainak benyomásai és a tengerész élmények képezték regényeinek tárgyát. E lapban közölt elbeszélésének címe: „Nicolaus Compian“ s a hős egy világjáró hős katona, aki az utrechti békekötés után elhajózik távol keletre, hol számos viszontagságon megy keresztül, míg nagy nehezen visszatérhet családjához. (1844. II. k. 63—71. sz.) Egy másik katonatisztól, a tábornok-regényíró Henri Arisidre de Gondrecourt-tól „Die Camelia“ című elbeszélést találjuk, amelyben egy törekvő festő küzdelmeit ismerjük meg. (1845. I. k. 15—17. sz.) Ch. Poncy közműves-költőtől, akit a *Revue Indépendante* karolt fel, „Der Marswächter“ című (1847. I. k. 15—16. sz.) tengerésztörténetet közli a Spiegel. Mint minden elbeszélésében, úgy ebben is az alsóbb néposztály köréből meríti Poncy tárgyát.¹⁵ Rosenthal lefordította e lap számára Henri de Sanctiès-nek egy tipikus romantikus szeretelenségben csapongó rémtörténetét, amelyben szerelem, gyilkosság és csodás véletlen borzalmas fordulatokat idéz elő. („Zweimal in Rom.“ 1847. I. k. 30—32. sz.) Ugyanezt az elbeszélést az Athenaeum már sokkal régebben közölte „Két éj Romában“ címmel. (1838. II. k. 47—49. sz.) de a szerző hibás megjelölésével „S. de Nogent után“ jelzéssel a

¹⁵ A francia munkásosztály írói hajlamáról a Pesther Tageblatt egyik korábbi évfolyamában is értesülünk, amikor e lap közli Lermínier liberális újságíró erre vonatkozó cikkét, amelyben felhívja a figyelmüket arra, hogy George Sand lapjában, a „Revue Indépendante“-ban számos kézműves verse jelent meg. (P. T. 1842. I. k. 48—49. sz.)

következő megjegyzéssel: „Jelen beszély, németesen eltördelve a „Gedenkemein“ című bécsi zsebkönyv 1839-ik folyamán 269—289. lapjain, mint Castelli eredeti novellája áll.“ (1838. II. k. 47. sz. 744. l.) A *Zeitblätter* című jelentéktelen lapból vette át a Spiegel J. B. S a n t i n e-nek „Die Missheirat“ című szerelmi történetét. (1847. II. k. 86—88. sz.) A jelentéktelen francia írók sorát Gustave Desnoiresterres fejezi be e lapban „Die Perücke des Herrn von Sartines“ című (1848. I. k. 38—41. sz.) elbeszélésével.

Egy elbeszélést találunk a Spiegel-ben Charles N o d i e r-től is, kinek szalonjában a romantikus iskola legfőbb képviselői gyűltek össze s ki regényeivel maradandó értékűt alkotott. E lapban közölt elbeszélése az egyetlen, amit a hazai sajtó tőle közöl, s így neve teljesen elvész a *Spiegel* sok kisnevű írója között. Közölt elbeszélése „Der blinde Alpenbewohner.“ (1830. I. k. 42—44. sz.) amelyben az író egy sokat csalódott, megvakult természetimádónak lelkivilágát festi. Haláláról a Regélő Pesti Divatlap (1844. 14. sz. 220. l.) egy egész rövid híradással emlékezik meg, a Vaterland (1844. 63. sz.) pedig ugyanebben az évben életrajzát adja, de mint írórt nem jellemzi.

N i s a r d-tól közli a Schmetterling „Erinnerung an Nottinghamshire“ című (1850. 30—33. sz.) elbeszélését, amelynek tárgya egy templom legendája. Ugyanez a lap közöl egy paraszttörténetet Arzène H o u s s a y e-től, aki unalmas idilleket írt. („Soldatenliebe“ 1847. 32—33. sz.) A Schmetterling három dilettáns írónő, vicomtesse de B e a u j e n o t, Mlle Th. M i d y és Mme T o u s s a i n t elbeszéléseiből is közöl. (1846. 2. sz.; 1846. 19. sz. és 1845. 28. sz.) Midytől egy párizsi fiatalemberről szóló történetet kapunk („Der Schein trügt“) Toussainttól szegény művész történetét, („Der Blaustrumpf.“) Beauje-not-tól pedig egy szerelmi történetet. („Er oder Sie?“)

A Pesther Tageblatt-ban is sok oly írótól találunk elbeszélést, kiknek a nevével eddig nem találkoztunk. „Eine Consultation“ (1840. I. k. 49—52. sz. Bernard egy regényét magyarrá is lefordították.) című hosszabb elbeszélést Charles B e r n a r d-tól¹⁶ találjuk e lapban. Ugyanitt J. B. R o u s -

¹⁶ L. Szinnyei Ferenc: Novella és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. k. 122. l.

s e a u, a közepes tehetségű költő, mint író mutatkozik be Rothschild bankár jellemzésével, amelyet előbb egy frankfurti lap közölt. (1840. I. k. 139. sz.) Jules D u m o n t mint saját élményét meséli el, hogy Napoleon császársága alatt hivatali előmenetelét a kis római királynak köszönhette. Ez az elbeszélés („Der König von Rom“ 1840. II. k. 183. sz.) Napoleont, mint szerető apát jellemzi. Ed. M o r i n a napoleoni hadjáratokat eleveníti fel „Das Vergissmennicht“ című (1841. II. k. 182—183. sz.) elbeszélésével, amelyet a *Courier Français*-ból vett át a Pesther Tageblatt. 1594-ben játszódik Julien Peleus 16. századbeli híres párizsi ügyvédnek, „Ein Process“ című bűnügyi története. (1841. II. k. 215. sz. Gezogen aus der 125.-sten der Rechtsfragen des berühmten Casuisten Julien Peleus.) Anne B i g n a n költőnőtől, ki jó rímű, de ihletben szegény költeményeket írt, egy prózai cikket közöl e lap, amelyben a költőnő a tudományos előadásokat ironizálja. („Zum Lobe der Unwissenheit“ 1841. II. k. 236. sz.) Jean M a c é-től „Blaubart“ című gyermekmesét találjuk e lapban, amely eredetileg a francia művészi lapban, a *L'artiste*-ban jelent meg. (1842. I. k. 25—26. sz.) Ez a mese az írónak még abból az éveiből származik, amikor még a *Republique* forradalmi érzelmű munkatársa volt, aki még csak elvétve nyúlt későbbi tárgyköréhez, a gyermekmesékhez. A Pesther Tageblatt még egy más alkalommal is adott mesét. Ugyanis közölt néhány anekdotát B l a s e-nak „Histoire du chien.“ című munkájából is. (1843. I. k. 77—93. sz.) E könyv dicséretét egy későbbi számban, ugyanebben a lapban találjuk meg. (1843. II. k. 260. sz.)

A szabadságharc előtti évek harmadik híres pesti folyóirata, a *Der Ungar*, a kevésbbé ismert írók között egy előkelő származású, dilettáns írónőt mutat be olvasóinak Gabrielle Anne de C i s t e r n e s személyében, aki Dash grófnő álnév alatt könnyű stílusú, mély érzésű elbeszéléseket írt. Ezt az írónőt az Athenaeum is megemlíti, amikor a Presse alapján az egykorú francia írónőket felsorolja. (1843. II. k. 95. sz.) A *Der Ungar*ban közölt elbeszélése („Clotilde“ 1848. I. k. 23—28. sz.) érzелgős szerelmi történet. A nemes szerelem erkölcsi hatalmát mutatja Charles B i é v i l l e, a pozsonyi *Pannonia*-ban megjelent „Eine Priese Tabak“ című elbeszélésében. (1839. 55. sz.)

Biéville a maga korában jónevű drámaíró és kritikus volt. Ugyanebben a lapban találjuk „Versuch für die Tat“ című elbeszélést. (1844. 78—79. sz.) amelynek íróját hiányosan csupán „Louis“-nak, fordítóját pedig „Dr. Louis“-nak írták. Louis elbeszéléseben egy romantikus hajlamú fiatalasszonyt rajzol, aki ábrándjai lovagját várja, de akiből mégsem válik Bovaryné elődje, mert lelke meggyógyul és józan kispolgári férje mellett végül megtalálja a boldogságot. A *Temesvarer Wochenblatt* elbeszélései között találjuk Sorger-nek a *Revue de Siècle* című jelentéktelen folyóiratból átvett „Afrikanische Liebe“ c. elbeszélését, (1840. 45—46. sz.) amelyben egy afrikai nőnek egy európai iránt érzett szenvedélyes vonzalmát írja le. Ugyanezt az elbeszélést egy évvel utóbb a Pesther Tageblattban is megtaláljuk, csak hogy ott a szerző neve nincsen feltüntetve. (1841. I. k. 146—149.) Adrian zeneszerzőről szól „Der schwarze Frack eines Mannes von Genie“ című elbeszélés (1848. 50. sz.) melynek írója Boieldieu. A Vaterlandban szereplő kis írók közé tartozik Dumesnil a Bourbon-párti politikus és író, kitől „Leiden und Freuden eines angehenden Redakteurs in einer gascognischen Departementstadt“ (1844. 7—9. sz.) című elbeszélést közli a lap. Benne humorosan rajzolja meg kora egyik jellegzetes típusát, a nagyratörő újságíró. Ugyanebben a lapban még megtaláljuk Baissasnak „Memoiren eines Beinkleides“ (1844. 40. sz.) című elbeszélését és Saint-Maurice-nek „Die Folgen eines feuilletons“ (1844. 63—71. sz.) című szerelmi történetét. Az erdélyi folyóiratok közül a *Satellit*-ben találjuk C. Calire-nek „Heloïse“ című szerelmi történetét, (1840. 94. sz.) Mermilliod korzikai életképeiből pedig egy epizódot Bernadotte tábornok ifjúságából („Bernadotte auf Korsika“ 1844. 26. sz.) amelyet a Journal des Débats-ból vett át a lap, ahol az említett cikksorozat megjelent.

Német folyóiratainkban, mint e kor valamennyi lapjában, a szerző megnevezésével közölt elbeszélések mellett nagyon sok olyant is találunk, amelyeknek írójára nézve semmiféle felvilágosítást nem kapunk. Ezeknek száma kisebb, mint az előbbieké, ellentétben a magyar lapok elbeszéléseivel, ahol amint már említettük, a külföldi szerzőt csak a legritkább

esetben tüntetik fel. Nagyon sok esetben a fordító fontosabbnak tartotta saját neve feltüntetését, mint az eredeti mű írójáét. Már többször tapasztalhattuk, hogy ugyanaz az elbeszélés, amelyet egyik német lapunk az író megnevezésével közöl, egy másik lapban mint ismeretlen szerző elbeszélése szerepel. A francia forrásból vett elbeszélések egy része csupán „Aus dem Französischen“ és „Nach dem Französischen“ jelzéssel jelent meg német lapjainkban, de sokszor ezt is elhagyták s így több esetben nem tudjuk a lapok névtelenül közölt elbeszéléseinek forrását megállapítani. Az ilyen vitás esetekre példa „Die verborgene Hand“ című elbeszélés, amely ugyanazon cím alatt jelent meg két német lapunkban, a Satellitben és a Vaterland-ban (S. 1840. 55. sz.; V. 1844. 151. sz.) azzal a különbséggel, hogy míg az első lap nem tünteti fel forrását, addig az utóbbiban a cím alatt „Aus dem Französischen“ jelzést találjuk. Ha ezt az elbeszélést csupán a Satellit közölte volna, nem tudhatnánk, hogy francia eredetű. Szerzője valószínűleg a sok jelentéktelen francia romantikus írók egyike. Az elbeszélések fordítói is nagyrészt ismeretlenek.

Az első névtelen szerzőjű romantikus elbeszélésekkel már az *Unterhaltungsblatt*-ban találkozunk. Ide tartozik a „Geschichte eines Shaws“ című elbeszélés, (1813. I. k. 34. sz.) amelyben az író egy értékes, de szerencsétlenséget okozó sál tulajdonosnőit sorakoztatja fel, kik között utolsó Dubarry marquise volt. A francia forradalom alatt játszódik e lapban az „Iphigenie Delille“ című történet, amely az önfeláldozó testvéri szeretetet mutatja be. (1815. I. k. 30. sz.) A pesti Pannoniá-ban a szerző megnevezése nélkül S. W. Schiessleről egy mesészerű varázstörténetet találunk. („Qualbert und die Dame von Haute Roche“ 1821. I. k. 16. sz. Nem állapítható meg, hogy eredeti elbeszélés v. fordítás-e.) A *Kaschauer Wochenblatt* ismeretlen francia szerzőtől adja egy szegény, de szerény leány szerencsés férjhezmenetele történetét. (1818. 24—25. sz.) A másik kassai folyóirat, a *Bote von und für Ungern* csekély számú francia elbeszélése egy kivételével a szerző megnevezése nélkül jelent meg. Így találjuk e lapban „Der Graf von Rammsau“ (1833. 27—29. sz.) és „Das Bankett“ (1833. 11. sz.) című történelmi elbeszéléseket. Az utóbbinak hőse III. Henrik francia király. Francia forrásból származik e lapban még

a francia forradalom alatt játszódo „Giletta oder das schöne Haupt“ című elbeszélés (1834. 14—17. sz.) és egy rablókaland leírása. („Der Schneesturm“ 1834. 24—25. sz.)

Az *Aehrenlese*-ben az író megnevezése nélkül találunk két oktató irányu elbeszélést, amelyek közül az első azt tanítja, hogy mindenki iparkodjék magát hasznossá tenni; („Beobachtungen der Standesplichten“ 1827. 85. sz.) a másikban pedig, amelyben egy író toll viharos pályája vonul el előttünk, egyik tulajdonosának, egy szegény irnoknak példáján megtanulhatjuk, hogy a becsületesség a legfőbb kincsünk. („Selbstbiographie einer Schreibfeder“ 1827. 85—86. sz.) „Die unterbrochene Mahlzeit“ című történet, (1831. 27. sz.) amelyet az *Aehrenlese* a „Gastronome“ című népies lapból vett át, egy epizódot mutat az 1815-ik párizsi idegen-megszállás idejéből. Az algiri hadjárat idejében is játszódik e lapban egy elbeszélés. Ennek tárgya egy algiri török nő szerelme. („Leonore. Dem Französischen nacherzählt von Hyacinth von Schulheim.“ 1836. 34. sz.) Egy romantikus szerelmi történetet is találunk e lapban ismeretlen francia szerzőtől. Ez („Die versteckte Braut“ 1836. 38—39. sz.) egy hátborzongós rémtörténet, amelyben egy fiatal leány eltéved egy régi középkori várban s sohasem találja meg a kifelé vezető utat.

Az *Iris*-ben Gräffernek a fordításában találjuk a „Charaktere“ című (1825. 88. sz.), elbeszélést, amely a vándorszínművészek nyomorát festi; Kikinger fordító és novella író átdolgozásában pedig egy ismeretlen francia költő élettörténetét „Geschichte des Jean Barré, genannt Armand“ címmel (1827. 67—68. sz.) és ismeretlen fordítótól a „Das Original und die Copie“ (1825. 36. sz.) címűt. A pozsonyi *Pannonia*-ban az aláírás nélküli francia elbeszélések közé tartozik egy orientális történet a „Revue de Paris“-ból, („Der Gauner der Wüste“ 1838. II. k. 64. sz.) amely egy rabló beduinról szól; egy „igaz történetnek“ nevezett elbeszélés a francia forradalom idejéből „Jeannot la Pelissière“ címmel; (1841. 18. sz.) „Eine Locke“ című szerelmi történet, (1842. 134—35. sz.) amelyben egy fiatal ember beleszeret egy férjes asszonyba, ki azonban hű marad férjéhez s rajongója ebbeli bánatában világgá megy; J. S. aláírással a katolikus irányú párizsi „Ami de la Religion“-ból a „Der ländliche Nachbar“ című elbeszélés, (1845. I. k. 46—47.

sz.) amely a vidéki társadalmi élet fonákságait rajzolja, egy fantasztikus elbeszélés Sewil átdolgozásában, amelyben az író elképzeli, mi történne, ha valakinek egy perpetuum mobile lenne a lábában, és „Die Seelengeige“ című elbeszélés. (1845. II. k. 110—113. sz. és 1846. II. k. 226—29. sz.) L. Rosenberg átdolgozásában több francia elbeszélést találunk a pozsonyi Pannoniá-ban. „Ehrsucht und Liebe“-nek tárgya Pope angol költőnek egy színésznőhöz való vonzalma; (1846. I. k. 11—14. sz.) „Dreizehn blaue Kleider und doch eine glückliche Ehe“ (1846. I. k. 28—30. sz.) egy póruljárt vőlegényről szól, akit egy nagyigényű leány csellel meghódított; „Der angehende Bühnendichter“ című (1846. II. k. 104—109. sz.) elbeszélés Raymond Vivier drámai költő történetét mondja el; az utolsó elbeszélés pedig, amelyet Rosenberg e lap számára fordított „Das Trauerspiel im Trauerspiel“, (1847. 99—104. sz.) egy színész szomorú szerelmi történetét meséli el. „Demoiselle Lenormand“ (1846. II. k. 141—142. sz.) című elbeszélés, amelyet a kor számos nőfordítójának egyike, Leopoldine von Sorenborg fordított, a babona ellen irányul. Végül közöl a lap A. Weil fordításában egy humoros francia elbeszélést („Sentimentale Reise längs den Ufern des Rheines“) amelyből megtudjuk, hogy valóságban milyen kellemetlen volt az ábrándosnak képzelt éjszakai rajnamenti utazás 1845-ben és egy másik utikalandot ismeretlen fordítótól. („Ein Weib statt eines Esels. Ein Reisebild“ 1847. 67—68. sz. és 1846. II. k. 122—124. sz.)

A *Spiegel*-ben is többször találunk névvel ellátott elbeszélések között aláírásnélkülieket is. A szerelmi történetek közé tartozik az „Almanach comique pour 1844.“-ból Rosenthal fordításában átvett „Liebe durch einen Sou“ című elbeszélés, (1843. II. k. 87—88. sz.) amely egy szegény párizsi ifjú tragikus sorsát rajzolja. Egy másik szerelmi történet, „Laura“ (1834. I. k. 46—48. sz.) előkelő angol körökben játszódik. A komoly szerelmi elbeszéléseket egy humoros is tarkázza, „Die beiden Paletots“, (1839. I. k. 19. sz.) amely egy rosszul sikerült találkáról szól. G. v. Bawier újságíró közlésében a *Gesellschafter*-ből találjuk a „Der Büchschenschmied aus Genf.“ című (1839. II. k. 69—70. sz.) tragikus kimenetelű szerelmi drámát, amelyben a gróf megszőktette a kovács leányát, az apa pedig vad bosszút forralt a szerelmesek ellen. „Horacius Cocles“ ál-

nevű író fordításában a Spiegel több francia elbeszélést közöl, köztük szerelmi tárgyu a „Blanka und Rose” című, (1839. II. k. 98—99. sz.) amelyben két testvér szerelmes a fiatal grófba s az egyik öngyilkos lesz, hogy ne akadályozza testvére boldogságát. A szerelmi történetek közé tartozik még a „Selt-same Prüfung” (1845. I. k. 1—2. sz.) és a „Das blaue Kleid” című (1846. I. k. 12—15. sz.) humoros elbeszélés, amelyet a Pannonia majdnem ugyanebben az időben szintén leközölt. Néhány rablótörténet is szerepel a Spiegel szerző nélküli elbeszélései között. A „Gandrini der schwarze” című (1831. I. k. 9. sz.) az *Almanach des Dames*-ból, a „Der Bandit in Abruzzen” (1837. II. k. 75—78. sz.) pedig a *Chambre Magazine*-ból; mindkettő populáris francia forrásból származik. A többi, e lapban megjelent aláírás nélküli elbeszélés tartalomra nézve nagyon változó. Közöttük több foglalkozik híres emberekkel, így a „Giftmischer” (1832. II. k. 95—97. sz.) főszereplője Rabelais. Mint szerény utast ismerjük meg itt a nagy író, aki magát furfangos csellel méregkeverőnek tetette, hogy a király elé kerülhessen. „Eine Grossmutter unserer Zeit” című (1835. I. k. 45—47. sz.) elbeszélés egy fiatalnak látszani akaró idős hölgyet fest, a „Der Gentleman” (1838. II. k. 84—85. sz.) pedig, amelyet az 1829-ben alapított irodalmi lapból, a *Voleur*-ból vettek át, az angol erényeket dicséri. W. Bornemann, — szintén egy a kor apró írói közül, mint a lapok sok fordítója, — egy francia forrás alapján egy epizódot mesél el Algir bevételéről, „Eine Scene aus dem Lager bei Sidi-Ferruch” címmel. (1838. I. k. 42—43. sz.) Egy nagylelkű hölgyet mutat be az „Anklage” című (1839. I. k. 46—47. sz.) elbeszélés. „Horatius Cocles” fordításai közül a „Das Zuckerwasser” (1839. II. k. 91—92. sz.) egy kétségbeesett fiatalembert gúnyol ki, aki azt képzei, hogy megmérgezték. „Das Daguerrotype als Anklänger und Rächer” (1840. I. k. 1—2. sz.) tárgya egy mulatságos családi perpatvar, „Das Dachstübchen in der Strasse Saint-Honoré” (1840. I. k. 9—10. sz.) pedig egy szegény párizsi írnok nyomoruságos életét festi. A „Sophie Crebillon” című elbeszélés (1840. II. k. 62—63. sz.) amelyet J. N. Preyer ismert hazai német író közöl,¹⁷ Claude Crebillon regényíró

¹⁷ L. Basch F. Antal: Preyer Nep. János. Egy elfelejtett bánáti német író. Budapest, 1927. NPhD. XXXIV. sz.

családi körében mutatja. L. Liew közlésében megjelent „Die beiden Kōmödianten“ (1841. I. k. 43—45. sz.) című elbeszélés hőse szintén az életből vett alak: Talleyrand a nagy államférfiu, aki foglalkozását a színészhöz hasonlóan tartja. Az „Einen Sous von mir, tausend Franks von meinem Vater“ című (1841. II. k. 85. sz.) elbeszélésben, amely „O.“ aláírással jelent meg, egy előkelő fiatalembert ismerünk meg, aki atyja pénzéből jótékonykodik, a magáéból ellenben nem ad semmit. „Bdt.“ fordításában egy flamand festő Quintin Messys életrajzát kapjuk, „Die Perle von Brabant“ (1841. II. k. 96—97. sz.) címmel. „Geschichte einer Sängerin“-ben (1842. I. k. 1—3. sz.) egy nagy francia énekesnőnek a történetét olvassuk. Még ugyanabban az évben találunk e lapban egy közleményt egy párizsi népies lapból, a *Charivari*-ból, amely a híres színésznőnek, Rachelnek az igényeit egy fiktív levél alakjában teszi neveltségessé. („Ein Schreiben der Dem. Rachel.“ 1842. II. k. 67. sz.) A nagy feltalálóról, Franklinról, szól a „Der Ententeich von Auteuil“ című (1842. II. k. 84—85. sz.) elbeszélés, amely Isidorius Orientalis átdolgozásában jelent meg. A német-cseh származású Wolfgang Adolf Gerle közöl egy francia elbeszélést „Das erste Kapitel“ (1843. I. k. 8. sz.) címmel, amely két különböző rangú iskolatárs sűrű tartó barátságáról szól. „Ein Verwandter Napoleons“ (1846. I. k. 21—22. sz.) című történet Napoleon rokonságát eleveníti fel, a „Lit. D.“ című (1846. I. k. 48—51. sz.) a forradalom idejében játszódik. A „Rettung“ (1846. II. k. 82—84. sz.) című elbeszélésben egy züllesztésnek induló családot ismerünk meg, akit egy pap mentett meg az erkölcsi romlástól, a „Handwerker“ című (1846. II. k. 99—101. sz.) pedig egy lyoni feltaláló szomorú sorsát tárja eléünk. A „Der Schnitt zum Glück“ (1846. I. k. 47—50. sz.) című elbeszélés a kisvárosi életet festi, a „Das schwarze Kreuz“ című (1848. I. k. 15—17. sz.) pedig, amelyet G. Haut fordított, 1814-ben, francia royalisták körében játszódik s benne politikai események, gyilkosság és szerelmi jelenetek váltakoznak. „Aus einem alten französischen Roman“ megjegyzés kíséretében találjuk „Die unsichtbare Geliebte“ (1848. I. k. 72—75. sz.) című történelmi háttérű elbeszélést, amelynek hőse arragoniai Don Carlos. A Spiegel-ben a szerző neve nélkül megjelent elbeszélések tarka sorát még változatosabbá teszi L a B r u y è-

re „Caractères“-ének egy részlete, a goromba ember jellemzése, amelyet W. Ellenberger elbeszélés alakjában dolgozott át. (1831. I. k. 13. sz.)

A *Schmetterling*-ben is találunk néhány francia szerző nélküli francia elbeszélést. Paul Horst fordításában jelent meg e lapban „1812—1816.“ (1844. I. 4. sz.) című szociális tendenciájú elbeszélés, amely a nyomort festi; Gerle átdolgozásában találjuk a „Der Selbstmörder“ című (1844. 8. sz.) genre-képet; az „Illyr Bl.“-ból pedig egy részletet Massena életéből „Hilarins“ fordításában. („Der Mann von Wort.“ 1846. 31. sz.)

A *Pesther Tageblatt*-ban bő terjedelméhez képest kevés aláírás nélküli francia elbeszélést találhatunk. A legtöbb közöttük szerelmi történet. „Minus“ átdolgozásában találjuk a „Messerschmied von Birmingham“ című eseménydús hosszabb elbeszélést, (1839. I. k. 68—72. sz.) Karl Langerében pedig a „Die Orgehänge“ címűt. (1839. I. k. 145. sz.) Egy fiatalember szerelmi csalódásait rajzolja E. Fanta fordításában megjelent „Die zwei Blumen“ (1839. II. k. 244. sz.) című elbeszélés. G. Guggenberger átdolgozásában találjuk e lapban a „Treff Bub“ című rémtörténetet, (1840. I. k. 103—105. sz.) „Wie man in Ohnmacht fällt“ című (1840. I. k. 133. sz.) mulatságos színházi jelenet pedig a *Voleur*-ból származik. Egyik aláírás nélküli elbeszélés hőse Napoleon (Moreau). (1841. I. k. 25—28. sz.) A francia rémuralom idejében játszódik a „Der unbekannte Freund“ (1841. I. k. 44—46. sz.) című elbeszélés, amelyet Castelli fordított németre. A tehetségtelen írók ellen irányul „Mittel ein berühmter Schriftsteller zu werden.“ (1841. I. k. 91—92. sz.) című történet, amelynek hőse összeköttetések révén tehetség nélkül emelkedik fel. Egy másik mulatságos történetnek, a „Verhängnisvolle Geschäftigkeit eines Secundanten“-nek a hőse egy párbajozó francia fiatalember. (1841. I. k. 124—128. sz.) Ezt Friedrich Gottdank szabadon dolgozta át franciából s egy jelentéktelen német lapban, az *Adler*-ban jelent meg. A *Siècle*-ből származik „Die Jagd ist aufgegangen“ (1841. II. k. 245—246. sz.) című elbeszélés, amelyben nagy párizsi ünnepeket ismerünk meg, a *Courier Français*-ból pedig a „Das Vergissmeinnicht“ című katonatörténetet, (1841. II. k. 182—183. sz.) amely Napoleon idejében játszódik. Lehman német újságírónak a fordításában találjuk „Ein Liebesabenteuer“

(1842. I. k. 148—150. sz.) című rablótörténetet, amelyben egy szerelmi kalanddal kapcsolatban jön a francia rendőrfőnök annak tudatára, hogy legbizalmasabb embere egy rég kőrözött rablóbanda feje. Eseményekben és meglepő fordulatokban gazdag a „Zwillingenbrüder“ (1842. II. k. 219—220. sz.) című elbeszélés, amely levél alakjában meséli el két önfeláldozó szerető fivér történetét, kik ugyanabba a leányba voltak szerelmesek, úgyszintén a San Domingóban játszódó „Der Schatten“ című exotikus szerelmi történet, (1843. I. k. 56—70. sz.) amelyben egy néger rabszolga úrnőjébe szerelmes. A francia forradalomban játszódik a „Das Kind der Sühne“ című elbeszélés, (1843. I. k. 133—135. sz.) amelyet a liberális irányú „Quotidienne“-ből vett át a lap. A Pesther Tageblatt francia eredetű elbeszéléseihez tartozik még „Marie Taglioni in Schweden“, (1843. II. k. 192—193. sz.) „Wie so er ein Hagestolz blieb“ (1843. II. k. 205—208. sz.) című humoros történet, amely egy gazdag bőrkereskedőről szól; „Ein Duell in der Dunkelheit“ (1843. II. k. 217. sz.) című borzalmas történet, amely a Voleur-ből származik; „Am Hochzeitstage“ című (1843. II. k. 221—26. sz.) párbeszédes történet; „Das Gespenst“ (1843. II. k. 257. sz.) című anekdota; „Der Gemäldsammler“ című elbeszélés, amely egy öreg párizsi képgyűjtőt rajzol; (1843. II. k. 293. sz.) „Ein eleganter Herr, oder der Mechanismus der Liebe“ című (1843. II. k. 236—37. sz.) szerelmi történet Fanta átdolgozásában; egy bretagne-i paraszttörténet „René Kaer“ (1843. II. k. 240—242. sz.) címmel, amely Souvestre elbeszéléseire emlékeztet; végül egy drámai jelenet a francia forradalom idejében „Die unsichtbare Beschützerin“ címmel. (1844. II. k. 295—301. sz.)

A *Der Ungar*-ban sok olyan elbeszélést találunk, amelynek szerzője ismeretlen. Tárgyra nézve ezek legnagyobbbrészt szerelmi történetek: többet közülök Sigm. Saphir, a megbukott Pesther Tageblatt volt szerkesztője fordított s ezek 1847 és 1848 között jelentek meg a lapban. Ezek közül a „Fräulein von Sergy“ (1847. 105—111. sz.) című párizsi életképben leírja, hogy mily cselfogással akarnak ott egy orosz herceget megházasítani, aki csak szerelemből akar nőszülni. „Die Erbschaft“-ban (1847. 115—121. sz.) egy kedvelt vígjátéktárgyat fordított le Saphir. Hőse egy fiatalember, kire egy

nagy örökség szállt s aki félreértések és szerencsés kimagyarázások után szíve szerint nősülhet. Következő fordítása: „Erste und letzte Begehung“, (1847. 144—147. sz.) szintén szerelmi történet. A „Grausame Vergeltung“-ban (1847. 186—192. sz.) Saphir ellentétben előbbi elbeszéléseivel, zabolátlan szenvedélyeket, vad bosszút és gyilkosságot tár elénk egy olasz szerelmi rémdráma keretében. Az „Episode aus einem Künstlerleben“ (1847. 211—215. sz.) ismét nyugodtabb tárgyú történet. A „Margarete“ című (1847. 232—238. sz.) fordítása levél alakban megírt szerelmi történet, amelyben egy leány ismeretlenül szeret egy katolikus papot, aki haláláig titkolja imádottja előtt kilétét. A „Späte Reue“ (1847. 276—281. sz.) tárgya egy szerencsétlen házasság története, amelyben egy ábrándos fiatal leány félre ismeri az életet és férjét is csupán akkor ismeri meg valójában, amikor az egy párbaj következtében meghalt. XV. Lajos korában játszódik Saphirnak „Die Liebe eines Tollkopfs“ (1847. 291—301. sz.) című fordítása. Ennek az elbeszélésnek a hőse egy érzékeny lelkű fiatalember, aki szerelmi bánatában világgá ment, mert szülei csak előkelő feleséget óhajtottak neki. 1848-ban két elbeszélést találunk Saphirtól e lapban, „Natalie“ (1848. I. k. 69—101. sz.) című szerelmi történetet a Corsaire-ből és a „Gespräch zwischen einem Millionär und einem Lumpensammler“ (1848. II. k. 164—167. sz.) című szociális irányú elbeszélést. Isidor Heller fordításában találjuk a Der Ungar-ban a „Gatte und Liebhaber“ (1846. 168. sz.) című elbeszélést, amely, mint Saphir egyik átdolgozása, szintén az egymást meg nem értő házastársakról szól. A *Figaro*-ból közli e lap egy világgá ment ifjú történetét; („Wirklichkeit.“ 1842. I. k. 61. sz.) a *Gazette des Femmes*-ből „Die Gesandtin“ (1842. I. k. 125—126. sz.) című elbeszélést, amely a diplomáciai kulisszák mögött játszódik; a *La Presse*-ből Farkassányi fordításában egy ügyvédből lett vaudeville-költő történetét; („Die Geschichte eines ersten Prozesses“ 1842. II. k. 150—153. sz.) a *Revue de Paris*-ből pedig egy rablótörténetet. („Ein Moldanischer Räuber.“ 1845. I. k. 134. sz.) Sem a fordítót, sem pedig a forrást nem nevezi meg a Der Ungar többi francia eredetű elbeszéléseinél. Ide tartozik a „Josephine“ című szerelmi történet (1846. 121—124. sz.) „V. v. Fr.“ jelzéssel; „Die Fastnacht“ (1844. 55—60. sz.) című

szerelmi történet; „Die Widerwärtigkeiten des Lebens“, (1842. II. k. 187—194. sz.) amely egy fiatalember küzdelmeit festi; „Das gesunde Kind“ (1845. 70. sz.) amely a juliusi forradalom alatt játszódó történet és a „Leben für Leben“ (1845. 272—275. sz.) amely mint ahogy a címe is elárulja, bosszuálló gyilkos szenvedélyt fest.

A negyvenes évek kisebb német fordítói közül a *Temeswarer Wochenblatt* is számos ismeretlen forrásból származó francia elbeszélést közöl. C. E. Stielly (E nevet más alkalommal hibásan Stelly-nek írják.) a *Le Salon Littéraire*-ből vette át a „Der Polizeispion Candidat“ (1840. 47. sz.) című elbeszélést, amelyben az író humorosan írja le, mikép lopták meg Vidocq párizsi rendőrfőnököt. Ugyanettől a fordítótól egy hiányosan reánk maradt elbeszélést is közöl e lap („Aviso Emo.“ 1840. 27—28. sz.) J. N. átdolgozásában találjuk „Die Hand des Frevlers“ (1840. 36—37. sz.) című borzalmas eseményekben gazdag szerelmi történetet, „R.—d.“ fordításában pedig egy exotikus történetet „Der Pflanzer von Paramaribo“ (1849. 13—14. sz.) címmel. A fordító jelzése is hiányzik e lap következő elbeszéléseinél: „Andreas“, (1840. 15. sz.) amely egy középkori képfaragó tragikus története; „Der Industrierritter“, (1840. 19. sz.) amely a gazdag párizsi polgárság körében játszódik; „Die beiden Testamente“ (1840. 24—25. sz.) című humoros történet, amely egy szerelmes ifjúról és egy végrendelet körüli bonyodalmakról szóló sablonos történet; „Die Grippe“ (1840. 29. sz.) című szerelmi történet, amely a párizsi szalonéletről festi; egy történelmi háttérű elbeszélés, amely a 17. században („Die beiden Wörterbücher.“ 1849. 18. sz.) és egy bretagne-i történet, amely a forradalom idejében játszódik. (Die Messe auf dem Meere.“ 1849. 19—20. sz.)

A *Vaterland*-ban a szerző megnevezése nélkül közli L. Rosenberg a „Der Vertrag“ (1844. 105—108. sz.) című elbeszélést. A „Nebenbuhler“ (1844. 140—41. sz.) című elbeszélésben a romanticizmus kedvelt borzalmas történeteire ismerünk. Az esemény Saint Martinique-n játszódik. Ezt az elbeszélést el-lensúlyozza a „Lustreise“ (1845. 28—29. sz.) című humoros szerelmi történet, amely egy rosszul sikerült találkáról szól. A *Montpellier* című kis lapból vette át a *Vaterland* a középkori diákélet rajzát egy 1319-ben játszódó történet keretében.

(„Die Studenten des Mittelalters.“ 1845. 9—10. sz.) Dr. Louis fordításában jelent meg „Eine Anekdote aus Frankreichs Kaiserzeit“ című (1844. 73—74. sz.) történet; dr. Sewil fordításában „Eine Frau von Verstand“ című, (1845. 74—76. sz.) amely a tudákos nők ellen irányul; Furlani v. Felsenburg fordításában „Schöpsenschlegel und der Pudding“ (1846. II. k. 121—122. sz.) című elbeszélés és minden jelzés nélkül „Ein Beinbruch“ (1846. I. k. 17. sz.) című, amely egy híres francia orvosról szól.

Az erdélyi folyóiratok közül a *Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde*-ban majdnem ugyanannyi a névteletlenül, mint a szerző nevével megjelent francia eredetű elbeszélés. Ezekből hármat S. J. Petri fordított. A két első „Liebesabenteuer eines Engländers“ (1842. 16—17. sz.) és „Die kleine Lidia“ (1842. 36—37. sz.) szerelmi történet, a harmadik pedig: „Das Parterre der Könige“ (1844. 50. sz.) Napoleonnak és Goethének híres erfurti találkozását örökíti meg. Az *Österreichisches Morgenblatt*-ból vette át e lap „Die Begegnungen“ (1839. 21. sz.) című elbeszélést, amelyben egy fiatalember érett korában viszontlátja és feleségül veszi azt a leányt, akinek az életét egykoron megmentette. A *Sonntagsblätter*-ből találjuk „Der amerikanische Hundekönig“ (1846. 13. sz.) című elbeszélést, amely a délamerikai szabadságharc idejében játszódik; J. B. M. jelzésű fordítótól pedig a francia forradalom idejében játszódó „Die Liebe und Menschlichkeit“ (1837. 1. sz.) címűt, amely a nemes felebaráti szeretet és a tiszta szerelem diadalát festi. Minden jelzés nélkül három szerelmi történet található e lapban. Ezek: „Ja und Nein“ című elbeszélés, „Die brasilianische Braut“, amelynek tárgyát a vígjátékok és elbeszélések egyik gyakori témája, a szerelmi házassággá változott érdekházasság adja; a következő ellenben, melynek címe „Selbstsüchtige und aufopfernde Liebe,“ (1837. 29. sz.; 1837. 14—14. sz.; 1840. 27—29. sz.) tragikus kimenetelű. Benne egy önfeláldozó fiatal leány kiszabadítja vőlegényét a börtönből, de a fiatalok boldogsága nem tart sokáig, mert a féltékeny rivális közbelépése miatt a fiatalembert halálra ítélik. Humoros a „Die drei Raben oder der Bräutigam wider Willen“, (1840. 32—33. sz.) amelyet „A“ jelzésű író fordított franciából. E lap több elbeszélése a francia forradalom-

ből meríti tárgyát. (1841. 40—41. sz.; 1842. 1—2. sz.; 1842. 18—19. sz.; 1843. 36—37. sz.) A *Satellit* francia elbeszélései között alig akad néhány szerző nélküli. Itt kell megemlíteni egy párizsi bankár történetét („Die Schwefelhölzchen“ (1840. 75. sz.) és egy Napoleon-korabeli visszaemlékezést. („Die Gardezöglinge Napoleons“ 1841. 1. sz.) A *Stundenblumen der Gegenwart*-ban csak egy ismeretlen szerzőtől származó francia elbeszélést találunk, („Theodors Beruf“ 1842. II. füzet.) amelyet Kathinka Zitz fordított. A *Transsilvaniá*-ban a szerző megnevezése nélkül találunk néhány elbeszélést. Josephine császárnéről szól „Die letzte Reise Josephines“ (1841. 15. sz.) című elbeszélés, Mozartól pedig „Das Requiem von Mozart“ (1841. 21. sz.) című. Végül a francia forradalom idejében játszódik e lapban közölt „Ein Justizmord in Frankreich“ (1844. 66—68. sz.) című történet.

Az a nagyszámú francia eredetű elbeszélés, amely részben a szerző megnevezésével, részben anélkül került német folyóiratainkba, bizonyítéka annak, hogy a mult század harmincas és negyvenes éveinek gomba módra szaporodott francia írói nálunk is alkalmas talajra találtak, s hogy elbeszéléseik nálunk ép úgy mint külföldön, számos fordító nevét hozták felszínre. Elvértve, külföldi befolyás következtében, már a hazai sajtó is elítélően nyilatkozik a divatos, de irodalmi értéket nélkülöző írókról. A Pesther Tageblatt, bár mindenkor szívesen közölt ezeknek az elbeszéléseiből, mégis tájékoztatta olvasóit az egykorú francia írók nagyrésznének csekély irodalmi értékéről abban a közleményében, amelyben Sainte-Beuve-nek reájuk vonatkozó bírálatát ismertette „Die Lohnliteratur der Franzosen“ címmel. (1839. II. k. 263—264. sz.) Sainte-Beuve éles ítélőképességével hamar észrevette, hogy a restauráció óta fellépett francia írók hírnevüket nem annyira műveik irodalmi értékének, mint inkább eszméiknek köszönhették. Szerinte a század első évtizedeinek íróit még nemes cél serkentette, de az újabbaknak (a harmincas években fellépett romantikus írókat értve) legfőbb vágya a meggazdagodás. Sainte-Beuve az irodalom ellaposodása elleni küzdelmének hiábavalóságát bizonyítja a Pesther Tageblatt-nak a bécsi Sonntagsblatt-ból átvett, statisztikai kimu-

tatása is, amely szerint 1843-ban Franciaországban 1676 új könyv jelent meg és 178 új színdarabot adtak elő. (1844. I. k. 40. sz.)

c) Memoár és utirajz.

A feuilletonok mellett a romantikus kor két másik közkedvelt irodalmi műfaját, a memoár-irodalmat és az útleírásokat is pártolták a hazai német folyóiratok. Az egykorú magyar folyóirataink nem tanusítottak a külföldi útleírások iránt érdeklődést, amelyek nagyrészt az exotikus tájakra terelték a figyelmet. Német folyóiratainkra hatott a romantizmus révén felébresztett utazási vágy s emellett tanuskodnak azoknak a francia útleírásoknak az ismertetései is, amelyekkel bennük gyakran találkozunk.

Chateaubriand-nak és Lamartine-nek időszaki sajtónkban tárgyalt útleírásával már foglalkoztunk. A kisebb íróknak lapjainkban tárgyalt útleírásai közül — magyarországi vonatkozásai miatt — elsőnek kell megemlíteni Louis Viardot-nak Magyarországra vonatkozó feljegyzéseit. Viardot francia újságíró, aki a *Revue Indépendante* alapítói közé tartozott, hazánkban is megfordult, amikor feleségét, Pauline Garcia híres énekesnőt művészi körútján elkísérte. Magyarországot ő, mint egykorú honfitársai általában, exotikus bár bár országnak tekintette s ebben a szellemben, valótlanságokkal megtoldva, írta meg hazánkról szerzett impresszióit lapja számára. Viardot pozsonyi tartózkodásának és kárpáti kirándulásának felületes és rosszindulatú leírásáról nálunk a Pesther Tageblatt vett tudomást s azt élesen elítéli „Ein Pariser auf dem Anstande in den Karpathen“ című (1843. II. k. 251—254. sz.) közleményében.

Egy magyar vonatkozású francia útleírásról minden ismertetés nélkül már 1839-ben írt lap. (1839. I. k. 141. sz.) amikor megemlíti Anatole de Demidoff-nak „Voyage dans la Russie méridionale et Crimée par la Hongrie“, című munkáját, amely 1837-ben jelent meg.

Német lapjainkban ismertetett útleírások szerzői között csak egy ismert név emelkedik ki: Théophile Gautier, ki nek spanyolországi élményeinek a megjelenéséről a Der Ungar számol be. (1842. I. k. 13. sz.)

A század elején megjelent útleírásokkal már az *Unterhaltungsblatt* foglalkozik. Kivonatossan közli a *Moniteur*-ből M. L. A. C o r a n c e s bagdadi konzulnak a naplóját, amelyben ez kisázsiai útját írja le. („Aus dem Tagebuche einer Reise in das Innere von Klein-Asien“ 1812. I. k. 8. sz.) Ugyancsak ez a lap emlékezik meg 1817-ben a három évvel azelőtt elhunyt Pierre M a l o u e t-ről, aki több útleírást hagyott hátra s közli egyikéből a „Der alte Inwalide“ c. (1817. I. k. 32. sz.) katonatörténetet. Az *Unterhaltungsblatt* figyelmét nem kerüli el Abel R é m u s a t, a híres orientálista író sem s érdeklődést kelt fel egy kínai eredetiből franciára fordított könyve iránt, amely a kínai erkölcsöket világítja meg. (1826. II. k. 85. sz.) A *Makulatur* című jelentéktelen kis lapból vette át az *Unterhaltungsblatt* egy ismeretlen szerzőnek „Voyage de Maroc“ című, Marokkóról szóló könyvének egy érdekes részletét „Hamedy und Sidi Moulou“ címmel. (1821. II. k. 90. sz.) amelyben az európaiaknak a benszülottekkel való küzdelmét írja le. Minden forrás megjelölése nélkül közli e lap Madrid leírását „Gemälde von Madrid“ címmel. (1812. I. k. 24. sz.) A *Gemeinnützige Blätter* is megemlíti két francia útleírást. G l e y abbénak, a Németországba emigrált tudós nyelvésznek „Voyage en Allemagne et en Pologne“ című politikai háttérű útleírásáról, amely főképen Napoleon bukásával foglalkozik, már a megjelenése évében olvasunk e lapban. (1816. I. k. 27. sz.) A másik útleírás, amelyet e lap tárgyal, Spanyolországot festi s megeleveníti a múltját is, azt a kort, amely a romantikus íróknak oly gazdag tápanyagot nyújtott. E könyv szerzője Alexandre d e l a B o r d e s címe „Voyage pittoresque et historique en Espagne.“ (1821. II. k. 58. sz.) A *Spiegel*-ben M. Kornfeld átdolgozásában találunk egy cikket Egyiptomról és az ottani pestisjárványokról. („Egypten und seine Pest.“ 1834. I. k. 46—47. sz.) Szerzője dr. P a r i s e t, a restauráció cenzora, ki orvos és író volt egy személyben, ki az exotikus vidékeknek nemcsak a fény, hanem az árnyoldalát is meglátta. Ugyanez a lap ismerteti B e a u m o n t politikai írónak az amerikai rabszolgaságot tárgyaló, szociális tendenciájú könyvét „Marie oder die Sklawerei in den Vereinigten Staaten.“ címmel. (1835. I. k. 25. sz.) Egy francia papnak, D a l m o n t

abbénak madagaszkari élményeiből is közöl a Spiegel a párizsi kath. irányu folyóiratnak, az „Ami de la Religion“ nyomán. („Mission des abbé Dalmont nach Madagaskar.“ (1838. II. k. 75—76. sz.) Egy afrikai útleírásból, Antoine P o i s s o n n i e r -nek a „Souvenirs d'Afrique“-jából is ad a Spiegel egy részletet, (1844. 45—46. sz.) úgyszintén Léon F o u c h -nak abból a munkájából, amelyben a távoli vidékek nagyvárosait írja le. („Die grossen Städte von L'Angelet.“ 1845. I. k. 20. sz.) Három olyan útleírásból közöl a Spiegel részleteket, amelyeknek szerzőjét nem nevezi meg. Egy oroszánvadászat leírását adja az algiri viszonyokat ismertető *Revue d'Orient*-ből, („Eine Löwenjagd in der Ebene Azerbo Galla.“ 1844. II. k. 95. sz.) apróságokat közöl egy francia utazó amerikai útjáról („Der Rachen des Charons“ 1833. II. k. 16—18. sz.) és London leírását adja egy francia turista tollából „Vierzehn Tage in London“ címmel. (1846. I. k. 8—9. sz.) A Schmetterling két útleírást ismertet. Anatole L a s o r g e úti naplójából közöl egy részletet „Von Marseille nach Genua“ címmel, (1846. 50. sz.) vicomte Alexis de V a l l o n keleti utazásaiból pedig („Ein Jahr in der Levante“) még e mű párizsi megjelenésének az évében adja e lap „L. W.“ kivonatában Athén leírását „Der Piräus und Athen“ címmel. (1846. 51. sz.) A Der Ungar Théophile G a u t i e r már említett munkáján kívül B e l l a n g e r -nek Europa és Ázsia ismertetéséről szóló „Trois ans de promenade en Europe et en Asie“ című könyvének a megjelenéséről is ad hírt. (1842. II. k. 213. sz.) Az erdélyi folyóiratok közül csak a Transsilvania foglalkozik egy francia útleírással. Ez Rosemond de B e a u v a l l o n -nak Amerikáról szóló tanulmánya, amelyből a Kubára vonatkozó fejezetből közöl a lap egy epizódot „Die Matanzashöhle auf der Insel Cuba“ címmel. (1844. 91—92. sz.) Ugyanezt a részletet — egy szerencsétlenül járt hajóskapitány történetét — ugyanekkor a Társalkodó is közli „Egy utazó naplójából“ (1844. 101. sz.) címmel, a mű szerzőjének a megjelölése nélkül.

Az útleírásokhoz sorozhatjuk Charles T e r r i e r -nek egy orientális történetét, amelyet nálunk a Transsilvania közöl („Die Kunde des Orients“ 1840. 57—60. sz.) s amely a keleti embert mint vásárlót jellemzi; P e r r i e r -nek a Pesther Tageblatt-ban közölt cikkét, amelyben a háremekről és a keleti

asszonyokról ír; („Der Harem und die Frauen von Orient.“ 1842. I. k. 107—112. sz.) végül egy ismeretlen francia forrásból vett elmélkedést az egyes népek eltérő szokásairól, amelyet a pozsonyi Pannoniá-ban találunk. (1847. 16. sz.) („Urteil eines Franzosen über Deutsche, Engländer, Franzosen, Italiener u. Spanier.“)

A német lapjainkban tárgyalt francia memoárok egy része szintén úti visszaemlékezéseket ismertet, legtöbbje azonban a napoleoni kor eseménydús éveiből meríti tárgyát. Szerzőik nagy része előkelő társadalmi állású. Találunk közöttük több tábornokot és előkelő hölgyet is, kik a fontos események gócpontjában éltek s kik hivatva érezték magukat arra, hogy élményeiket és tapasztalataikat az utókor számára megörökítsék. Mellettük azonban egész egyszerű származású memoárírókat is találunk.

Jean Giraud Soula vie-nek, a kath. papból lett forradalmárnak és történetírónak a „Mémoire“-jaiból az Unterhaltungsblatt XVI. Lajosra vonatkozó részleteket közli. (1825. I. k. 2. sz.)

Az Aehrenlese több híres, Napoleonra vonatkozó emlékirattal foglalkozik. Napoleon egykori katonájának, Guillema rd-nak Napoleon-korabeli visszaemlékezéseiről szóló memoárjainak német fordításáról, amely 1827-ben jelent meg Lipszéban, Goethe előszavával, hamarosan értesült az Aehrenlese és már 1828-ban közli belőle a trafalgari csata leírását. („Die Schlacht von Trafalgar.“ 1828. 2. sz.) Még gyorsabban ismerteti e lap Louis de Bourienne-nek, Napoleon egykori titkárjának, Párizsban 1829-ben megjelent Napoleonra és korára vonatkozó visszaemlékezéseit. („Mémoires sur Napoleon.“) Az Aehrenlese egy meg nem nevezett francia forrásból vette a könyv bírálatát, amely szerint e mű értéke abban áll, hogy eltérően a többi, eddig megjelent Napoleonra vonatkozó könyvektől, minden szenvedély nélküli pártatlansággal ítél. („Herr von Bourienne hat den Mann, dessen Bild er entwirft, und die Feldzüge, deren Bericht er gibt, von aller Poesie entkleidet: aber er widerspricht den Fabeln, die sie vergrößert hatten ohne Furcht, weil er ohne Hass ist.“ 1829. 32. sz. 131—32. l.) Ugyanez a lap közöl két fejezetet a német származású Mme de Bourienne Napoleon-ellenes érzelmű francia em-

lékirataiból, amelyekben az író *Napoleon környezetéről* ír. Az Aehrenlese-ben közölt részletek alkalmasak a Napoleon-ellenes hangulat szítására. Az első közöttük Napoleon jellemzése, („*Schilderung des Generals Bonaparte.*“) a másik pedig a Bourbon-trón várományos, Enghien herceg kivégzésének a körülményeiről szól. (1829. 36. sz. és 82. sz.) E fiatal herceg kivégzése, amely a régi arisztokráciát Napoleontól elidegenítette, ellenfelei számára mindig fegyverül szolgált. Az előkelő memoár-írók mellett az Aehrenlese Napoleon komornikjának, Constant-nak a memoárjából is közöl, aki ebben Napoleon öltözködéséről, és ruhatáráról ír. (1830. 99. sz.) Napoleontra vonatkozó részleteket találunk Grandin: „*Souvenirs historiques*“ című munkájából is. (Spiegel. 1838. II. k. 80. sz.) XVIII. Lajos francia király emlékirataiból az Aehrenlese-ben találunk egy fejezetet. Ez az egykorú híres szélhámosnak, Cagliostro-nak és Saint Germain grófnak találkozásáról szól. (1835. 88—90. sz.)

A Spiegel két előkelő hölgy emlékirataiból közöl részleteket. A Brantes hercegnőéből egy Napoleontra vonatkozó anekdotát ad, (1832. II. k. 69. sz. Abrantes hercegnő a császárság koráról adott ki memoárokat.) Créquy marquise emlékirataiból pedig a nagy forradalom kitörése előtti évnék, 1788-nak a divatjáról és társadalmi szokásairól olvasunk itt. (1837. II. k. 79—81. sz.) Ugyanebben a lapban megtaláljuk gróf Ségur emlékirataiból Szentpétervár lakójának a jellemzését „*Unverschämtheit und Glück*“ címmel. (1842. II. k. 58. sz.) A Spiegel egy francia papnak a rémuralomra vonatkozó emlékirataiból közli Marat-nál tett rosszlemlékü látogatásának leírását. („*Ein Besuch bei Marat, der Unbekannte. Aus den Mémoires d'un Prêtre Régicide.*“ 1832. I. k. 47. sz.) Ugyanezt a közleményt, ugyanebben az időben a Társalkodó-ban is megtaláljuk „*Némely párizsi emlékiratból*“ címmel. (1832. II. k. 68. sz.)

A külföldi hadjáratokban résztvett ismeretlen francia tisztek naplójegyzetei közül, amelyekből német lapjaink is több alkalommal közölnek, bennünket legjobban érdekelnek annak a tisztnak feljegyzései, aki Magyarországon töltött hadifogságát írja le. A Schmetterling-ben Rosenthal (R.-I.) közlésében találunk ezekből a következő címmel: „*Die Stregga.*“

Aus den Memoiren eines, in Ungarn kriegsgefangenen gewesen französischen Offiziers.“ (1842. 21. sz.) A volt hadifogoly, aki 1813-ban Arad-várában volt, visszaemlékezéseiben meleg hangon emlékezik meg az aradi vár tiszteletreméltó magyar parancsnokáról és a hadifoglyok ottani életéről, amely hasonló volt a garnizoni élethez. Az exotikus vidékeken megfordult francia katonatisztek naplóiból az Aehrenlese több kivonatot ad olvasóinak. Elsőnek a görög függetlenségért küzdő moreai francia hadsereg egyik tisztjének alig megjelent naplójából a görögországi Navarin bevételét közli „Länder und Völkerkunde“ címmel. (1829. 34. sz.) Egy másik tiszttől, aki az algiri hadjáratban résztvett s ott arab fogságba esett, az Aehrenlese-ben „Die Tage in der Wüste“ című elbeszélést találjuk alig egy évvel az algiri hadjárat után. (1831. 28—31. sz.) Ugyanerről a hadjáratról még egy másik francia tiszt naplójából is találunk egy epizódot. Ez utóbbit Ibrahim pasa vendégül látta s mi a diszes lakoma leírását kapjuk az Aehrenlese-ben „Mittagsmahl im Zelte Ibrahims“ címmel. Ugyanezt egy magyar folyóiratunkban is megtaláljuk. (Aeh. 1836. 78. sz. és Athenaeum 1836. II. k. 81. sz.)

A történelmi tárgyú memoárok mellett a romanticizmus hatása alatt nagy számmal keletkezett francia történelmi munkákról is megemlékeznek német folyóirataink. Az Unterhaltungsblatt-ban értesülünk gróf Ségur-nek a napoleoni hadjáratokat ismertető népszerű történelmi munkájáról. Ségur-rel, mint memoár-íróval már találkoztunk. Szóbanforgó történelmi munkája, „Histoire de Napoleon et de la Grande Armée“, amely 1824-ben jelent meg s az Unterhaltungsblatt már a rákövetkező évben közölte belőle Napoleon moszkvai bevonulását és a wagrami csata leírását. (1825. I. k. 38., 40., 44. és 47. sz.) A magyar lapok közül a Figyelmező 1830-ban értesül e műről és dicséri benne az orosz táborozás leírását. (1838. 9. sz.) A következő francia történelmi munka, amelyet a hazai közönség a német folyóiratok révén megismerhetett, Villemain-nek Cromwell-ről szóló tanulmánya. („Histoire de Cromwell“) A Spiegel Rosenthal fordításában közöl e műből egy részletet „Cromwells Eintritt in das Staatsleben“ (1832. I. k. 12—15. sz.) címmel.

A harmincas évek közepétől kezdve a népszerű nagy

francia történetírókról német lapjaink is megemlékeznek, de cikkeik természetesen nem tükröztetik vissza az egykorú ifjúságnak a francia történetírók iránti nagy rokonszenvét. Guizot, aki az államfő támaszát a polgárságban látta, a harmincas évek körül vált nálunk mindinkább kedvelté. Német lapjaink közül csupán az Aehrenlese foglalkozik egyik tudományos munkájával s ez sem történelmi, hanem pedagógiai mű. Rummy kivonatában találjuk e lapban Guizot-nak az Allgemeine Zeitungban megjelent cikkét, amelyben az iskolaügyet tárgyalja. (1835. 59. sz.) A Spiegel két későbbi évfolyamában még találkozunk Guizot-val, de csak mint politikus-sal. (1847. 13—14. sz.) Ugyanabban az évben, amikor Rummy foglalkozott vele, munkáit már magyarra is fordították, 1841-ben pedig Lukács Móric fordításában a *Tudománytár*-ban megjelent leghíresebb munkája „Az újabb polgáriasodás elemei” címmel, amelyről német lapjaink nem emlékeznek meg.

A negyvenes évek magyar fiatalságának egy másik bálványát, Thiers-t német folyóirataink kissé bővebben ismer-tetik, mint Guizot-t, de itt őt először mint politikust s csak az-után mint történetírót ismerjük meg; egyik politikai beszédéből, amelyet 1840. november 25-én mondott, a Satellit még ugyanabban az évben bő kivonatot ad (1840. 94—95. sz.). Történeti munkái közül az akkor még készülöben lévő „Konzulátus történeté”-ről kapunk tájékoztatót. A Pesther Tageblatt 1844-ben írja, hogy Thiers e munkáját befejezte (1844. I. k. 147. sz. E mű húsz kötete 1845-től 1863-ig jelent meg.), a következő évben pedig a Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde közöl belőle egy részletet a Journal des Débats nyomán „Die Ermordung Kaiser Pauls des Ersten von Russland” címmel (1845. 15—16. sz.). A magyar folyóiratok közül a Regélő Pesti Divatlap foglalkozik Thiers történelmi munkásságával s írja, hogy a forradalomról írt 10 kötetes munkájához a császárság történetét akarja csatolni (1845. II. k. 14. sz.). Az Athenaeum egyik cikke nem mutat rokonszenvet Thiers iránt s azt írja róla mint történetíróról, hogy középszerű (1842. I. k. 64. sz.).

A köztársasági érzelmű Micheltől, kinek népszerű-sege nálunk az említett két nagynevű történetíróéval egyenlő volt, a Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde közöl

egy politikai irányú tanulmányt, amely a szélsőség számára aktuális nemzetiségi kérdésekkel foglalkozik. Ezt a „Le livre du peuple” című munkájából kivonatolta a lap „Werden die Nationalitäten verschwinden?” címmel (1846. 235. sz.). Michelet-ről a szabadságharc után a Spiegel egy rövid cikkében emlékezik meg, és egyenlő értékű írónak tartja Paul Féval-lal és Gerando-val (1851. II. k. 247. sz.). Az Életképekben Vasvári Pál 1847-ben foglalkozik Michelet-tel, s e tanulmány kifejezője a forradalmi magyar ifjúságnak Michelet iránti nagy lelkesülésének. Vasvári azt írja róla, hogy nála minden szó meleg szívből jön, s hogy Michelet hibáival és tévedéseivel együtt szereti az embert. Egyben megvédi őt Meissner Alfréd gúnyjaival szemben, ki a *Grenzboten*-nak szeptember 18-i számában élesen támadta Michelet-t (1847. I. k. 19—20. sz.).

A szocialista érzelmű Louis Blanc-nak a francia forradalom történetéről szóló munkájával (*L’histoire de la Révolution Française*) a Spiegel foglalkozik. A *Courier de Berlin* című, berlini francia nyelvű folyóiratból vette át a lap Louis V i a r d o t-nak e műre vonatkozó bírálatát (1848. I. k. 20. sz.) és közli belőle Mária Antonia híres nyakékerének történetét, amely ellenszenvesen állítja be a királynét („Das Halsband der Königin”) (1848. I. k. 30—37. sz.). A magyar lapok közül a Figyelmező már 1847-ben értesítette olvasóit e mű megjelenéséről.

A politikai tendenciájú francia történetírók tárgyalásával kapcsolatban meg kell emlékeznünk a Spiegelnek Marat-t ismertető két közleményéről is, amelyeket 1849-ben a forradalmi hangulat következtében közöl. Az egyikben Marat elmékedéseiből találunk (1849. III. k. 54. sz.), a másikban pedig egy beszédét kapjuk (1849. III. k. 61. sz.).

Szociális célzatúnak tekinthető L a m e n n a i s-nek, a romanticizmus utolsó jellegzetes képviselőjének az ismertetése is, aki egyházi téren küzdött teljes erejével a 18. század racionalizmusa ellen, s aki az egyházi intézményekben akarta a romantikus kor szociális törekvéseit megvalósítani. Német lapjaink közül csupán a Spiegel foglalkozik a romantikus kor e reformátorával és közöl részleteket IX. Pius pápának hozzá intézett intő leveléből, amelyet az egyházzal való szakítása előtt kapott. (Der Papst, die Revolution und Lamen-

nais". 1848. I. k. 50. sz.). A magyar lapok közül az Athenaeum Lamennais iránti nagy rokonszenvéről tesz tanúságot — ami a negyvenes évek ifjúságának egyházellenes felfogásából magyarázható — s közöl Lamennais elmékedéseiből Kazinczy Gábor fordításaiban (1840., 7. 12. és 15. sz.). Egy más alkalommal örömmel értesíti olvasóit, hogy Lamennais filozófiai iratai németül a francia kiadással egyidőben fognak megjelenni, s ez valószínűleg nem lesz hatás nélkül Kant és Hegel hazájában (1841. I. k. 26. sz.). A Társalkodó már nem ír ily elragadtatással Lamennais-ról s „Les paroles d'un croyant” című munkájáról egy külföldi kritika alapján azt írja, hogy mivel e könyv nem isteni, csupán ördögi lehet (1833. II. k. 55. sz.).

A nagy francia történetírókkal párhuzamosan azokat is tárgyalják német lapjaink, kiknek hírneve az említettekével sohasem vetekedett. Ezekből hazánkban a német folyóiratokon kívül máshol nem foglalkoznak, bár műveiket a kortársak jelentősnek tartották.

Egyedül a Spiegel emlékezik meg hazánkban a maga kora egyik legkiválóbb történet-kritikusának, Fauriel-nek haláláról. Röviddel e tudós elhunytá után hosszabb cikket szentel tudományos érdemei méltatására és felsorolja több történeti és irodalomtörténeti munkáját (1844. 62. sz.). A Schmetterling a könyvújdonságok között említi meg, hogy a közismert Alexandre Valtémare-nak, — kit ma már senki sem ismer —, „Album Cosmopolitique” című munkája három első füzete megjelent (1837. 20. sz.).

A kisebb francia történetírók közül Camille Paganel is foglalkozik német sajtónk. Politikai pályán működő közepes író volt, ki több neves politikus életrajzát megírta. Némettárgyú történelmi dolgozatainak köszönhetette, hogy a németek vele foglalkoztak. Nálunk akkor vált aktuálissá, amikor II. József császár életéről szóló könyve megjelent. Erről két német lapunk, a Spiegel és a Satellit tudósította olvasóit. A Spiegel irodalmi hirei közt csak röviden jegyzi meg, hogy Camille Paganel, aki Nagy Frigyesről és Napoleonról már írt tanulmányt, legutóbb II. József császár történetét írta meg. (Histoire de Joseph II., empereur de l'Allemagne.) Evvel a munkájával kimerítően a Satellit foglalkozik, de csak ak-

kor, amikor a *Journal des Débats*-ban már megjelent Saint Marc Girardin-nek, a Sorbonne neves tanárának reá vonatkozó bírálata. A Satellit tudósítása szerint a *Journal des Débats* 1843. november 3-ától kezdve cikksorozatban adta e bírálatot, amelynek kivonatát alig egy hónap múlva már a Satellitben is olvashatták „Österreichs Stellung zum Orient“ és „Kaiser Joseph und die Ideen des XVIII. Jahrhunderts“ című közleményekben (1843. 104. sz. és 1844. 3. sz.). Saint Marc Girardin, ki sokat utazott s ki 1833-ban Bécsben is időzött, személyes tapasztalatok révén ismerte az osztrák viszonyokat és így II. József alakjához is közelebb tudott férközni. Bírálatában kifejezésre juttatja II. József és Nagy Frigyes iránti tiszteletét, becsüli bennük a modern állami élet felvilágosodott szellemű úttörőit, akik reformtörekvéseikkel akarták megvalósítani azt, amit Franciaország csak forradalom árán tudott elérni. E művön kívül még egy német vonatkozású történelmi munkának, Audin kath. irányú írónak Luther és Calvinról szóló tanulmányának a bírálatával foglalkozik a Satellit, amelyet a *Magazin für die Literatur des Auslands*-ból vett át. (Luther und Calvin vor dem Richterstuhle der französischen Kritik“. (1842. 50. sz.). A kritikus szerint Audin elismeri Luther nagyságát, ellenben élesen elítéli Calvint, akit ő viszont Lutherral egyenlő nagyságnak tart.

A Spiegel 1848-ban egy fiatal köztársasági érzelmű francia íróra, Alphonse Esquiro-s-ra hívja fel olvasói figyelmét, aki a „L'histoire des Montagnards“ című munkájával mintegy folytatását adja Lamartine nagy hírű történelmi munkájának, a Girondisták történetének, amely hozzájárult az 1848-iki forradalom kitöréséhez. Esquiros munkájából a Danton és Desmoulins-re vonatkozó részt közli a Spiegel. („Dantons und Desmoulins Tod“. 1848. II. k. 5—8. sz.).

A történelmi munkák közé sorozhatjuk Rour-Ferrand-nak a 15. és 16. századbéli különleges francia szokásokat ismertető közleményét is, amelyet egy kultúrtörténeti munkájából kivonatolt a Pesther Tageblatt és a Transsilvania. Az előbbi lap megjegyzése szerint ez a mű nemrég jelent meg. (Geschichte des Fortschrittes und der Civilisation in Europa seit dem Beginn der christlichen Zeitrechnung“.

P. T. 1840. II. k. 174. sz., T. 1841. 48—49. sz.): Nagy Péter atyjának szerelmi házasságát s az orosz uralkodóház akkori szokásait a *Constitutionnel* nyomán írja le a Pesther Tageblatt. („Die Vermählung des russischen Regenten älterer Zeit“. (1842. II. k. 240. sz.).

Amilyen nagy érdeklődést tanúsítottak német lapjaink a francia romanticizmus prózai termékei iránt, oly elenyésző a költészetről szóló tudósításuk. *Lamartine* és *Hugo* egy-egy verses kötetének az ismertetésén s ezekből vett néhány szemelvénynek a közlésén kívül jóformán semmit sem találunk német folyóiratainkban a francia romanticizmus nagyértékű és nagyszámú költeményeiből. Ennek egyik okát abban kell keresnünk, hogy a „Junges Deutschland“ — német lapjaink francia anyagának legfontosabb közvetítője — Heine kivételével prózaírókból állt. Német lapjainkban közölt francia költemények, épúgy, mint fordítóik, a már tárgyaltak kivételével értéktelenek. A *Spiegelben* Rosenthal fordításában találjuk egy jelentéktelen francia költőnek, *M. Bres-nek* a divat és a józanész küzdelméről szóló időszerű költeményét „Die Mode und die Vernunft“ címmel (1830. I. k. 16. sz.); a *Spiegel* munkatársának, *Georg Tretter* fordításában „Der Trämer“ címűt (1830. II. k. 82. sz.), amely *Napoleont* magasztalja; *Meta Communis* fordításában egy szerelmi költeményt („Einst und jetzt“. 1834. II. k. 55. sz.); „Le mistrel de Francfort“ álnevű költő franciája után a „Der Tournier zu Worms“ (1847. I. k. 32. sz.) című epikus költeményt; végül a sajtószabadság korában „An der Wiege eines Thronerben“ című (1848. II. k. 3. sz.) forradalmi hangú költeményt, amelyhez az a megjegyzés fűződik, hogy a cenzúra idejében nem lehetett volna leköszölni. A *Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde* is közöl egy francia költeményt, amelynek fordítója *Julie Gräfin Oldofredi Hager*, debreceni születésű német költőnő. (Kam Amor schon mit Flügeln auf die Welt?“ (1840. 23. sz.) A *Satellit* a francia költemények közül csak a „Marçillaise“ érdekli, s a forradalmi időkben ennek a keletkezése történetét adja olvasóinak (1847. 62. sz.). Magyar folyóiratainkban is találunk néhány jelentéktelen francia költeményt, de ismét más ismeretlen költőktől.

A szépirodalmi közlemények mellett a romantikus kor folyóiratai is nyújtanak ismeretterjesztő cikkeket. Bár ezek nem tartoznak a szorosán vett romantikus irodalomhoz, mégis szükséges a francia eredetűeket e helyen megemlíteni, mert kiegészítő részei a romantikus szellemben szerkesztett folyóiratoknak. Ezeknek a sorát már az *Unterhaltungsblatt* kezdi meg egy csodagyermek rendkívüli képességeinek az ismeretetésével („Ein ausserordentliches Kind“. 1812. I. k. 46. sz.), az *Annales d'éducation* című pedagógiai lap nyomán. Ugyanebben a lapban ismerteti Jean de Lacretelle neves publicista Mlle de Somery „Doutes sur différentes opinions dans la société“ című munkáját, amely a társadalmi érintkezés művészetét tárgyalja (1815. II. k. 88—89. sz.). Az Aehrenlese egy részletet ad Alibert-nek, XVIII. Lajos és X. Károly francia királyok udvari orvosának „Physiologie des Passions“ című munkájából, amely az örültség okait fejtegeti. E lapban közölt fejezet a párizsi örültek házának egyik betegén végzett tapasztalatokat írja le („Anselm genannt Diogenes, der Irre zu Bicêtre zu Paris“ 1827. 20—22. sz.). Touin-tól egy természettudományi cikket találunk e lapban. („Über die Naturalisation der Vegetation“. 1828. 51—52. sz.). Moreau-tól kapunk egy statisztikai kimutatót az emberiség népesedéséről (Statistische Erforschungen über die Zunahme der Bevölkerung“, 1833. 24. sz.), a *Bulletin Médical de Bordeaux* című természettudományi lapból pedig egy cikket a régi magvak csíráztatásáról. („Keimkraft alter Samenkörner“. (1835. 3. sz.). A Spiegelben Rosenthal fordításában találunk párhuzamot a római és a párizsi nők jellege között (1829. I. k. 36. sz.), a *Revue des Deux Mondes*-ből vette át e lap Roulin érdekes természetrajzi megfigyeléseit („Fischfangende Kühe“. 1833. II. k. 90. sz.), a *Journal des Débats* nyomán pedig a Schmetterling közöl egy elmélkedést a kézcsoók használatáról (1846. 44. sz.). A Pesther Tageblatt a *Gazette des Femmes* nyomán tárgyalja a nők szerepét az ipari pályán (Über die Rolle der Frauen in der Industrie“. 1843. II. k. 187—188. sz.), Émile d'Estrées-től pedig filozófiai gondolatokat közöl „Euthanasie“ címmel (1841. II. 214. sz.). A pozsonyi Pannoniában az ifjabb Beuffleur-tól, kiről közelebbi adatokat nem ismerünk, XIV.

Lajos-korabeli párizsi életképeket kapunk („Begebenheiten aus Paris unter Ludwig XIV.“), Vicomte Saint Roche a párizsi előkelők életét rajzolja (1840. II. k. 107—111. sz.; 1846. II. 92—102. sz.). Brunner fordításában, az „Esquisse d'une philosophie“ címmel pedig francia aforizmákat találunk (1841. I. k. 67. sz.). A Vaterland egy francia pedagógiai cikket közöl L. Rosenberg fordításában, amelynek tárgya a tanuló ifjúság jutalmazása és büntetése (1844. 134—136. sz.). A Der Ungar Granier de Cassagnac újságíró nyomán közli „Es gibt kein irdisches Weh“ című cikket, amelyben néhány kémiai felfedezésről értesülünk (1847. 36. sz.), az Aehrenlese pedig az ember élettartamáról ad egy populáris cikket (1831. 12. sz.).

UTÓSZÓ.

A német időszaki sajtónk keletkezésének és fejlődésének kora összeesik a magyarnyelvű irodalmi élet megújulásával. Mindkettőnek gyökerei a franciás kultúrájú bécsi légkörbe nyúlnak vissza. Közös a kiindulási pont, de elágazók az utak. Míg a 18. század második felében a magyar irodalmi élet képviselői: franciás műveltségű arisztokraták, írók és külföldi egyetemeket látogató tudósok, a francia felvilágosodott irodalomból a filozófiai és politikai tendenciájú műveket, valamint a gáláns regényeket propagálták, addig a polgárság kezében lévő német időszaki sajtónk azokat a termékeket ismertette belőle leginkább, amelyek ellentétben az előbbiekkal, alkalmasoknak bizonyultak a kispolgári szellemi igények kielégítésére.

Windisch német folyóiratok révén találta meg a 18. század nagyszámú felvilágosodott szellemű francia tudományos folyóirataival a kapcsolatot s az ő érdeme, hogy a *Pressburgisches Wochenblatt*-ban ezeknek ismeretterjesztő közleményei — amelyek más úton hozzánk nem kerülhettek volna — megjelenhettek. Ily módon, bár első német folyóirataink alig foglalkoztak a 18. század neves francia íróival, a felvilágosodott francia irodalom magyarországi terjesztésében mégis fontos szerepet töltöttek be, mert nekik köszönhető, hogy a 18. század francia irodalmának minden ága hazánk-

ban egykorúan képviselve lehetett, bár ez általános irodalmi kultúrává sohasem emelkedett.

Német polgárságunk a francia felvilágosodott írók iránt csak későn, a Martinovics-féle összeesküvést megelőző években kezdett érdeklődni, amikor azoknak műveit már rég magyarra is lefordították. Ennek az érdeklődésnek bizonyítéka a *Neuwieder Zeitung* utánnyomása, amelynek számaait mindvégig általános érdeklődés kísérte. A hazai német folyóiratokra gyakorolt enyhe cenzúrának tulajdonítható, hogy a *Pressburger Zeitung* mellékletei, a már említett *Neuwieder Zeitung* utánnyomása és az *Unterhaltungsblatt* kielégíthették német polgárságunknak a francia filozófusok iránti elkészt szimpátiáját, amely mélyen belenyúlt azokba az évekbe, amikor a cenzúra szigorúan őrködött azon, hogy a magyarság a francia íróktól elhidegüljön. Német folyóirataink tehát, amelyek Mária Terézia és II. József szabadabb uralma alatt még távoltartották magukat koruknak a francia felvilágosodott írók iránti lelkesedésétől, a reakció korában, egész a huszas évekig, túlvilági dialógusaik révén ennek az ébrentartását nagyban előmozdították.

Az említett francia vonatkozású közlemények mellett egykorú aktuális francia irodalmi hírek közlésével is hozzájárultak a felvilágosodás korára eső német folyóirataink a francia irodalom ismertetéséhez. Nem kicsinyelhetjük ebben a tekintetben *Schedius* Lajos érdemeit, ki a *Literarischer Anzeiger*-rel és a *Zeitschrift von und für Ungern*-nel a magyarországi irodalomkritikát megalapozta. Bár lapjaiban kevés a francia vonatkozás, és alig bírál néhány francia könyvet, törekvéseivel megelőzte a francia romanticizmus hatását kimutató későbbi folyóiratok ily irányú cikkeit.

A 19. század huszas évei a magyarországi francia irodalmi hatás szempontjából a pangás kora.

A francia romanticizmus a harmincas évek körül jelenik meg nálunk, de ez, amint ismertettük, nem elszigetelt körre vonatkozik, mint a felvilágosodott francia irodalom befolyása, hanem általános és népszerű, s ugyanakkor jelentkezik nálunk, mint Németországban. Ebben az egyidejűségben német időszaki sajtónknak jelentős szerep jutott. Ugyanakkor, amikor a francia romanticizmusért és a júliusi forra-

dalom vívmányaiért lelkesülő fiatal németek francia szel-
lemben számos folyóiratot alapítottak, a hazai német idő-
szaki sajtó megtalálta velük a közvetlen kapcsolatot, s ennek
eredménye az lett, hogy német folyóirataink már a harmin-
cas évek elején az új francia szellem hatását mutatják.
Német lapjaink szerkesztői és munkatársai a harmincas és
negyvenes évek francia-barát magyar írói mellett nemcsak
kezdemenyezői, de kitartó harcosai lettek a „Junges Deutsch-
land“ közvetítése révén Németországból beáramlott francia
romantikus irodalomnak. Bár a magyar folyóiratok is egy
úton haladtak velük, ezek csak az Athenaeum megjelenésé-
nek az idejében voltak a francia irodalmi hatás szempont-
jából nagyobb jelentőségűek s így időben elmaradtak az
1828-ban alapított, erős francia hatást eláruló *Spiegel* mögött.
E lap mellett a francia romantikus irodalommal való kap-
csolataink szempontjából legfontosabb német folyóirataink a
Pesther Tageblatt és a *Der Ungar*; a *Pressburger Zeitung*-nak
e korra eső mellékletei, az *Aehrenlese* és a *Pannonia* ezeknél
kisebb mértékben kerültek a francia romanticizmus ha-
tása alá.

A 19. század harmincas és negyvenes éveiben megjelent
német folyóiratok révén a hazai közönség az egykorú diva-
tos francia feuilleton- és regényírókkal megismerkedhetett.
Sajnálatos, hogy ezeknek az íróknak tekintélyes része, —
amely az újságok révén a nagyközönség ízlésének irányítója
lett, — nagynevű és nagytehetségű mintaképeiktől csak a
külsőségeket sajátította el, minden esztétikai és művészi
alap nélkül.

Bár a magyar folyóiratok is propagálták a francia iro-
dalmat, általuk az olvasó a francia írókat alig ismerhette
meg, mert elbeszéléseiknél legtöbb esetben csak a fordító
nevét tüntették fel. Magyar és német folyóirataink francia
anyaga között egyes eltéréseket tapasztalhatunk. Ez abból
magyarázható, hogy a harmincas és negyvenes évek magyar
fiatalságát — a folyóiratok vezetőit — lapjaik számára
gyűjtött érdekfeszítő elbeszélések mellett a francia közle-
ményeik megválogatásánál a politikai tendencia is irányí-
totta. Ennek egyik következménye, hogy a magyar időszaki
sajtó kimerítően foglalkozik Tocqueville-lel, a köztársasági

érzelmű francia történetíróval, kiről német folyóiratainkban nem esik szó, annak ellenére, hogy ő már 1835 óta hatott a német közvéleményre.¹

Kétségtelen, hogy német folyóirataink közvetlen kapcsolataik révén sokkal jobban függtek a németországi folyóiratok befolyásától, mint a németiségtől idegenkedő magyarok. Ennek érdekes bizonyítéka, hogy egyik legnevezetesebb francia elbeszélőtől, Merimée-től, ki Németországban sohasem vált népszerűvé, német folyóirataink semmit sem adtak, a magyarok ellenben két legjobb elbeszélését közölték.²

A magyar folyóiratok előnyére feljegyezhető aprólékos eltérések, amelyekhez még a Nemzeti Színház műsorán szereplő francia színművek ismertetése is járul, még nem elegendők ahhoz, hogy a német folyóiratoknak a francia irodalom terjesztése körüli törekvéseit és elért eredményeit kicsinyítsék. Legnagyobb teljesítményük, hogy megelőzték a „Fiatal Magyarország”-nak a francia romantikus irodalomhoz s a „Junges Deutschland”-hoz való kapcsolatait, s míg ezeket „láthatatlan idegszálak kötötték össze a „Junges Deutschland”-dal,³ addig a német időszaki sajtónk közvetlen összeköttetéseket talált velük, amely a francia irodalom iránti érdeklődését évtizedekre terjedő, állandó folyamattá tette, melynek zárköve a szabadságharc. Kétségtelen, hogy ez az érdeklődés leginkább a francia romanticizmus ferde és selejtes kinövéseire irányult, de nem szabad elfelejtenünk, hogy német lapjainkban kimutatott francia ponyvairódmát a kor szelleme és ízlése fejlesztette, amelynek német sajtónk hű képét adja.

Német folyóirataink még tengődtek a Bach-korszak elején, amikor virágzásuk korának éltetői is elvesztették erejüket. A francia romanticizmus helyébe a realizmus lépett, III. Napoleon Franciaországa nem állított liberális eszméket ifjúságunk hevítésére, s a hazai német intelligencia lassan

¹ Josef Nadler: Literaturgeschichte der deutschen Stämme u. Landschaften. 3. Bde. Regensburg, 1912—1928. III. k. 54. l.

² Colomba. Athenaeum. 1840. II. k. 36—49. sz. Carmen (Aláírás nélkül) Társalkodó. 1847. 30—40. sz.

³ Farkas Gyula: i. m. 236. l.

magyarrá vált, amelynek nem volt többé német sajtóra szüksége.

Német időszaki sajtónk tehát a magyarországi szellemi élet franciás irányú fellendülése korában született meg s a francia irodalmi hatások gyengülésekor szűnt meg. Végigkísérte mind a felvilágosodott, mind a romantikus francia irodalom magyarországi befolyásának korszakát s mindkettőnek terjesztése körül tevékenykedett. Francia irodalmi anyaga bizonyítéka annak, hogy erős szálak fűzték nemcsak a német, hanem a francia irodalomhoz is: a hazai német időszaki sajtó volt nálunk a francia gondolat egyik leghathatósabb képviselője és terjesztője.

DIE FRANZÖSISCHE LITERATUR IN DEN UNGARLÄNDISCHEN DEUTSCHEN ZEITSCHRIFTEN.

1767—1852.

A. 1767—1810.

I. Die Beilagen der *Pressburger Zeitung*.

1. *Der Freund der Tugend*. Bey Johann Michael Landerer, privil. Buchdruckerei. Pressburg, 1767—69. (Vorhanden: Jg. 1768. Hg. C. G. v. Windisch. vgl. Zuber Marianna: *A hazai németnyelvű folyóiratok története*. Budapest, 1915. S. 15—17.)

1768. S. 345.: Der Fux und der Hahn. (Aus dem Roman de Renard).

2. *Pressburgisches Wochenblatt zur Ausbreitung der Wissenschaften und Künste*. Bey Johann Michael Landerer, privil. Buchdruckerei. Pressburg, 1771—73. (Hg. C. G. v. Windisch, vgl. Zuber S. 15—17.)

1771. S. 16.: Merkwürdiges Mittel wider die Viehseuche. Aus der *Gazette Salulaire*. — S. 49—54.: Einige Betrachtungen über die Traurigkeit und die Freunde. Aus der *Variétés Hist. Phys. et lit.*, — S. 56.: Bewährtes Mittel wider verbrannte Glieder. Aus der *Gazette Salulaire*. — S. 57—60.: Mittel das Korn gut zu erhalten. Aus den Schriften der *Acad. des Sciences*. — S. 60—61.: Von den Grillen. Aus den *Nouvelles de la Républ. des Lettres*. — S. 61—63.: Von den Regenbogenfarben. Aus dem *Journal des Sçavans*. — S. 63—64.: Mittel, dass die Gartengewächse leicht aufgehen und wachsen. — S. 83—84.: Den Wurm in den Bäumen zu vertreiben. Aus dem *Journal Oeconomique*. — S. 86—87.: Geheimnis, die Eisenarbeit für den Rost zu verwahren. Aus der *Histoire de l'Acad. des Sciences*. — S. 87—88.: Fürtreffliches Mittel wider die fallende Sucht. Aus der *Hist. de l'Acad. des Sciences*. — S. 88.: Die erfrorenen Früchte aufzutauen. Aus dem Journ. des Sçav. — S. 100—102.: Eine Anekdote von Richard Steele. Aus dem *Journal Encyclopédique*. — S. 102—103.: Ein vortreffliches balsamisches Oel zu Heilung der Wunden

und Quettschungen. Aus der *Gazette Salulaire*. — S. 105—108.: Von dem Colibry. Aus dem *Mem. de Trévoux und der Biblioth. Univ. et histor.* — S. 126—128.: Ein Mittel wider den Stein. Aus der *Gazette Litter. de l'Eur.* — S. 128.: Vom Scharlache. Aus den *Mem. de l'Acad. des Sciences*. — S. 133—134.: Von Verbesserung der Rockenärndte. Aus dem *Avant Courreur*. — S. 135—136.: Unfehlbares Mittel wider alle Arten von Wechselfiebern. Aus der *Gazette Salut.* — S. 137—143.: Eine Art Dämme aufzuwerfen. Aus dem *Journal Oeconomique*. — S. 171—172.: Mittel wider den Wurm am Finger. Aus dem *Journal Oeconomique*. — S. 175—176.: Einen beträchtlichen Grad der Kälte in wenig Augenblicken hervor zu bringen. Aus dem *Journal des Sçavans*. — S. 179—181.: Von der Ursache des Hungers und des Durstes. Aus dem *Memoires de Trévoux*. — S. 182—183.: Von einer besondern Art von Brode. Aus dem *Journal des Sçavans*. — S. 185—192.: Eine sonderbare Begebenheit. Aus einem französischen Sendschreiben. — S. 193—198. und 201—204.: Historische Abhandlung von den Manufakturen. Aus den *Variétés Hist. Phys. Liter.* — S. 199—200.: Neues Mittel die Wärme eines Zimmers zu verstärken, ohne viel Holz anzulegen. Aus der *Gazette Salulaire*. — S. 200.: Die Quitten lang zu erhalten. Aus dem *Journ. des Sçavans*. — S. 208.: Eine gute Suppe. Aus der *Gazette Salulaire*. — S. 224.: Mittel die Mäuse zu vertreiben. Aus der *Gazette Salulaire*. — S. No. 236—37.: Von dem Ursprunge des Lebens und der Ursache des Todes. Aus den *Mem. de Trévoux*. — S. 238—39.: Erfindung, das Helfbein vollkommen weiss zu machen. Aus dem *Journal Oeconomique*. — S. 326—27.: Bewährtes Kitt, das zerbrochene unächte Porcellain wieder zu ergänzen. Aus der *Gazette Salulaire*. — S. 229—36.: Neue Art, den Hanf mit wenigeren Abgänge und geringern Kosten zu bereiten. Aus dem *Journal Oeconomique*. — S. 409—10.: Eine Anekdote von dem berühmten englischen Philosophen Johann Locke. Aus dem *Journal Encyclopédique*.

1772. — S. 53—54.: Die beste Art Maulbeerbäume zu säen. Aus dem *Journal Oeconomique*. — S. 57—63.: Natürliche Geschichte des Bibers. Aus den *Memoires de l'Acad. des Sciences*. — S. 110—11.: Von den Schwalben. Aus den *Journal des Sçavans*. — S. 123—127.: Von dem Schlangensteine. Aus den *Journal Oeconomique*. — S. 170—76.: Von den Agyptischen Pyramiden. (Buffon.) — S. 304.: Der Doktor wider seinen Willen. — S. 345—55.: Die Kunst zu lieben. Ein Schreiben des Herrn St. Evremont an die Ninon von Lenclos.

1773. S. 41—84.: Betrachtungen über das Klima in Ansehung der Sitten und der Gesetze. (Montesquieu: *Esprit des lois*) — S. 121—135.: Geschichte einer jungen Wilden. Aus dem Französischen. — S. 157—160.: Gesammelte Fremde und eigene Beobachtungen aus dem Reiche der Natur. (*Dictionnaire Encyclopédique*).

3. Der Nachdruck der *Neurwieder Zeitung*. Pressburg, 1789—1810. *Politische Gespräche der Todten nebst Politischen Reden*.

1793. Bd. I. 3. Jänner: Die beste Welt des Leibniz. — 4. März: Neunte Rede. Text: Il s'agit comme libre et parle comme esclave. Voltaire: 2. dic. sur la liberté. — 21. Juni: Redende Personen: Bathil—Bernard von Fontenelle.

1794. Bd. I. 9. Jänner: Biographie Peter Heinrich Tondou (der sich wegen seiner Verbrechen zum Le Brun umtauschte.) — 12. Mai: An unsere Poeten, Dichter, Versenmacher und andere dergleichen. — 16. Mai: Voltaire's Lehre über den Krieg. Eine philosophische Zeitung. Biographie. Maria Franz Arouet von Voltaire. — Bd. II. 25. Jul.: Redende Personen: Fenelon—Piron. — 5. Sept.: Redende Personen: Hans de la Fontaine — eine Laus. — 19. Sept.: Redende Personen: Lucian—Lebrun.

1795. *Politische Gespräche der Todten und pol. Briefwechsel zwischen den Lebendigen und den Todten. Aus dem Reiche der Todten, Politische Gespräche über die Begebenheiten des 1795-sten Jahres.* Bd. I. No. 15.: Redende Personen: Stanislaus Leszinszki—Montaigne. Biographie. (Montaigne) — No. 19.: Die Biographie von Le Sage. — Bd. II. No. 99.: Trauet dem Menschen nicht, der sich niemals berauscht. Hans Jacob Rousseau.

1796. *Das Reich der Todten. Enthaltend pol. Gespräche der Todten, politische Reden nebst geheimen Briefwechsel zwischen den Lebendigen u den Todten.* Bd. I. No. 2.: Politique. Montaigne. — No. 13.: Panglos, Lehrer des Leibnizischen Optimismus — an seinen Zöglinge Candide.

1797. Bd. I. No. 1.: Vorick aus dem Reiche dem Todten an die Europäer. — S. 5.: Montesquieu. — Bd. II. No. 90.: Voltaire's histoire Generale.

1798. *Aus dem Reiche der Todten.* Bd. I. No. 10.: Redende Personen: Stephan Condillac — Peter Corneille. — No. 18.: Montaigne Livre I., — Bd. II. No. 69.: Voltaire L'hist. univ. — No. 75.: Von Voltaire. — No. 89.: Montesquieu aus dem Reiche der Todten — an einen Minister des — — Hofes.

1799. Bd. I. No. 18.: Franz Rabelais aus dem Reiche der Todten an einen Arzt. — Bd. II. No. 65.: Über die Wirkung der Aufklärung.

1800. Bd. I. No. 8.: Über die Wichtigkeit der Pantoffeln. Molière. — No. 14.: Candide von Voltaire. — Bd. II. No. 57.: Der Weise der Welt (La Bruyère) — No. 69.: S. 369.: Die Unsterblichkeit nach Delille.

1801. *Reich der Todten.* Bd. I. No. 4.: Das XVIII. Jahrhundert im Reiche der Todten. Redende Personen: Minos—Rhadamanthus—Aecus. — No. 14. S. 113—116.: Prosper von Crébillon aus dem Reiche der Todten an einen Bibliothekar. — No. 49.: Redende Personen: Fénelon—Chartam Pitt. — No. 51.: Die Aerzte des Molières. — No. 78. Le Siècle de Louis XIV.

1804. *Reich der Todten. Eine Zeitschrift enthaltend Politische Gespräche der Todten, politische Reden nebst geheimen Briefwechsel zwi-*

schen den Lebendigen und den Todten. Bd. I. No. 40.: Göttliche und menschliche Gesetze. Montesquieu. (T. 3. I. 26. c. 2.)

1805 Bd. II. No. 101.: An Johann de La Bruyère in Elisium.

1808. Bd. I. No. 33.: Redende Schatten: Epicur—Voltaire.

II. Pest.

1. *Literarischer Anzeiger für Ungern.* Herausgegeben von Ludwig v. Schedius. Pesth, 1798—99.

1799. No. 9.: Unterricht für eine junge Person, die in die Welt tritt. Aus dem Französischen in das Deutsche übersetzt von dem Fr. Celestina v. Divornikovich.

2. *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur.* Herausgegeben von Ludwig v. Schedius. Pesth, 1802—4.

1803. S. 309—10.: Der hinkende Teufel. Aus dem Französischen ins Ungarische übersetzt. — S. 375.: Atala, oder die Liebe zweyer Indianer in den Wüsten Lousianas. Geschrieben in französischer Sprache von Chateaubriand, übersetzt von St. B. Pressburg, 1803.

3. *Patriotisches Wochenblatt für Ungern zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse und zur Beförderung alles Guten und Nützlichen.* Herausgegeben von Johann Carl Lübeck. Pesth, 1804.

1804. B. I. S. 4.: Tableau du commerce de la Grèce formé d'après une année moyenne depuis 1787. jusqu' en 1797. Par Felix Beaujour ex-Consul en Grèce.

4. *Miscellen für Zeitungsleser oder Historisch-politische Denkmürdigkeiten aus dem Archive der Zeiten.* Pest, 1808. Erstes Heft. Im November.

1808. S. 21—22: Montesquieu über die Dauer einer Universalmonarchie. — S. 57—60.: Schreiben des Marschall de France Fabert an Ludwig XIV., als dieser Monarch ihn zum Ritter des heiligen Geist Ordens ernannt hatte.

III. Hermannstadt.

1. *Siebenbürgische Quartalschrift.* Herausgegeben von Martin Hochmeister. Hermannstadt, 1790—1801.

1793. No 19.: Die Schriften der Frau de la Fite.

2. *Siebenbürgisches Intelligenzblatt.* Herausgegeben von Martin Hochmeister. Hermannstadt, 1792—1805.

1793. No 20.: Wie entgeht man seinem Schicksale, No 42.: Grossmut und Kindesliebe.

B. 1811—1852.

I. Pressburg.

1. *Unterhaltungsblatt, als Beilage zur Pressburger Zeitung*. Pressburg, 1811—26.

Redakt.: 1811. — 1. Jul. 1812.: Wilhelm Schmidt, 1. Jul. 1812—1819.: Simon Peter Weber, 1820—24.: Carl Snischeck, 1825—26.: Carl Friedrich Wigand.

1812. Bd. I. No. 8.: Aus dem Tagebuche einer Reise in das Innere von Klein-Asien von M. L. A. Corances Consul in Bagdad. (Aus dem französischen *Moniteur* im gedrängten Auszuge übersetzt. (Notizen über die Samaritaner in Naplus). — No. 24.: Gemälde von Madrid. Nach dem Französischen. — No 46.: Zerah Collburn. Aus dem *Annales d'education*.

1813. Bd. I. No. 2.: Die Mode Eine Anekdote von Bouilly in einem französischen Almanach. — No. 34.: Geschichte eines Shawls. — No. 37.: Gedanken und Meinungen des Fürsten von Ligne. — No. 41.: Etwas über Voltaire. — No. 45.: Der französische Dichter Delille.

1814. Bd. I. No. 23.: Es ist doch die beste Welt. (Candide). — No. 28.: Gespräch zwischen Voltaire und Lavater. — No. 54.: Skizze eines Gemäldes. — Bd. II. No. 62.: Montaigne und ein Browianer. Über die Erfahrung in der Arznei. — No. 66.: Das Reich der Todten. Montesquieu und ein neuer Ankömmling. — Bd. II. No. 67.: D. Agnesseau und Massillon. — No. 77.: Slette und Molière. — No. 88—89.: Louise Moreau: Eine französische Criminalgeschichte.

1815. Bd. I. No. 30.: Voltaire und Haller. Iphigenia Delille. — No. 42.: Putzendorf und Rousseau. — Bd. II. No. 68.: Charackter der Franzosen. Von Voltaire. — No 88.: Über den Geist geselliger Unterhaltung. Nach Lacretelle dem Aelteren. — No 98.: Gabrielle von Etreé und der Dichter Racine. Im Reich der Todten.

1816.: Bd. I. No. 2—4.: J. J. Rousseau und ein neuer Ankömmling im Reiche der Schatten. — No. 5.: Die Politiker. Nach Montesquieu. — No. 38.: Die Komödiantin. Ein neues Lustspiel von Hrn. Andrieux.

1817. Bd. I. No. 32.: Der Alte Invalide. Eine Anekdote aus Malouets Reise in die Wälder von Guiana. — No. 56.: Dankbarkeit eines Vogels. Im *Mercure de France* vom Jahre 1765. — Bd. II. No. 68.: Was ist Musik Genie? Von Rousseau.

1818. Bd. I. No. 23.: Wie kam Voltaire nach Postdam. Nach Mar-montels Memoiren. — No. 49.: Wert und Ansehen der Gelehrten. Montesquieu. Von J. Melzer. — No. 54.: Der Geist der Zeit. Aus dem *Journal des Débats*. — Bd. II. No. 79.: Die Literatur unter Bon a-

parte. Aus Mad. Staels Betrachtungen über die vornehmsten Begebenheiten der französischen Revolution. — No. 86.: Voltaire's letzte Tage.

1821. Bd. II. No. 81.: Madame Stael von Aloys v. Schütz. — No. 90.: Hamedy und Sidi-Moulou.

1822. Bd. 1. No. 5.: Allerlei starke Speisen. 1. Geist. Frau von Stael.

1825. Bd. 2. No. 68.: Voltaire.

1825. Bd. 1. No. 2.: Ludwig XVI. in seiner Geschäftigkeit. Aus Soulavies Memoiren. — No. 38. 44 u. 47.: Napoleons Einzug in Moskau. Ein Bruchstück aus des Grafen Ségur: Histoire de Napoleon. No. 40.: Aus den Memoiren des französischen Generals Grafen Rapp. (Ségur)

1826. Bd. 2. No. 85.: Miscellen. Abel Rémusat.

2. *Aehrenlese zur Belehrung und Unterhaltung. Beilage zur Pressburger Zeitung.* Herausgegeben durch Carl Friedrich Wigand. Pressburg, 1827—30. Gedruckt mit Belnay'schen Schriften.

1827. No. 20—22.: Anselm genannt Diogenes, der Irre im Bicêtre zu Paris. Aus Aliberts Physiologie der Leidenschaften. Aus dem Französischen übersetzt von Scheidler. Weimar, 1826. — No. 85.: Beobachtungen der Standespflichten. Aus dem Franz. übersetzt.

1828. No. 2.: Die Schlacht von Trafalgar. Aus den Memoiren Guilemards, verabschieden französischen Sergeanten. Aus dem Französischen übersetzt. Leipzig, 1827. — No. 14.: Bruchstücke aus der Vorrede zu Chateaubriands Reise nach Amerika. — No. 51—52.: Über die Naturalisation der Vegetation. Aus dem Französischen des Touin übersetzt. — No. 85—86.: Selbstbiographie einer Schreibfeder. Aus dem Franz. übersetzt.

1829. No. 6.: Über das Theater. Aus dem Berlinischer Wochenblatte. (Rousseau) — No. 20.: Dichter Genie. (Über Scribe) — No. 32.: Die Verurteilungsscene aus „Der letzte Tag eines Verurteilten“ von Victor Hugo. — No. 32. S. 131.: Miscellen. Bourienne. — No. 34.: Länder und Völkerkunde. Navarin zu Ende des Jahres 1828. Aus dem Tagebuche eines Offiziers bei der französischen Armee in Morea. — No. 36.: Schilderung des Generals Bonaparte von der Frau V. Bourienne. — No. 82.: Aus Bouriennes Denkwürdigkeiten. 1830. No. 99.: Napoleons Toilette. Von seinem Kammerdiener Constant.

Fortsetzung:

Pressburger Aehrenlese zur Belehrung und Unterhaltung. Herausgegeben durch Carl Friedrich Wigand. Pressburg, 1831—36.

1831. No. 12.: Verhältnis der Lebensdauer bei Reichen und Armen. Chateauf. — No. 27.: Die unterbrochene Mahlzeit. Aus *Le Gastronome*. — No. 28—31.: Die Tage in der Wüste. Aus den Erlebnissen

eines jungen französischen Soldats. — No. 44.: Der Heiratskontrakt. — No. 87—90.: Napoleon oder dreissig Jahre Frankreichs. Hist. Dram. Gemälde in 6. Abteilungen. Frei nach A. Dumas, bearbeitet von Th. v. Haupt. 1851.

1855. No. 7—8.: Die Pariser Hunde. Nach Jules Janin. — No. 21—23.: Der Pariser zu See. Von Eugen Sue. — No. 24.: Statistische Erforschungen über die Zunahme der Bevölkerung. Von A. Moreau.

1855. No. 12. Französische Gerichtscene. Aus der *Gazette des Tribunaux*. — No. 41—42.: Lamartine und Lady Esther Stanhope. Aus den unlängst erschienenen Reisen in Orient. — No. 55.: Keimkraft alter Saamenkörner. Aus dem *Bulletin médical de Bordeaux*. — No. 59.: Das Schulwesen von Guizot. — No. 88—90.: Der Graf von Saint Germain und Cagliostro. Aus dem Memoiren des Königs Ludwig XVIII.

1856. No. 34.: Leonore. Dem Französischen nacherzählt von Hyazinth v. Schulheim. — No. 55.: Bild von Jerusalem. Aus Lamartines Reisen. — No. 58—59.: Die versteckte Braut. Nach dem Französischen. — No. 78.: Ein Mittagmahl im Zelte Ibrahims Bey von Mostahennem. Von einem französischen Offizier.

3. Pannonia. Welt und Zeitgemälde zur Belehrung und Unterhaltung. Verlag von Ignaz Schaiba. Gedruckt bei Anton Edlen von Schmidt. Pressburg. 1837—49.

Vom 1844—49.: Herausgeber: M. v. Barich. Redakteure: 1. Jänner 1837—1. April 1837: Ignaz Schaiba, 1. April 1837—1. Aug. 1841: Adolf Friedrich Richter, 1. Aug. 1841—18. März 1848: Adolf Neustadt. Vom 18. März 1848—1849: Verantwortlicher Red.: Johann Bangya, Verlag von Carl Fr. Wigand jun., Druck von Carl Fr. Wigand sen.

1837. No. 31—35.: Die Rache. Frei nach dem Französischen des Guerin.

1838. Bd. II. No. 64.: Der Gauner in der Wüste. (*Revue de Paris*)

1839. No. 50—51.: Thiers. — No. 55.: Eine Priese Tabak. Von Biéville.

1840. No. 71.: Unter dem Tische von Paul de Kock. — No. 101—105.: Der fünfzehnjährige Gouverneur. Von jungen Beuffleur.

1841. No. 18.: Jeannot la Pelisiere. Wahre Begebenheit nach dem Französischen. — No. 19—21.: Der Ritter vom Schwan. Legende von A. Dumas, von Seyfried. — No. 29.: Das Glas Wasser. Historische Novellette von Scribe. No. 67.: Aphorismen aus dem Esquisse d'une Philosophie. — No. 70—75.: Das Park Gitter. Eine Novelle nach Soulié von W. Heimer. — No. 83—84.: Über ein Glas Wasser von Adolf Neustadt. 1842. No. 107.: Die französische Kritik. — No. 154—155.: Eine Lokke. Novelle nach dem Französischen.

1845. Bd. I. No. 10.: Eine Emancipierte. Von Ernst Keil. — No. 87.: Deutsche und französische Sprichwörter. — Bd. II. No. 116—118.: Der Baum der Erkenntnis. (Von Voltaire)

1844. Bd. I. No. 78—79.: Versuch für die Tat. Nach dem Französischen des Louis von Dr. Louis. — Bd. II. No. 108—9.: Glückliche Heirat durch einen Thaller. Nach dem Französischen von S. Groag.

1845. Bd. I. No. 30.: Alles für den Schein. Aus dem Französischen des Alphons Karr. — No. 46—47.: Der ländliche Nachbar. Frei nach dem Französischen. — Bd. II. No. 110—113. Ein Perpetuum Mobile im Bein. Phantasiestück nach dem Französischen von D. Pr. Sewill. — No. 115—126.: Eine unmögliche Heirat. Novelle nach dem Französischen von N.—R.—Borgese.

1846. Bd. I. No. 11—14.: Ehrsucht und Liebe. Novелlette nach dem Französischen von Rosenberg. — No. 15.: Journalistisches Tirailliren. Jules Janin. — No. 28—30.: Dreizehn blaue Kleider und doch eine glückliche Ehe. — No. 83.: Bunterlei. (Souvestre) — Bd. II. No. 92—102.: Nahtbild aus der Pariser Haute Volée. Nach Vicomte St. Roche von Joseph Brunner. — No. 108.: Die Geheimnisse der Kapelle. Romantisches Gemälde nach dem Französischen von P. W. — No. 104—109.: Der angenehme Bühnendichter. Frei nach dem Französischen. Von L. Rosenberg. — No. 122—124.: Ein Weib statt eines Esels. Ein Reisebild aus dem Französischen. — No. 126—129.: Die Seelengeige. Nachtstück aus dem Französischen. — No. 141—142.: Demoiselle Lenormand. Aus dem Französischen von Leopoldine von Sorenberg. — No. 145.: Der schwarze Doktor. Schauspiel nach dem Französischen von Hermann.

1847.: No. 16.: Urteil eines Franzosen über Deutsche, Engländer, Franzosen, Italiener und Spanier. — No. 67—68.: Sentimentale Reise längs den Ufern des Rheines. Frei aus dem Französischen übertragen von Weyl. — No. 99—104.: Das Trauerspiel im Trauerspiel. Novelle nach dem Französischen von L. Rosenberg. — No. 125. S. 497—498.: Ein Besuch auf Monte Christo von Alfred Meissner.

II. Pester und Ofner Zeitschriften vom 1811—52.

1. *Gemeinnützte Blätter zur Belehrung und Unterhaltung.* Zugabe zur vereinigten Ofner und Pester Zeitung, enthaltend moralische Devisen, Sentenzen und Reflexionen; biographische Notizen; staatliche Denkwürdigkeiten; Erfindungen und praktische Anweisungen aus dem Gebiet der häuslichen Oekonomie und der Gewerbekunde; Anekdoten und Charaden; Miscellen zur Belehrung und Unterhaltung von Kristoph Rösler. Gedruckt in der kön. ung. Universitäts-Buchdruckerei. Ofen, 1811—44. Vom 1. Juli 1837—1844. Red.: Joseph Jánich.

1811. Bd. I. No. 6.: Anekdote von Fontenelle.

1812. Bd. I. No. 54.: Anekdote von Diderot.

1813. Bd. I. No. 42.: Die Biographie von Delille. — Bd. II. No. 50.: Anekdote von Delille.

1814. Bd. I. No. 45.: Buonaparte. Nach Chateaubriand aus einem Wiener Blatt.

1816. Bd. I. No. 27.: Gley: Voyage en Allemagne et en Pologne. Paris, 1816. — Bd. II. No. 96.: Anekdote vom Diderot.

1817. Bd. I. No. 2. und 3.: Anekdote vom Voltaire. — Bd. II. S. 455.: Anekdote vom Beaumarchais.

1819. Bd. I. No. 29.: Anekdote von Voltaire. — No. 32.: Pariser Theaterverhältnisse.

1820. Bd. I. No. 40.: Anekdote von Voltaire. — S. 254—55.: Racine.

1821. Bd. II. No. 58.: Miscellen Alexandre de la Borde: Voyage pittoresque et historique de l'Espagne.

1826. Bd. I. No. 1.: Anekdote von Voltaire.

1837. Bd. II. No. 88.: Anekdote von Voltaire.

1840. Bd. II. No. 95—96.: Rousseau aus Brautwerber.

1841. Bd. II. No. 88—90.: Maria Aurora Le Normand. Nach Germain Sarrut.

1842. Bd. I. No. 9.: Friedrich und Voltaire. — No. 25—26.: Napoleon und das St. Helenental bei Wien. Aus dem Französischen des P. Terneuf.

1843. Bd. I. No. 53—56.: Hyppolit und Dianore. Von Alexandre Dumas. — Bd. II. No. 66—69.: Das Portrait. Von André Delrieu. — No. 100.: Méry und das Vermächtnis. Eine Anekdote vom fr. Schriftsteller Méry.

1844. Bd. I. No. 32.: Rousseau über das Glück des Familienlebens. — Bd. II. No. 58.: Über Eugen Sues Ewigen Juden. — No. 58—62.: Die beiden Portraits. Von Lebrun.

2. *Zeitblätter für Freunde wahrer Menschenbildung.*
Herausgegeben von Joh. Ludwig Folnesics, Eigentümer, Vor-
leser u. Lehrer einer Erziehungs- u. Bildungs-Anstalt für die
weibliche Jugend. Ofen, 1818—19.

1818. Bd. I. No. 4—9.: Neuere Philosophie und Voltaires Lehre.
— No. 44—45.: Über Voltaires letzte Tage. (Von Kotzebues literari-
schem Wochenblatte.)

3. *Zeitschrift Pannonia. Ein vaterländisches Erhohlungs-
blatt für Freunde der Schönen, Guten und Wahren.* Geweiht
Herrn Benedikt von Nagy de Felsöbük, dem Patrioten, dem
wahren Freunde, von seinem Freunde Grafen Carl Albert
Festetics de Tolna. Pesth, 1819—22. Gedruckt mit Trattneri-
schen Lettern.

1819. No. 34.: Über die Tragödie. (Boileau) — No. 39—40.: Epi-
cur und Leontia. Nach du Moustier. — No. 50.: Über die Comödie.
(Boileau.) — No. 74.: Aehnlichkeit und Unterschied. Ein Schwanck
von J. de Michel.

1820. No. 9.: Die Schosshunde unter der Ägide. Ein Schwank. Jean de Michel.

1821. No. 16.: Qualbert und die Dame von Haute-Roche. Von S. W. Schiessler. — No. 35.: Das Familienfest oder die Kleider eines grossen Herrn. Aus Morands Papieren. Von S. W. Schiessler. — No. 45.: Das Théâtre Français von Riesch.

1822. No. 57—58.: Corneille und Racine.

4. *Iris. Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben.* Verlegt und herausgegeben von C. Stielly und Sam. Rosenthal in Pesth. 1825—28. Gedruckt in der K. Univ. Buchdruckerei in Ofen.

1825. No. 6—12.: Erdelinde. Novelle frei nach dem Französischen der Bar. Montolieu, bearbeitet von Manfred. — No. 30.: Elegie nach Alfons von Lamartine. Der Abend. — No. 36.: Das Original und die Copie. Nach einer Anekdote aus dem Französischen. — No. 38.: Charaktere. Nach dem Französischen von Fr. Gräffer. — No. 41—42.: Einige Briefe Fontenelles und Jouns. Mitgeteilt von Panse.

1826. No. 45. S. 180.: Literatur. Die Dichtungen von Lamartine. — II. Teil. No. 107—108.: Lebensbilder aus Paris. Das Theatre Français. — No. 136.: Korrespondenz und vermischte Nachrichten. Über die Vorstellung der Oper: Die weisse Frau von Boëldieu.

1827. No. 67—68.: Geschichte des Jean Barré, genannt Armand. Aus dem Französischen mitgeteilt von Kikinger.

5. *Der Spiegel für Kunst Eleganz und Mode.* Pesth und Ofen 1828—52. Vom 1828—41. Herausgeber und Verleger: Franz Wiesen. vom 1841—52. Redacteur: Sam Rosenthal. Verleger: Fr. Wiesens Witwe und S. Rosenthal. Gedruckt in der König. Ung. Universitäts Buchdruckerei.

1829. Bd. I. No. 18.: Die Schlacht bei den Pyramiden. Bruchstück aus dem französischen Heldengedichte: „Napoleon in Egypten“ von Barthélémy und Méry. Übersetzt von G. Schwab. — No. 36.: Die Römerin und die Pariserin. Aus dem Französischen. — No. 45.: Frauenverkauf in England. Aus dem Französischen. — No. 46.: Ein Morgenbesuch bei J. J. Rousseau. Von R. Mühler. — Bd. II. No. 55.: Napoleon und Baour Lormian.

1850. Bd. I. No. 12—14.: Bilder aus Paris. Von Sam. Rosenthal. — No. 16.: Die Mode und die Vernunft. Nach dem Französischen des M. Brès. — No. 24. S. 190.: Das Drama Hernani. — No. 25.: Die Aerzte nach der Mode. Aus dem Französischen des E. Sue. — No. 28.: Das Strassenleben in Paris. (Scribe) — No. 37—38.: Die etruskische Vase. Aus der *Revue de Paris*. — No. 42—44.: Der blinde Alpenbewohner. Aus einem noch nicht erschienenen Romane von Charles Nodier. — No. 45—47.: El Verdugo. H. de Balzac. Episode aus dem spanischen Kriege. — Bd. II. No. 78.: Eine dramatische Anekdote von der Entstehung

Voltaire's „L'enfant prodigue.“ — No. 82.: Der Trämer. Gedicht nach dem Französischen. — No. 94.: Ein Besuch zu Bicêtre. Aus la *Gazette Littéraire*.

1851. Bd. I. No. 9.: Gandrini der Schwarze. Aus dem Pariser *Almanach des Dames*. Übersetzt von Rsnthl. — No. 13.: Die Grobheit. Aus dem Französischen des La Bruyère. W. Ellenberger. — No. 32.: Victor Hugo's neuester Roman. — Bd. II. No. 88.: Buffons Tabelle für die wahrscheinliche Dauer des Lebens des Menschen. — No. 90—95.: Der Wunderhof oder der zerbrochene Krug. (Bruchstück aus Victor Hugo's neuestem Romane: Notre Dame de Paris.)

1852. Bd. I. No. 9—11.: Paris oder das Buch von Hundert und Einem. — No. 12—15.: Cromwells Eintritt ins Staatsleben. Aus Willemins *Histoire de Cromwell*, mitgeteilt von Heinrich Bolzenthall. — No. 29—31.: Der Kabrioletkutscher. Aus Mercier: *Tableaux de Paris*. — No. 47.: Ein Besuch bei Marat der Unbekannte. Aus den *Memoires d'un Prêtre Régicide*. — Bd. II. No. 64.: Anekdote vom Voltaire. — No. 68—76.: Die Waise von Tandelmarkt. Aus Michel Raymonds „*Contes de l'atelier*“. — No. 67.: Lord Byron und Rousseau. — No. 69.: Anekdote von Napoleon. Aus den *Memoires der Herzogin von Abrantes*. — No. 86—88.: Die Pariser Grizetten von E. Desprez. — No. 95—97.: Der Giftmischer. (Rabelais.)

1853. Bd. I. No. 2—9.: Ham. Von Exminister von Peyronnet. — No. 14—15.: Die junge Pariserin im Jahre 1832. Ein historischer Roman nach Victor Ducange. — No. 15.: „Lucretia Borgia“ von Hugo. — No. 16—18.: Die Rachen des Charons. Erinnerungen eines französischen Reisenden aus Süd-Amerika. — No. 27.: Chateaubriand im Jahre 1814. — No. 29—34.: Voltaire in Ferney. Ein Brief Voltaire's an die Schauspielerin Mademoiselle Gaussin. Von Freiherr. Sternberg. — No. 39—40. Die Lampe von Saint Just. Aus der neuen Pariser Zeitschrift: *L'Europe Littéraire*. No. 49—50.: Die Industrieritter. Nach dem Franzosen Arago. — No. 51.: Bildergalerie. Chateaubriand. Berühmter französischer Staatsmann und Schriftsteller. — Bd. II. No. 57.: Die Briefe Napoleons an Josephine und Josephinens an Napoleon. — No. 63.: Victor Hugo. Französischer Dichter. Von Romy. — No. 90.: Die fischfangende Kühe. Von Roulin in der *Revue des Deux Mondes*. — No. 91.: Bilder aus Paris.

1854. Bd. I. No. 46—48.: Laura. Nach dem Französischen. — No. 46—47.: Egypten und seine Pest. Nach dem Französischen des Herrn Dr. Pariset von Moritz Kornfeld. — Bd. II. No. 55.: Einst und jetzt. Nach dem Französischen von Meta Communis. — No. 101.: Sprüche französischer Dichter.

1855. Bd. I. No. 13.: Aus Chateaubriands Leben. — No. 15—18.: Claude Gueux von Victor Hugo. Eine Gefängnisscene. — No. 25.: Amerikanische Sitten. Auszug aus den Anmerkungen des neuen von Herrn F. Beaumont erschienenen Werkes: Maria, oder die Sklaverei in den Vereinigten Staaten. — No. 37.: Alte Wunderhöfe und neue Gaunerindustrie in Paris. — No. 40.: Angelo von Padua. — No. 45—47.: Eine

Grossmutter unserer Zeit. Aus dem Französischen. — No. 81.: Mein Freund Bob. Aus dem Französischen. — No. 82.: Korrespondenz. Das Théâtre Français.

1836.: Bd. I. No. 10—13.: Der Spuk von Michael Raymond. — No. 36—38.: Die goldene Ente. Von E. Sue. — No. 39.: Jules Janins neuester Roman: „Le chemin de traverse.“ — Bd. II. No. 57.: Wohin das Spiel führt. Aus dem Journal *Le Droit*. — No. 87.: Buntas aus Paris. (Bernardin de Saint Pierre, Lustspiel von Alexandre Dumas: Kean.)

1837. Bd. I. No. 13.: Die Stöcke. Aus dem *Figaro*. — No. 15.: Die Grippe. Aus einem französischen Blatte. — No. 25.: Georges Sand, Madame Dudevant. — No. 32.: Malvina oder die Heirat nach Neugung. Von Scribe. — No. 34—35.: Das Rosakleid. Nach dem Französischen der Madame Eugénie Carrère de Lérans. — Bd. II. No. 61.: Wie ein Dichter Nationalgardist sein soll. Von Alexander Dumas. — No. 75—78.: Der Bandit in Abruzzan. Aus *Chambres Magazine*. — No. 79—81.: Französische Moden und Gebräuche im Jahre 1788. Aus den Memoiren der Marquise von Créquy. — No. 85.: Janins neuester Roman: Un coeur pour deux amours. — No. 90.: Heiterer Sinn in der Sterbestunde. — No. 101.: Die Pariser Strassenjungen. Bruchstück nach dem Französischen des G. D'Oultreporet, von Dr. Louis Horowitz.

1838. Bd. I. No. 11.: Woher stammt der Karneval. Aus dem Französischen von R. — No. 30.: Pariser Nachtleben. Schreiben eines englischen Reisenden. — No. 32—33.: Die Pupillen der Garde. Von Ch. Lautor Mezeray. — No. 37—38. Eine Nacht vor der Hochzeit. Aus dem Französischen von Victor Joly. — No. 42—43.: Eine Scene aus dem Lager bei Sidi Ferruch. Aus dem Französischen von W. Bornemann. — Bd. II. No. 75—76.: Mission des Abbé Dalmont nach Madagaskar. Übersetzt von Dr. Romy. — No. 80.: Ein Mittagessen Napoleons. Aus dem „Souv. historiques“ von F. Grandin. — No. 81—84.: Michel Lambert. Von Paul de Musset. — No. 84—85.: Der Gentleman. Aus dem *Voleur*. — No. 87—89. Die schöne Creolin. Erzählung nach dem Französischen des E. Souvestre. — No. 90—98.: Über die vorgeblichen Schutzmittel gegen den Blitz. Von Arago.

1839. Bd. I. No. 19.: Die beiden Paletots. Aus dem Französischen. — No. 23—24.: Der Polichinello. Aus dem Französischen des Amadée de Bast. — No. 33—34.: Das Gelübde. Aus dem Französischen des L. Xaver Eyma. — No. 38—40.: Die Kanalufer. Eine Pariser Sittenzeichnung von Paul de Kock. — No. 43.: Zusammenkunft in Palais Royal. Aus dem Französischen des S. Henri Berthoud. — S. 347.: Anekdote von Lamartine. — No. 46—47.: Die Anklage. Aus dem Französischen. — Bd. II. No. 53. Die beiden Siamesen. (National) — No. 58—60.: Die Reise einer Königin. Nach dem Französischen von Eugène Guinot. — No. 69—70.: Der Büchschenschmied aus Genf. Nach dem Französischen. G. von Bawier. — No. 72.: Der Pfefferkuchendegen. Aus dem Französischen des E. von Sainte-Hilaire. — No. 85. S. 679.: Das Theater der Renaissance. — No. 91—92.: Das Glas Zuckerwasser. Aus dem Französischen über-

setzt von Horatius Cocles. — No. 98—99.: Blanka und Rose. Nach dem Französischen von Horatius Cocles. — No. 100—101. Beethoven oder die Leiden eines Apothekers. Aus dem Französischen von S. Henri Berthoud.

1840. Bd. I. No. 1—2.: Das Daguerrotype als Ankläger und Rächer. Aus dem Französischen von Horatius Cocles. — No. 3.: Das Bild. Von Jaques Arago. Aus dem *Précurseur*. — No. 9—10.: Das Dachstübchen in der Strasse Saint-Honoré. Aus dem Französischen von Horatius Cocles. — No. 33—36.: Ein Theaterabend. Erzählung von Jules Lacroix von Johann Langer. — Bd. II. No. 57.: S. 458.: Über Sainte Beuve, Jules Janin u. Gustave Planche. — No. 62—63.: Sophie Crebillon. J. N. Preyer nach dem Französischen. — No. 69—72.: Der Spieler. Nach dem Französischen des L. Lurine. — No. 73.: Zur Charakteristik Balzacs. — No. 73—74.: Am Nordpole. Nach dem Französischen aus dem eben erschienenen V. Bande des Reisewerkes von Jaques Arago.

1841. Bd. I. No. 40.: Konzert des Franz Liszt in Paris. (Über Sand) — No. 43—45.: Die beiden Komödianten. Nach dem Französischen von L. Liew. — Bd. II. No. 55—57.: Cäsars Tod oder der Deputiertenwahl. Nach dem Französischen des G. Hequet. — No. 58.: Scribe. — No. 83—84.: Die Eroberung der Insel Capri. Von Alexander Dumas. — No. 85.: Einen Sous von mir, tausend Francs von meinem Vater. Aus dem Französischen. O. — No. 96—97.: Die Perle von Brabant. Aus dem Französischen. Übersetzt. Bdt. — No. 103.: Scribe neuestes Stück. „Une Chaine.“ — No. 104.: Physiologie des Gläubigers. Nach dem Französischen des Theodor Coiffirmier.

1842. Bd. I. No. 1—3.: Geschichte einer Sängerin. Aus dem Französischen. — No. 4—5.: Der zweite Mann. Aus dem Französischen des Eugène Guinot von Leopold Moltke. — No. 8—13.: Ein Abenteuer des Grafen Cagliostro. Frei nach Alfred des Essarts. — No. 32—34.: Der Neffe Napoleons. Von Arlincourt. — No. 49—50.: Die Tortenbäckerin. Aus dem Französischen des Berthoud. — Bd. II. No. 58.: Unverschämtheit und Glück. Aus dem Memoiren des Grafen Ségur. — No. 67.: Ein Schreiben der Dem. Rachel. — No. 71.: Der Feuilletonkritiker Jules Janin. — No. 77—78.: Traubenzucker. Von Herrn de Sainte-Hilaire. — No. 79—82.: Der lustige Schuster. Aus dem Französischen des Collin de Plancy. — No. 84—85.: Der Ententeich von Auteuil. Frei nach dem Französischen von Isidorius Orientalis. — No. 90.: Pariser Theater. Aus Gutzkows Pariser Briefen. — No. 100.: Die Mysterien von Paris. — No. 104—105.: Er hat seine Beweise gegeben. Nach Eugène Guinot.

1845. Bd. I. No. 4—7.: Je toller, je besser. Nach dem Französischen des Méry. — No. 6. S. 45.: Theater. (Phaedra und die Burggrafen.) — No. 8.: Das erste Kapitel. Nach dem Französischen von W. A. Gerle. — No. 19.: Gewissensbisse eines Duellisten. Aus Le Droit. — No. 26.: Der Neger. Aus dem Französischen des Samuel Henri Berthoud. — No. 36. S. 285.: Camille Paganel. — No. 37. S. 291.: Jules Janin. — No. 46—50.: Der Schnitt zum Glück. — No. 51.: Eine lächerliche Geschichte.

Soulié—Oldo. — Bd. II. No. 65—66.: Karl. Novelle von George Sand. — No. 68—72.: Der Dreikönigstag. Novelle nach dem Französischen des A. Barbière von F. A. Säger. — No. 77—78.: Sänger und Deputierter. Nach dem Französischen des Armand de Pontmartin. — No. 86—87.: Die Wahnsinnige. Aus dem Französischen. — No. 87—88.: Liebe durch einen Sou. Aus dem *Almanach Comique pour 1844*. — No. 101.: Die Warnerin. Aus dem Französischen.

1844. Bd. I. No. 15.: Französische Büchertitel. — No. 29—35.: Das Goldstück. Nach dem Französischen von M. Aycard. — No. 34—36.: Der falsche Brautigam. Nach dem Französischen des Méry. — No. 37—39.: Ein Wohltätigkeitskonzert. Nach dem Französischen des Jules Sandeau. — No. 45—46.: Der Stockmeister von Constantine. Aus A. Poissonniers *Souvenirs d'Afrique*. — No. 47—48.: Reboul, Dichter und Bäcker. Nach A. Dumas. — Bd. II. No. 54.: Der Ewige Jude. — No. 58.: Aus der *Revue de Paris*. — No. 58—65.: Die Taubstumme. Nach dem Französischen des Alfred de Musset. — No. 62.: Das Absterben des Herrn J. Fauriel. — No. 63—71.: Nicolaus Compian. Historische Novelle nach dem Französischen. — No. 95.: Eine Löwenjagd in der Ebene Azerbo Gala. Aus dem *Revue d'Orient*. — No. 104.: Rousseaus Nachbarin.

1845. Bd. I. No. 1—2.: Seltsame Prüfung. Aus dem Französischen. — No. 15—17.: Die Camelia. Nach A. de Gondrecourt. — No. 20.: Die grossen Städte von L'Abgelet par Leon Fouch. — No. 37.: Jules Janin. — Bd. II. No. 63—64.: Napoleons Vaterhaus. Nach der „Histoire anecdotique et pittoresque des habitations Napoleoniennes hors de Paris“, die Emile Marco de Sainte-Hilaire jetzt im *Siècle* mitteilt. — No. 80—82.: Die freie Frau. Aus dem Französischen des Eugène Guinot. — No. 105.: Die Antwort. Novелlette von Marie Aycard.

1846. Bd. I. No. 8—9.: Vierzehn Tage in London. Aus der Mappe eines französischen Turisten. — No. 12—15.: Das blaue Kleid. Erzählung nach dem Französischen. — No. 16—18.: Der Schutzengel. Nach dem Französischen. *L'ange gardien chronique de l'opera* par P. L. Jacob Bibliophile. — No. 21—22.: Ein Verwandter Napoleons. Aus dem Französischen. — No. 35—39.: Die Havanna Cigare. Nach dem Französischen des Marie Aycard. — No. 40—44.: Die Tochter des Wechselagenten. Frei nach Marie Aycard von G. I. Zerffi. — No. 48—51.: Lit. D. Erzählung nach dem Französischen.

1846. Bd. II. No. 52—58.: Ein Gewitter. Frei nach Soulié von G. I. Zerffi. — No. 71.: Gedanken von J. J. Rousseau. — No. 79—80.: Der Baum der Mutter. Nach dem Französischen des Louis Lurine. — No. 80—81.: Der Haarhändler. Episode aus Eugène Sues neustem Roman „Martin l'enfant trouvé.“ — No. 81. S. 1273.: Alexander Dumas. No. 82—84.: Rettung. Aus dem Französischen. — No. 93. S. 1481.: Pariser Theaternachrichten. — No. 95—98.: Die grünen Erbsen. (Über Diderot.) Zeitgemälde frei nach dem Französischen. — No. 99—101.: Der Handwerker. Nach dem Französischen. — No. 103. S. 1141.: Pariser Theater-nachrichten.

1847. Bd. I. No. 1—4.: Ein Tänzer. Frei von Marie Aycard, von S. Rosenthal. — No. 15.: Alexander Dumas. — No. 15—14.: Ein Abend bei Herrn Guizot. — No. 15—16.: Der Marswächter. Nach Ch. Poncy. — No. 20—21.: Der Schauspieler. Nach Eugen Guinot. — No. 30.: „Fleur de Marie“ von Sue. — No. 30—32.: Zweimal im Rom. Künstler-novelle nach Henri de Sanclières. Das Turnier zu Worms. Nach dem Französischen des „Le mistrel de Francfort.“ — No. 34—35.: Das Ehrenkreuz. Nach dem Französischen von Marie Aycard. — No. 40—41.: Der Kosmopolit. Von Alexander Dumas. — Bd. II. No. 53.: S. 814.: Der Lumpensammler von Sue. Féval. — No. 69.: Die Wunder des Magnetismus. (*Gazette des Tribunaux.*) — No. 79—83.: Des Generalpächters Tochter. Nach dem Französischen des Alfred de Musset. — No. 81.: Der Magnetismus von Alexander Dumas. — No. 86—88.: Die Missheirat. Erzählung nach dem Französischen des J. B. Santine. — No. 92—96.: Die Falschmünzer. Aus dem Französischen des Leon Gozlan. — No. 95.: Pariser Theaternachrichten. — No. 99.: Dumas: Zwanzig Jahre nachher.

1848. Bd. I. No. 15—17.: Das schwarze Kreuz. Nach dem Französischen von G. Haut. — No. 18.: Die beiden Dänen von Dumas. — No. 18—20.: Das blaue Sopha. Aus dem Französischen des Camille Lebrun. — No. 20.: Louis Viardot. — No. 30—37.: Das Halsband der Königin. Von Louis Blanc. — No. 38—41.: Die Perücke des Herrn von Sartes. Aus dem Französischen des Gustav Desnoiresterres. — No. 50.: Der Papst, die Revolution und Lammenais. — No. 72—75.: Die unsichtbare Geliebte. Aus einem alten französischen Roman. Bd. II. No. 3.: An der Wiege eines Thronerben. Nach dem Französischen. — No. 3.: Arago. — No. 5—8.: Dantons und C. Desmoulins Tod. Von Alphonse Esquiros. — No. 17.: Die Bibel des Teufels. Frei nach dem Französischen des Vicomte d'Arlincourt. — No. 18—19.: Prima Donna. Novelle von George Sand.

1849.: No. 28—30. und 34—38.: Die rote Rose. Von Alexander Dumas.

1851.: Bd. I. No. 77—79.: Das Theater in Paris. — No. 103.: Skizzen aus Paris. Das Theater Français. — No. 118.: Dumas. — Bd. II. No. 247.: Plaudereien aus Paris. — No. 269.: Dramaturgisches aus Paris. (Mlle. de la Seigliere.)

1852. Bd. I. No. 26.: Théâtre Français. (Lamartine.) Bd. II. No. 177.: Lamartine über Ney. — No. 259.: Jules Janin und sein Feuilleton. — No. 269.: Lamartine.

Die Beilage des Spiegels:

Der Schmetterling. Ein Flugblatt für Theater, Literatur und Leben. Pesth, 1852—1850.

1852. No. 1. S. 5. Paris. („Robert le Diable“, der „Sopran“ von Melesville und Scribe, „Der Lautenmacher von Lissabon“ von Scribe und Bayard, „Richard d'Arlington“ von Dumas. — No. 2. S. 12.: Eine Bücherstatistik aus Paris. — No. 4. S. 22.: L'auberge des Adrets. — S. 23.:

Chateaubriand Werke. — No. 8. Ein neues Lustspiel des Herren Jules et Achille. — No. 11. S. 50.: „Die Laune einer grossen Frau von Ancelot.“ — No. 13.: S. 57.: „Des Malers Meisterstück“ von Scribe. — No. 15. S. 63.: „Die Silphe“. — No. 16.: S. 70.: „Clotilde“ von Ancelot. — No. 23. S. 100.: „Périnet Leclerc.“ No. 24. S. 106.: „Les jours gras sous Charles IX. und les cabinets particuliers.“

1857.: No. 20. S. 79.: Bunter aus Paris. (Album Cosmopolitique des bekannten Herrn Alexander Valtemar.)

1841.: No. 2. S. 7.: Scribe's Lustspiel „Ein Glas Wasser.“ — No. 29. S. 45.: Jules Janin.

1842. No. 4. S. 16.: Michelet. — No. 5.: Scribe.

1843. No. 17.: Einige dramatische Dichter während der ersten Vorstellung ihrer Stücke.

1844. No. 4.: „1812—1816“. Nach dem Französischen von Paul Horst. — S. 14—15. Der Ewige Jude von Sue. „La Floride“ von Méry.

1845. No. 28. Er oder Sie? Aus dem Französischen der Vicomtesse de Beaujeu.

1846. *Der Schmetterling. Ein Flug und Erzählungsblatt zum Spiegel.* No. 2.: Der Schein trügt. Aus dem Französischen von Mlle Th. Midy. No. 7.: Paris. Die Politik der französischen Akademie. (Über Vigny) — No. 19.: Der Blaustrumpf. Nach Madame Toussaint. — No. 30.: Pariser Geschäftigkeit. Aus den Pariser Unterhaltungsblättern. — No. 31.: Der Mann von Wort. Aus dem Französischen mitgeteilt von Hilanrins. — No. 44.: Der Handkuss an Höfen. Aus dem Journal des Debats. — No. 50.: Von Marseille nach Genua. Aus Anatole de Lasorgés Reisemappe. — No. 51.: Der Piräus und Athen. Aus des Vicomte Alexis de Vallon Schrift: Ein Jahr in der Levante. Paris 1846. L. W.

1847. No. 21.: Die Sregga. Aus den Memoiren eines in Ungarn Kriegsgefangenen gewesenen französischen Offiziers. — No. 30.: Pariser Theater. — No. 32—33.: Soldatenliebe. Nach Arsène Houssaye. — No. 38.: Der Kuss der Jungfrau. Von Emil Girardin.

1848. No. 3.: Ein Theaterdirektor. Eine Begebenheit aus einem Pariser Waudevilletheater. — No. 4.: Geschichte eines Stiefels. Nach dem Französischen des Méry.

1850. *Der Schmetterling. Belletristisches Beiblatt zum Spiegel.* No. 18—19.: Dinach. Nach dem Französischen des Emile Souvestre. — No. 29.: Der Wald von Scherwood und die historischen Eichen. Aus dem Französischen. — No. 30—33.: Erinnerungen an Nottingshamshire. Nach dem Französischen des Nisard.

6. *Pesther Tageblatt. Zeitschriftliches Organ für Wissen, Kunst und Leben.* Redigiert von Dr. Sigmund Saphir. Herausgegeben und verlegt von Gust. Heckenast. Pesth, 1839—45. Gedruckt bei Ludwig Landerer Edlen von Füstkut.

1839. Bd. I. No. 29.: Actea von Dumas. — No. 39.: Jules Janin der Zweite und Sand. — No. 40.: Der Flaneur von Jules Janin. Die

italienische Oper in Paris. Mme Necker de Saussure über das Leben der Frauen. — No. 44—45.: Der Daguerre's Lichtbilder. Der *Journal des Arts* enthält über diese neue Erfindung folgenden Artikel von Jules Janin. — No. 47.: „La scandale“ von Michel Raymond. — No. 68—72.: Der Messerschmied von Birmingham, Nach dem Französischen bearbeitet von Minus. — No. 80.: Theater Odeon. — No. 95.: Ein Besuch bei Rachel in Paris. — No. 104.: Kaiser und Künstler. Nach Henri Berthoud. — No. 134—135.: Die Strandbewohner von Victor Hugo. — No. 141.: „Étude de la vie des femmes“ von Mme Necker de Saussure. Anatole de Demidoff: Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée par la Hongrie. — No. 145.: Die Ohrgehänge. Nach dem Französischen von Carl Langer. — No. 147.: Un jeune homme charmant von Paul de Kock. Bd. II. No. 165.: Lamartine. — No. 179—80. Der Blumist von Alphonse Karr. — No. 186.: Pariser Oper. — No. 188.: Englische und französische Romane in Deutschland. — No. 201.: Das französische Vau-deville. — No. 210—11. Geschichte eines Pfefferkuchendegens von E. M. von Sainte-Hilaire. — No. 125.: Voltaire und Gibbon. — No. 240.: Badegebräuche des Orients. Nach A. Dumas und A. Dauzarts. — No. 244.: Zwei Blumen. Nach dem Französischen von E. Fanta. — No. 246.: Französische Bühnendichter und ihr Verhältnis zu den Schauspielern von E. Loubens. — No. 263—64.: Die Lohnliteratur der Franzosen. Von Sainte-Beuve. — No. 264.: J. J. Rousseaus Charmettes — No. 275.: Der Bewerber um den Sitz in der Akademie. Ein Pariser Lebensbild. — No. 278—80.: Joseph Jacquard. Eine historische Anekdote des neunzehnten Jahrhunderts. Von Henry Berthoud. — No. 287—89.: Das Schloss la Hunaudie von E. Souvestre. — No. 290.: Selbstbekanntnis von Jules Janin. — No. 296.: Der Mörder aus Menschenliebe. Aus der *Gazette des Tribunaux*.

1840. Bd. I. No. 7—10.: Janins Apologie des Journalismus. — No. 16.: Ein probtes Mittel ungestume Mahner abzuhalten. Aus der *Gazette des Tribunaux*. — No. 22—24.: Die Schattenseiten des Journalismus. (Granier de Cassagnac.) — No. 30—32.: Montesquieus Selbstbetrachtungen mit einem Commentar von A. Weil. — No. 37—40.: Die Aufruhr in den Cevennen. Bruchstück aus einer historischen Erzählung von Eugen Sue. No. 49—52.: Eine Consultations. Von Charles Bernard. — No. 97.: Der Jüngling von fünfzig Jahren. Ein Charakter des XIX. Jahrhunderts von Alfred des Essarts. — No. 103—105.: Treff Bub. Aus dem Französischen von C. Guggenberger. — No. 135. Wie man in Ohnmacht fällt. Aus dem *Voleur*. — No. 139.: Banquier Amschel von Rothschild. Gezeichnet von J. B. Rousseau. — No. 148—150.: Olga. Nach dem Französischen des Chopin von Lasker. — Bd. II. No. 167.: Die Winde. Pariser Genrebild von Camille Taupin. — No. 174.: Eigentümliche französische Sitten im XV.-ten Jahrhundert. Aus Rour Ferrands eben erschienenen „Geschichte des Fortschrittes und der Civilisation in Europa seit dem Beginn der christlichen Zeitrechnung. — No. 183.: Der König von Rom. Von Jules Dumont. — No. 226—28.: Eine Lection bei Meister Paer. — No. 228—29.: Die Lampe von St. Just. Nach Frederic

Soulié. — No. 231.: Der unbewusste Zeuge. Nach dem Französischen des Eugène Guinot. — No. 238.: Wozu ein Cousin zu brauchen ist. Erzählung nach dem Französischen des Eugène Guinot. — No. 225.: Die Garde-Zöglinge Napoleons. Von Marco de Sainte-Hilaire. — No. 271—76.: Der Komödiant. Nach dem Französischen des M. Eduard Ourliac. — No. 277.: Der Wechsel. Nach dem Französischen der Marie Ay-card. — No. 279—85.: Die Tänzerin. Novelle frei nach Scribe von Eduard Lehmann. — No. 289—95.: über die französische Bühne. Aus Heines Salon. Bd. IV.

1841. Bd. I. No. 25—28.: Moreau. Nach dem Französischen. — No. 44—46.: Der unbekannte Freund. Nach dem Französischen mitgeteilt von Castelli. — No. 75.: Neues Opersujet von Scribe. — No. 80—81.: Das Glas Wasser. Historische Novelle von Scribe. — No. 87.: Der zweite Mann. Nach Eugène Guinot. — No. 91—92.: Mittel ein berühmter Schriftsteller zu werden. Aus dem Französischen. — No. 99.: Larmantine an Bäcker. — No. 116.: Die Theater in Paris zur Zeit der Revolution. (Fleury). — No. 124—128.: Verhängnisvolle Geschäftigkeit eines Secundanten. Frei nach dem Französischen von Friedrich Gott-dank. — No. 146—149.: Afrikanische Liebe. Novelle frei nach dem Französischen. — Bd. II. No. 173—177.: Die Freischützssage in Frankreich. Von George Sand. — No. 182—185.: Das Vergissmeinnicht. Von Ed. Morin. Aus dem *Courier Français*. — No. 193—96.: Der Braser. Novelle nach de Lavergne. No. 214.: Emile d'Estrées: Euthanasie. — No. 215.: Ein Prozess im Jahre 1594. Gezogen aus der 125-ten der Rechtsfragen des berühmten Casuisten Julien Peleus. — No. 231—232, und 243—44.: Greuze. Frei nach dem *Revue de Paris*. — No. 233—34.: Der englische Wahlkandidat. Nach Eugène Guinot. — No. 236.: Zum Lobe der Unwissenheit. Eine Rede gehalten in einer gelehrten Gesellschaft von Bignan. — No. 237—40.: Der Ritter von Schwan. Legende nach Alexander Dumas, von Seyfried. — No. 245—46.: Die Jagd ist aufgegangen. — No. 296—302.: Die Rache des Zufalls. Eine Erzählung von Alexander Dumas. — No. 304—306.: Stadt und Land. Von Hyppolit Etiennez.

1842. No. 25—26.: Blaubart. Von J. Macé. Aus *L'Artiste*. — No. 48—49.: Die Schriftstellerei der Handwerker in Frankreich. Von Lermnier. — No. 59—60.: Die jüngste Schwester. Von George Sand. — No. 72.: Die periodische Presse in Frankreich. (*Le Siècle*). — No. 98—101.: Molières Frühstück. Von Paul de Musset. — No. 106—110.: Jacob Steen. Historische Erzählung von Victor Joly. — No. 98—101.: Der Haarem und die Frauen von Orient. Nach Ferdinand Perrier. — No. 132—134.: Eine Million. Moskovitische Anekdote von 1811. Vom Grafen A. de la Garde. — No. 148—50.: Ein Liebesabenteuer. Nach französischer Quelle von C. Lehmann. — Bd. II. No. 184.: Eine Ausstellung. Historiette von Eugen Brifault. — No. 211. und 213.: Balzacs Romane. No. 213.: Bellanger: Trois ans de promenade en Europe et en Asie. — No. 219—220.: Die Zwillingbrüder. Aus dem Französischen. — No. 240.: Die Vermählung der russischen Regenten älterer Zeit. Aus dem *Constitution-*

nel. — No. 256—259.: Der Schulmeister von Couberon. Ein Genrebild nach dem Französischen von Labrès. — No. 263—266.: Die Trauung auf dem Blutgerüste. Erzählung von Alexander Dumas. — No. 275.: Anekdote über den Fürst von Ligne und Mme de Staël. — No. 298—300.: Pariser Theatereindrücke. Aus Gutzkows Pariser Briefen.

1843. Bd. I. No. 9.: Literatur. Scribe. — No. 15.: Die gefährliche Tante. Nach der *Gazette des Tribunaux*. — No. 35.: Wer kann auf alles denken. Aus dem *Commerce* für das Tageblatt übersetzt. Von E. Soulié. — No. 56—70.: Der Schatten. Einer französischen Novelle nach erzählt. — No. 77—93.: Anekdoten von Hunden. Aus dem Werke: „Histoire du chien“ von Blase für das Tageblatt übersetzt. — No. 84.: Deutsche Bühne. — No. 99—101.: Das Bankett auf dem Kirchhofe. Sage aus dem XI. Jh. nach Vicomte d'Arlicourt. — No. 108.: „Die Burgrafen von Victor Hugo. — No. 121.: Ponsards Lucretia. — No. 125—126.: Die neue Tragödie „Lucretia“ von Ponsard. — No. 132.: Klebers Ermordung. Von Alex. Dumas. — No. 133—135.: Das Kind der Sühne. Aus dem *Quotidienne*. — No. 144.: Die Pariser Theater. Bd. II. No. 155—158.: Der Settare nach Alexander Dumas. — No. 164.: Ursprung des Wortes Vaudeville. — No. 187.: Alexander Dumas. No. 187—88.: Über die Rolle der Frauen in der Industrie. Aus der *Gazette des Femmes*. — No. 192—193.: Marie Tagliani in Schweden aus dem Französischen. — No. 195.: Voltaire als Wetterhahn. — No. 205—8.: Wie so er ein Hagestolz blieb. Erzählung nach dem Französischen. — No. 210.: Die Misterien de Paris und „Ein Lustspiel auf den Eisenbahnen.“ (Bayard u. Varin). — No. 217.: Ein Duell in der Dunkelheit. Nach dem *Voleur*. — No. 219—220.: Eine Einladung. Ein Scherz nach Alphonse Karr. — No. 221—26.: Am Hochzeitstage. Eine dialogische Novelle nach dem Französischen. — No. 256—57.: Ein eleganter Herr, oder der Mechanismus der Liebe. Nach dem Französischen von Fanta. — No. 240—42.: René Kaer. Eine bretagische Dorfgeschichte. — No. 242.: Die klassische und die romantische Tragödie in Frankreich. — No. 251—54.: Ein Pariser auf dem Anstande in den Karpathen. Von Louis Viardot. No. 257.: Das Gespenzt. Nach dem Französischen. — No. 260.: Pariser Theaterneuigkeiten. — No. 261.: Ein Stiergefecht in Madrid. Aus dem *Journal des Débats*. — No. 262.: „L'histoire des Girondins von Lamartine und „Die Geschichte des Hundes“ von Blase. — No. 266—67.: Gabrielli. Novelle nach Jules Janin. — No. 281—83.: Das Wundermittel. Nach dem Französischen der Marie Aycard. — No. 293.: Der Gemäldesammler. Nach dem Französischen. — No. 299.: Eugen Sue und die Mistères de Paris.

1844. Bd. I. No. 13.: Französische Büchertitel. — No. 14—18.: Der Gnadenbrief. Nach Marie Aycard. — No. 40.: Französische Literatur. — No. 41—44.: Ein Findling. Von Paul de Musset. — No. 43.: Ein verspätetes, aber nicht zuverspätetes Wort über die Geheimnisse von Paris. — No. 94—95.: Die Figurantin. Erzählung nach dem Französischen der Marie Aycard. — No. 96—97.: Die letzten Stuarts. Aus dem „Trois Royaumes“, dem neusten Werke d'Arlicourts. — No. 102—13.: Das Pastoral von Leon Gozlan. — No. 107.: Das schlafende Kind. Von Vic-

tor Hugo. Übersetzt von Louise von Ploennies. — No. 116—145.: Neapolitanische Corricolo. Von Alexander Dumas. — No. 142.: Mysterien der Mysterien. — No. 145.: Eine Kritik von Pierre Durand. — No. 147.: Die Werke des Herrn Thiers. — No. 152.: Französische Bühnenzustände. — Bd. II. No. 154. und 162.: Der Ewige Jude. — No. 162—167.: Eine altfranzösische Sage. — No. 165—66.: Der Ewige Jude. — No. 204.: Nach Paris Glück zu machen. Par l'auteur du mariage du point de vue chrétien. — No. 226—230.: Miss Olivia. Erzählung nach dem Französischen des Paul Féval. — No. 244.: Aus der französischen Schriftstellerwelt. — No. 253—61.: Die gothische Kapelle von A. Dumas. Nacherzählt von Kathinka Zitz. — No. 259.: „Babliole et Jubloi“ von Scribe. — No. 280—81.: Scribe. Nach der *Démocratie Pacifique*. — No. 281.: Die ewige Judin. — No. 295—301.: Die unsichtbare Beschützerin. Novelle nach dem Französischen. — No. 298.: Jules Janin.

1845. Bd. I. No. 2.: Alexander Dumas. — No. 3—6.: Ein berühmter Roman. Über die Princesse de Clèves. — No. 25—27.: Ein Löwenjagd auf dem Cap der Guten Hoffnung. Aus den Erinnerungen eines Blinden oder die Reise um die Welt von Jacques Arago. — No. 39.: Anekdote über Thiers. — No. 57.: La rose et le tombeau. Par Victor Hugo. Aus dem Französischen von V. M. Kornfeld. — No. 63.: Alphonse Karr. — Bd. II. No. 265.: Scribe.

7. *Der Ungar. Zeitschriftliches Organ für magyarische Interessen, für Kunst, Eleganz, Literatur, Theater und Mode.* Redigiert und herausgegeben von Hermann Klein. Pesth, 1842—48. Gedruckt mit Joseph Beimel'schen Schriften.

1842. Bd. I. No. 21.: Jules Janin ein Moralist. — No. 61.: Wirklichkeit (*Figaro*) — No. 62—66.: Eine Nacht in der Diligence. Nach Frederic Soulié. — No. 92—96.: Maria Aurora Dudevant. George Sand. — No. 111—119.: Die Törtchen des Prinzen Bedreddin. Nach dem Französischen des Berthoud. — No. 125—126.: Die Gesandtin. Aus der *Gazette des Femmes*. — No. 143—147.: Profil hongrois. Von André Delrieu, von einem französischen Soldaten des Feuilletons publiziert in dem *Siècle*. — Bd. II. No. 150—153.: Die Geschichte eines ersten Prozesses. (*La Presse*.) — No. 187—194.: Die Widerwertigkeiten des Lebens. Nach dem Französischen. — No. 212.: Pariser Theaternachrichten. — No. 213.: Kritik. Neue französische Bücher. — No. 260—61.: Gutzkows Besuch bei George Sand. A. Dudevant. — No. 262—267.: Das steinerne Kreuz. Dem Französischen der Marie Aycard nacherzählt.

1844. Bd. I. No. 55—60.: Die Fastnacht. Nach dem Französischen. — No. 79.: Sues Mystères de Paris.

1845. No. 70.: Das gesunde Kind. Nach dem Französischen. — No. 154.: Ein moldanischer Räuber. Aus der *Revue de Paris*. — No. 272. und 275.: Leben für Leben. Novellette nach dem Französischen.

1846. Bd. I. No. 101.: Pariser Gerichtscene. Nach dem Französischen von Amalie Schoppe. Geb. Weise. — No. 121—124.: Josephine. Novellette aus dem Französischen. — Bd. II. No. 168.: Gatte und Liebhaber. Nach

dem Französischen von Isidor Heller. — No. 208—19.: Das schönste Weib der Welt. Novелlette nach dem Französischen. Von Isidor Heller. — No. 230—38.: Der Hässliche. Nach dem Französischen des P. L. Jacob.

1847. Bd. I. No. 36.: Es gibt kein irdisches Weh mehr. Von A. Gravier de Cassagnac. — No. 65—80.: Eine Partie Rococo. Aus dem Französischen. — No. 89—98.: Ein erstes Duell. Novelle nach dem Französischen des E. Souvestre von Dr. Sigm. Saphir. — No. 105—111.: Fräulein von Sergi. Pariser Lebensbild. Nach dem Französischen des Sigm. Saphir. — No. 115—121.: Die Erbschaft. Novelle nach dem Französischen von Dr. Sigm. Saphir. — No. 144—147.: Erste und letzte Begegnung. Nach dem Französischen von Dr. Sigm. Saphir. — Bd. II. No. 178—80.: Die drei Schwestern. Von George Sand. — No. 186—92.: Grausame Vergeltung. Novelle nach dem Französischen von Dr. Saphir. — No. 211—15.: Episode aus einem Künstlerleben. Nach dem Französischen von Dr. Saphir. — No. 232—38.: Margarethe. Nach dem Französischen von Dr. Sigm. Saphir. — No. 276—81.: Späte Reue. Nach dem Französischen von Dr. Saphir. — No. 291—301.: Die Liebe eines Tollkopfs. Nach dem Französischen von Dr. Saphir.

1848.: Bd. I. No. 23—28.: Clotilde. Aus dem Französischen der Gräfin Dash. — No. 31.: Ein neues Lustspiel von Scribe. — No. 43.: Dumas „Monte Christo“. — No. 46.: Die Rezension von Jules Janin. — No. 62—101.: Nathalie. Novelle nach dem Französischen von Dr. Sigm. Saphir. — Bd. II. No. 164—67.: Gespräch zwischen einem Millionär und einem Lumpensammler. Aus dem *Corsaire* von Dr. S. Saphir.

Fortsetzung: *Der Ungar. Allgemeine Zeitung für Politik und Belletristik*. Budapest, 1849. Verantwortlicher Redakteur: Gustav Zerffi. Druck und Verlag von Bazil Kozma.

1849. No. 28—50.: Die gelben Rosen. Novelle von Alphonse Karr. — No. 54.: Einige Gedanken Marats. — No. 56.: Ein Selbstmörder. Novelle nach dem Französischen. — No. 61.: Beilage zum Ungar: Eine Rede Marats.

III. Provinz.

1. *Kaschauer Wochenblatt für Ober-Ungarn*. Im Verlage der Otto Wigand'schen Buchhandlung. Kaschau, 1818.

1818. No. 24.: Aus Voltaires Zadig. — No. 24—25.: Laraine.

2. *Der Bote von und für Ungern. Ein Wochenblatt zur Belehrung und Unterhaltung*. Herausgegeben von Georg Wigand. Kaschau, 1835—35.

1835. No. 11.: Das Bankett. Aus dem Französischen. — No. 25—26.: Eine Nacht in der Totenkammer. Von Emile de Sainte-Hilaire. — No. 27—29.: Der Graf von Rammsau.

1834. No. 14—17.: Giletta oder das schöne Haupt. Aus dem Französischen. — No. 24—25.: Der Schneesturm. Wahre Begebenheit. Nach dem Französischen.

3. *Temeswarer Wochenblatt. Zeitschriftliches für Wissen, Kunst und Industrie.* Temeswar, 1840—47.: Redakteur Joseph Klapka. Verleger Joseph Beichel. (Vorhanden: Jg. 1840.)

1840. No. 15.: Andreas. Nach dem Französischen. — No. 17—18.: Schloss Ecouen. Bruchstück aus „Les tourelles, histoire des chateaux de France“ von Leon Gozlan. — No. 22.: Unter dem Tische. Nach Paul de Kock. — No. 24—25.: Die beiden Testamente. Nach dem Französischen. — No. 27—28.: Avis Emo. Novelle frei nach dem Französischen von Stielly. — No. 29.: Die Grippe. Nach dem Französischen. — No. 36—37.: Die Hand des Frevlers. Nach dem Französischen von J. N. Vogel. — No. 43.: Die Feuilletonisten in Paris. — No. 45—46.: Afrikanische Liebe. Novelle von J. B. Sorger. Frei nach der *Revue de Siècle*. — No. 47.: Der Polizeispion Candidat. Aus der Zeitschrift: *Le salon littéraire* von C. E. Stielly.

Fortsetzung: *Temesvárer Wochenblatt für nützliche Unterhaltung und heimatliche Interessen.* Temesvár, 1848—49. Redakteur: Moritz Stockinger. Herausgeber Jos. Beichel.

1848. No. 21—25.: Eine Erbschaft. Nach Jules Sandeau. — No. 47.: Napoleon und das St. Helenental bei Wien. Aus dem Französischen des P. Terneuf. — No. 50.: Der schwarze Frack eines Mannes von Genie. Boieldieu.

1849. No. 7.: Die gelben Rosen. Ein Capitel von meinem Tagebuche. Von Alphons Karr. — No. 10.: Skizze aus Paris. Die Pariser Vaudeville im Jahre 1849. — No. 15—14.: Der Pflanze von Paramaribo. Nach dem Französischen. — No. 18.: Die beiden Wörterbücher. Erzählung nach dem Französischen. — No. 19—20.: Die Messe auf den Meere. Nach dem Französischen.

4. *Das Vaterland. Belletristisch—Commercielle Zeitschrift.* Redigiert und herausgegeben von Richard Noisser. Raab, 1844—46.

1844. No. 7—9.: Leiden und Freuden eines angesehenen Redakteurs in einer gascognischen Departementstadt. Von Dumesnil. — No. 19.: Anekdote aus Molières Leben. — No. 24—27.: Ein verhängnisvoller Churfreitag. Frei nach dem Französischen des E. Guinot. — No. 40.: Memoiren eines Beinkleides. Frei nach dem Französischen des Baisas. — No. 54—61.: Ein Capper capitain. Bruchstück aus dem Tagebuche eines Unbekannten. Frei nach dem Französischen des Eugen Sue. — No. 63.: Aus Charles Nodiers Leben. — No. 73—74.: Eine Anekdote aus Frankreichs Kaiserzeit. Aus dem Französischen, von Dr. Louis. — No. 105—108. Ein Vertrag. Novelle nach dem Französischen von Leopold Rosenberg. — No. 134—136.: Belohnung und Bestrafung der Schüler überhaupt und besonders in Schulen. Aus dem Französischen mitgeteilt von L. Rosenberg. — No. 140—41.: Ein Nebenbuhler. Aus dem Französischen. — No. 151.: Die verborgene Hand. Nach dem Französischen.

1845. No. 9—10.: Die Studenten des Mittelalters. Nach dem Französischen. — No. 28—29.: Die Lustreise. Nach dem Französischen. No. 74—76.: Eine Frau von Verstand. Schwank nach einer französischen Anekdote. Von D. Sewil. — No. 135.: Alexander Dumas.

1846. Bd. I. No. 17.: Ein Beinbruch. Anekdote nach dem Französischen. — Bd. II. No. 121—122.: Der Schöpsenschlegel und der Pudding. Nach dem Französischen.

5. *Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüt und Publizität.* Verlag von Joh. Gött und Wilhelm Németh. Kronstadt, 1837. Druck: Gött's Buchdruckerei in Kronstadt.

1837. No. 1.: Liebe und Menschlichkeit. Nach dem Französischen. — No. 29.: Ja und Nein. Erzählung nach dem Französischen.

Fortsetzung: *Blätter für Geist, Gemüt und Vaterlandskunde.* Verlag von Joh. Gött. und Wilhelm Németh. Kronstadt, 1838—48.

1838. No. 43.: Der Wert des Lebens. Aus dem Französischen.

1839. No. 21.: Die Begegnungen. Aus dem Französischen.

1840. No. 23.: Kam Amor schon mit Flügel auf die Welt? Nach dem Französischen der Julie Gräfin Oldofredi Hager. — No. 27—29.: Selbststüchtige und aufopfernde Liebe. Nach dem Französischen. — No. 38.: Der Schulpreis. Pariser Gerichtscene. — No. 51—52.: Der Buchhalter. Aus dem Französischen des P. de Musset.

1841. No. 32—33.: Drei Raben oder der Bräutigam wider Willen. Aus dem Französischen. — No. 40—41.: Der Landmann von Bretagne.

1842. No. 1—2.: Verzweifle nie. — No. 10—15.: Zwei Monate der Trennung. Aus dem Französischen des P. de Musset. — No. 16—17.: Liebesabenteuer eines Engländers. Aus dem Französischen von Petri. — No. 18—19.: Die Belagerung von St. Jean d'Acre. — No. 20—22.: Olga, Russische Novelle aus dem Französischen des N. Clopin. — No. 27—28.: Die heimisch Vermählten. Von Hyppolite Etienne. — No. 36—37.: Die kleine Lidia. Aus dem Französischen von Petri. — No. 38—42.: Peter der Grausame. Von Alexander Dumas.

1843. No. 14—17.: Das rote Männchen. Von Alexander Dumas. — No. 36—37.: Das Ende der Schreckenzeit.

1844. No. 50.: Das Partere der Könige. Aus dem Französischen von Petri.

1845. No. 15—16.: Die Ermordung Kaiser Pauls des Ersten von Russland. Von Thiers. — No. 17—18.: Die geheimnisvollen Perlen. Von Louis Lurine. — No. 41—42.: Der Falsarius. Von Alexander Dumas.

1846. No. 13.: Der amerikanische Hundekönig. Aus dem Französischen. — No. 23.: Werden die Nationalitäten verschwinden? Aus Michelets Buch: „Das Volk.“

6. *Satellit des Siebenbürger Wochenblattes.* Verantwortlicher Verleger: Johann Gött. Kronstadt, 1840—58.

1940. No. 17.: Neue Anekdote von dem alten Voltaire. — No. 55.:

Die verborgene Hand. Nach dem Französischen. — No. 75.: Die Schwefelhölzchen. Nach dem Französischen. — No. 94.: Heloise. Von C. Calire. — No. 94—95.: Auszug aus der Rede des Herrn Thiers in der Deputirtenkammersitzung am 25. Nov.

1841. No. 1.: Die Gardezöglinge Napoleons. Aus dem Französischen. — No. 25.: Die seltsame Wohnung. Pariser Gerichtscene. — No. 24—25.: Aus A. Dumas Erinnerungen an St. Petersburg. Aus dem Französischen. — No. 86.: Die Wohnung des Teufels. Nach dem Französischen des Leo Lespes.

1842. No. 50.: Luther und Calvin vor dem Richterstuhle der französischen Kritik.

1843. No. 104.: Politischer Artikel aus dem *Journal des Débats*. (St. Marc. Girardin beginnt im *Journal des Débats* von 25. Nov. eine Reihe von Artikel über Kaiser Joseph II., anknüpfend an das Geschichtswerk des Herrn Camille Paganet über den deutschen Kaiser.)

1844. No. 4.: Österreichs Stellung zum Orient. (Paganet). — No. 26.: Bernadotte auf Korsika. Herr von Mermilliod teilt im *Journal des Débats* eine Reihe von Skizzen der Insel Korsika mit. — No. 46.: Eine Aforisme von Rousseau.

1845. No. 30.: Marschal Marmont über das Heerwesen unserer Zeit.

1847. No. 62.: Die Marseillaise. — No. 83—85.: Die österreichische und die französische Presse über Italien.

1850. No. 35.: Bruchstück aus Victor Hugos Rede in der Pariser Nationalversammlung gegen das Deportationsgesetz.

1852. No. 54. Der Trompeter. Nach dem Französischen des E. Souvestre.

7. *Stundenblumen der Gegenwart. Eine Sammlung anziehender Novellen und Erzählungen im Geschmacke der Zeit.* Herausgegeben von der Redaction des Siebenbürger Wochenblattes. Kronstadt, 1840—48. (Vorhanden Jg. 1842.)

1842. Heft II.: Theodors Beruf. Übersetzt von Kathinka Zitz. — Heft II. und III.: Fünf Minute zu spät von Sainte Hilaire und Der Witwen Schleier von Pitre Chevalier.

8. *Transsilvania. Beiblatt zum Siebenbürger Boten.* Verlag der Martin Edlen von Hochmeisterschen Erben. Martin Edlen von Hochmeistersche Buchhandlung. Hermannstadt, 1840—48. Red. 1843—44.: Carl Schuller, 1845.: Friedrich Hann, 1846—25. Jänner 1848.: Daniel Toth, 27. März 1848—8. Mai 1848.: Friedrich Hann, 2. Okt. 1848—?: Johann Raniher.

1840. No. 42—44.: Die Strafe der Vergeltung. Von Marc Perrin. — No. 48.: Lamartine über Napoleon und die Franzosen. — No. 53.: Zur Charakteristik Kaiser Alexanders von Russland. Von Chateaubriand. — No. 57—60.: Die Kunde des Orients. Von Charles Terri-

er. — No. 58.: Der Schwindler als Brautwerber. Von Marc Perrin. — No. 92—95.: Ein Fest zu Brest im Jahre 1794.

1841. No. 15.: Die letzte Reise Josephinens. *Courrier Français*. — No. 21.: Das Requiem von Mozart. Aus dem Französischen. — No. 23.: Sonderbare Idee. Aus der *Gazette des Tribunaux*. — No. 48—49.: Europäische Sitten in dem XV.-ten und XVI.-ten Jahrhundert. Von Rour Ferrand. — No. 56—58.: Der Wert des Lebens. Nach Scribe. — No. 66—67.: Die Friedensmarseillaise. Alphonse de Lamartine an Nicolaus Becker. — No. 96—97.: Ein Morgen Peters des Grossen in Paris. Von Emil Marco de Sainte-Hilaire.

1842. No. 80—81.: Rousseau und die Gräfin Dubarry —No. 82—83.: Thiers.: Aus Gutzkows eben erschienenen Briefen aus Paris.

1843. No. 19—20.: Toledo. Von Dumas. — No. 65.: Memoiren des Grafen Rostopschin. Aus Arlincourts Polarstern. — No. 71—72.: Das Portrait. Von André Delrieu.

1844. No. 58.: Eine Soirée bei der Princessin von Guéméné. Von Marie Aycard. — No. 62—65.: Eine Geschichte aus dem XIX. Jahrhundert. Von Henry Berthoud. — No. 66—68.: Ein Justizmord in Frankreich. — No. 91—92.: Die Matanzashöhle auf der Insel Kuba. Von Rosemond de Beauvallon.

1845. No. 21—25.: Die Prinzessin von Clèves. Ein berühmter Roman.

1848. No. 25—27.: Eine Soirée auf dem Schlosse Beloeil. Von A. de la Garde.

*

Die Studie sucht auf Grund dieses bibliographischen Materials den Nachweis zu führen, daß die deutsche Presse in Ungarn nicht nur deutsche Literatur, sondern französische Literatur verbreitet hat.

NÉVMUTATÓ.

A

Abrantes hgnő 118.
Adam, Mme 22.
Alibert 125.
Andrieux 47, 97
Arago 84—85.
Arlincourt 85—86.
Audin 123.
Aycard 88—90.

B

Baissas 102.
Balzac 16, 80—81.
Baour Lormian 47.
Barbière 99.
Barthélémy 83.
Bast 98.
Bayard 63.
Bayle 24.
Beaugenot 100.
Beaujour 31.
Beaumarchais 37.
Beaumont 115.
Beauvallon 116.
Bellanger 116.
Béranger 16, 17, 48, 56.
Bernard 100.
Bernardin, de Saint-Pierre 29, 52.
Berthoud 91.
Beuffleur 125.
Biéville 101—102.
Bignan 101.
Blanc 17, 121.
Blase 101.
Boieldieu 102.
Boileau 47, 94.
Borde 115.
Bouilly 42.

Bourienne, Louis de 117.
Bourienne, Mme de 117—118.
Brès 124.
Briffault 94.
Buffon 26.

C

Calire 102.
Carrère de Leran 98.
Chateaubriand 44, 50—51, 54, 114.
Chopin 96.
Coiffirmier 98.
Colbert 25.
Collin de Plancy 98.
Considérant 66.
Constant (Napoleon komornyikja)
118.
Corances 115.
Corbière 46.
Corneille, P. 6, 33, 47.
Corneille, T. 47.
Crébillon 33.
Créquy 118.

D

Dalmont abbé 115.
Dash 101.
Dauzarts 69.
Delille 43—44.
Delrieu 93—94.
Demidoff 114.
Denis de Sallo 24.
Desnoiresterres 100.
Desprès 68.
Destouches 7.
Dictionnaire Encyclopédique 29.
Diderot 36, 40.
Dumas 16, 55, 56, 61, 63, 67—72,
87, 95.

Dumesnil 102.

Dumond 101.

E

Esquiros 123

Essarts 95.

Estrées 125.

Étienne 96.

Eyma, Xavier 98.

F

Fabert 30.

Fénelon 33.

Fauriel 122.

Féval 95.

Fite 41.

Fontenelle 29, 33, 37, 38.

Fouch 116.

G

Garde, A. de la 95.

Gauthier, abbé 35.

Gauthier Théophile 114.

Gerando 20.

Girardin, Emile de 68, 91—92.

Girardin, Mme de 58.

Gley 115.

Gondrecourt 99.

Gozlan 92.

Grandin 118.

Granier de Cassagnac 126.

Guillemard 117.

Guinot 87—88.

Guerin 94.

Guizot 17, 120.

H

Helvitus 36.

Hequet 98.

Hugo 16, 17, 18, 46, 55, 56, 58—63,
71, 124.

Houssaye 100.

J

Jacob Bibliophile (Paul Lacrois) 96.

Janin 56—58.

Joly 95.

K

Karr 92—93.

Kock 81—82.

L

La Bruyère 33, 107—108.

Lacretelle 97, 125.

Lacrois, (Jules) 95.

La Fayette 43.

XVIII. Lajos 118.

Lallandelle 99.

Lamartine 17, 44, 52—54, 62, 114,
124.

Lambert 41.

Lammenais 121—122.

Langsdorff 21.

Lasorge 116.

Lautor-Mezeray 98.

Lavergne 94.

Lebrun 98.

Le Brun 33.

Lerminier 99.

Le Sage 33, 41—42.

Lespès 95.

Livre des Cent et un. 67.

Lurine 93.

M

Macé 101.

Mallet Du Pan 35.

Malouet 115.

Marat 121.

Marmontel 34.

Marseillaise 124.

Massillon 36.

Mellesville 63.

Mercier 67.

Mérimée 129.

Mermilliod 102.

Méry 82—83.

Meurice 69.

Michel, Jean de, 97.

Michelet 17, 120—121.

Midy 100.

Mignet 17.

Molière 30, 33, 36, 38, 94.

Montaigne 32, 35, 38.

Montesquieu 28, 33, 35, 36, 38.

Montolieu 97.

Morand 97.

Moreau 125.

Morin 101.
 Moustier 43.
 Musset, Alfréd 86.
 Musset, Paul 94—95.

N

Nisard 100.
 Nodier 100.

O

Ourliac 94.
 Outreprêt 98.

P

Pagenel 122—123.
 Pariset 115.
 Peleus 101.
 Perin 93.
 Perrier 116.
 Peyronnet 68.
 Pitre 93.
 Planche 56.
 Poissonnier 116.
 Poncy 99.
 Ponsard 72—73.
 Pontmartin 99.

R

Rabelais 33.
 Racine 6, 36, 47.
 Raymond, Michel 92.
 Rémusat 115.
 Roman de Renard 24.
 Rosemond de Beauvallon 116.
 Roulin 125.
 Rour-Ferrand 123.
 Rousseau, J. B. 100—101.
 Rousseau, J. J. 5, 29, 35—36, 37,
 39—40.

S

Saint-Auget 98.
 Sainte-Beuve 56, 113.

Saint-Évremond 28.
 Sainte-Hilaire (Émile Marco) 90—
 91.
 Saint Marc Girardin 123.
 Saint-Maurice 102.
 Saint-Roche 126.
 Sand 16, 46, 77—79.
 Sandeau 79—80.
 Sanclières 99.
 Santine 100.
 Sarrut 97.
 Ségur 118, 119.
 Scribe 16, 18, 55, 56, 57, 63—67.
 Somery 125.
 Sorger 102.
 Soulavie 117.
 Soulié 46, 55, 83—84.
 Souvestre 84.
 Staël 51—52.
 Sue 16, 17, 46, 55, 73—77, 87.

T

Terneuf 97.
 Terrier 116.
 Thiers 120.
 Tocqueville 48, 128—129.
 Touin 125.
 Toussaint 100.

V

Vacquez 73.
 Vallon 116.
 Valtemare 122.
 Viardot 114, 121.
 Vidocq 75.
 Vieur 76.
 Vigny 86.
 Villemain 119.
 Voltaire 5, 31—32, 34, 35, 36, 37,
 38—39, 40—41.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	3
I. A magyarországi francia kultúra Mária Terézia korától a második francia császárságig	5
II. A francia felvilágosodás	23
III. A francia romanticizmus	44
a) Vezéralakok	44
b) Feuilleton	87
c) Memoár és útirajz	114
Utószó	126
Die französische Literatur in den ungarländischen deutschen Zeitschriften	131
Névmutató	156

- XXII. Szilasi Klára: Stöckel Lénárd Zsuzsanna-drámája és a bártfai német iskolai színház a XVI. században. [Leonhard Stöckels Susanna-Drama und das deutsche Schuldrama in Bartfeld (in Ungarn) im 16. Jahrhundert.] 1918. ... 3.50 P
- XXIII. Pukánszky Béla: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. (Herder in Ungarn. I. Herder und die volkskundliche Richtung.) 1918. ... Elfogyott. Vergriffen.
- XXIV. Szepessy Ilona: Grubenfeld Gruber Károly Antal hazai német író élete és irodalmi működése. (Leben und literarisches Wirken des deutsch-ungarischen Schriftstellers Karl Anton Gruber von Grubenfelds.) 1919. ... Elfogyott. Vergriffen.
- XXV. Schmidt Gizella: Szepesi német népdalok és népies énekek (Zipser deutsche Volkslieder und volkstümliche Lieder.) ... Elfogyott. Vergriffen.
- XXVI. Nagy Anna: Heine ballada költészete és hatása a magyar balladára. (Heines Balladendichtung und sein Einfluß auf die ungarische Ballade.) 1919. ... 3.— P
- XXVII. Gerő Zsófia: Hartmann Móric mint politikai költő, különös tekintettel a magyarsághoz való viszonyára. (Moritz Hartmann als politischer Dichter und sein Verhältnis zum Ungarum.) 1919. ... Elfogyott. Vergriffen.
- XXVIII. Dr. Motz Atanáz S. O. Cist.: Oswald von Wolkenstein élete és költészete. (O. von Wolkensteins Leben und Dichten.) 1915. ... 2.— P
- XXIX. Dr. Pukánszky Kádár Jolán: A pesti és a budai német színészet története II. rész. 1812—1847. (Gesch. des deutschen Theaters in Pest und Ofen. II. Teil 1812—1847.) 1923. ... 4.50 P
- XXX. Dr. Koszó János: Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. A felvilágosodástól a romantikáig. (Aurel Ignaz Fessler, der Romanschriftsteller und Historiker. Von der Aufklärung bis zur Romantik.) 1923. ... 4.50 P
- XXXI. Dr. Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. A legrégibb időktől 1848-ig. (Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Von den ältesten Zeiten bis 1848.) 1926. ... 8.— P
- XXXII. Flórián Kata: A kassai német színészet története 1816-ig. (Geschichte des Kaschauer deutschen Theaters bis 1816.) 1927. ... 3.— P
- XXXIII. Bernfeld Magdolna: A németiség Jókai Mór megvilágításában. (Das Deutschtum bei Maurus Jókai.) 1927. ... 3.— P
- XXXIV. Basch F. Antal: Preyer Nep. János. Egy elfeledett bánáti német író. (Johann Nep. Preyer. Ein vergessener Banater deutscher Schriftsteller.) 1927. ... 3.50 P
- XXXV. Neuhauser Frigyes: A zirci német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der deutschen Mundart von Zirc.) 1927. ... 2.— P
- XXXVI. Márer Erzsébet: Schiller és a fiatal Nietzsche szellemtörténeti kapcsolatai. (Geistesgeschichtl. Berührungen zw. Schiller u. dem jungen Nietzsche.) 1928. ... 2.— P
- XXXVII. Kurzweil Géza O. S. B.: A forma mint kifejező eszköz Klopstock ódaköltészetében. (Die poetische Form als Ausdrucksmittel in Klopstocks Odendichtung.) 1928. ... 3.— P
- XXXVIII. Dr. Hermann Egyed: A bátaszéki németek és népdalaik. (Die Deutschen von Bätaszék und ihre Volkslieder.) 1929. ... 3.50 P
- XXXIX. Vass Klára: Buda német utcanevei. A Vár és Ujlak utcanevei. 1696—1872. (Ofens deutsche Gassennamen. Die Gassennamen der Stadtteile Festung und Neustift von 1696 bis 1872.) 1929. ... 4.— P
- XL. Vatter Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig. (Die Geschichte des deutschen Theaters in Sopron-Oedenburg bis 1841.) 1929. ... 3.50 P
- XLI. Eszterle M. Edit: A budakeszi német nyelvjárás hangtana. (Lautlehre der deutschen Mundart von Budakeszi.) 1929. ... 3.— P
- XLII. Weidlein János: A murgai német nyelvjárás alaktana. (Formenlehre der deutschen Mundart von Murga [Kom. Tolna.]) 1930. ... 2.50 P
- XLIII. Didóvácz György: A budai jogkönyv (Ofner Stadtrecht) hangtana. (Lautlehre des Ofner Stadtrechts.) 1930. ... 2.50 P
- XLIV. Berzenczey Margit: Wildgans-tanulmányok. (Wildgans-Studien.) 1930. ... 3.— P

- XLV. **Oszttern Rózsa:** Zsidó újságírók és szépirok a hazai németnyelvű időszakai sajtóban a „Pester Lloyd” megalapításáig, 1854-ig. (Jüdische Journalisten und Schriftsteller in der deutsch-ungarischen periodischen Presse bis zur Gründung des Pester Lloyd, 1854.) 1930. 3.— P
- XLVI. **Monsberger Ulrik O. S. B.:** A hazai német naptáriróadalom története 1821-ig. (Geschichte der deutschen Kalenderliteratur in Ungarn bis 1821.) 1931. ... 2.— P
- XLVII. **Szemző Piroska:** Német írók és pesti kiadók a XIX. században. (1812—1878.) (Deutsche und österreichische Schriftsteller und ihre Pester Verleger im 19. Jahrhundert. 1812—1878.) 1931. ... 3.50 P
- XLVIII. **Erdődi József:** A finnugor és indogermán népek legrégebbi érintkezésének néhány bizonyítéka. (Einige Beweise für die ältesten Berührungen zwischen den finnischugrischen und indogermanischen Völkern.) 1931. ... 2.50 P
- XLIX. **Jenőfi Éva:** Adatok a szegedi német telepesek és céheik történetéhez. (Beiträge zur Geschichte der Deutschen Siedler und ihrer Zünfte in Szeged.) 1932. ... 3.— P
- L. **Fürst Ilona:** Dóczi Lajos mint német író. Egy zsidó írói nemzedék típusa. (Ludwig Dóczi als deutscher Schriftsteller. Typus einer jüdischen Schriftstellergeneration.) 1932. ... 3.50 P
- LI. **Kardos Emília:** A pécsi német sajtó és színészet története. (Geschichte der deutschen Presse und des deutschen Theaters in Pécs—Fünfkirchen.) 1932. ... 3.50 P
- LII. **Schilling Rogér S. O. Cist.:** Dunakömlöd és Nemetkér teleptetés-, népiesség- és nyelvtörténete. (Siedlungs-, Volkstums- und Sprachgeschichte der beiden deutschen Gemeinden Dunakömlöd und Nemetkér, Kom. Tolna.) 1933. ... 8.— P
- LIII. **Bonomi Jenő:** Az egyházi év Budaörs német község nyelvi és szokásanyagában, tekintettel Budaörs környékére. (Das Kirchenjahr in Spruch und Brauch der deutschen Gemeinde Budaörs, mit Rücksicht auf die Umgegend.) 1933. ... 3.50 P
- LIV. **Riedl Ferenc:** A budaörsi német (középbajor) nyelvjárás alaklana. (Formenlehre der deutschen [mittel-bayrischen] Mundart von Budaörs.) 1933. ... 4.— P
- LV. **Schnitzl Erzsébet:** Adatok Nagytószeg telepítéstörténetéhez és néprajzához. (Beiträge zur Siedlungsgeschichte und Volkskunde der Gemeinde Nagytószeg—Heufeld.) 1933. ... 2.50 P
- LVI. **Doromby Karola:** Schedius Lajos mint német-magyar kultúrközvetítő. (Ludwig von Schedius als deutsch-ungarischer Kulturvermittler.) 1933. ... 3.50 P
- LVII. **Bárdos István:** Pécs régi német utcanévei. (Die alten deutschen Strassennamen von Pécs—Fünfkirchen.) 1933. ... 2.— P
- LVIII. **Kramer Imre:** A magyarországi német népdal. (Das ungarländische deutsche Volkslied.) 1933. ... 5.— P
- LIX. **Nagyivánné Barhó Margit:** Francia irodalom a magyarországi német folyóiratokban 1767—1852. (Französische Literatur in den ungarländischen deutschen Zeitschriften vom 1767—1852.) 1933. ... 2.50 P